Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie

S/2014

MARIA CURIE-SKŁODOWSKA UNIVERSITY IN LUBLIN
FACULTY OF HUMANITIES
INSTITUTE OF MODERN LANGUAGES

Cyrillo-Methodian Papers / Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie, 8/2019

Editorial team / Kolegium redakcyjne
Petar Sotirow – Editor-in-chief, Kamen Rikev – Managing editor, Piotr Złotkowski, Dimka Savova, Ivo Bratanov

Editorial board / Rada naukowa
Klara Agyagasi, University of Debrecen, Hungary
Dejan Ajdacic, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Feliks Czyżewski, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin
Klimentina Ivanova, Sofia University *St. Kliment Ohridski,* Bulgaria
Božidar Jezernik, University of Ljubljana, Slovenia
Georgi Minczew, University of Lodz
Edward Możejko, University of Alberta, Canada
Diana Stolac, University of Rijeka, Croatia
Grażyna Szwat-Gyłybowa, Polish Academy of Sciences
Mariana Tsibranska-Kostova, Bulgarian Academy of Sciences
Svetlana Vassileva-Karagyozova, University of Kansas
Mihail Videnov, Bulgarian Academy of Sciences
Dojčil Vojvodić, University of Novi Sad, Serbia
Maria Zhigalova, Brest State Technical University, Belarus

Cover design and typography / Projekt okładki i skład komputerowy
Elitsa Rikeva

Editorial address / Adres redakcji
Instytut Neofilologii / Wydział Humanistyczny / UMCS w Lublinie
Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4, pok. 428 (nowa Humanistyka), 20-031 Lublin
tel. +48 81 53 7 26 52
e-mail: petar.sotirov@umcs.pl, rikev@umcs.pl

www.journals.umcs.pl/zcm

Publisher / Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
ul. Idziego Radziszewskiego 11, 20-031 Lublin
Budynek Biblioteki Głównej UMCS, III p.
tel.: +48 81 53 7 53 04
e-mail: sekretariat@wydawnictwo.umcs.lublin.pl

e-ISSN: 2449-8297

Reviewers for issue 8/2019 / Recenzenci numeru 8/2019

Krasimira Aleksova (Красимира Алексова, Krassimira Alexova), Prof. PhD, Sofia University *St. Kliment Ohridski*

Kalina Bahneva (Калина Бахнева), Prof. DSc, Sofia University *St. Kliment Ohridski*

Stanka Bonova Doychinova (Станка Бонова Дойчинова), Assoc. Prof. PhD, St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

Lilia Citko, dr hab., University of Bialystok

Dilyana Dencheva (Диляна Денчева), Assoc. Prof. PhD, Sofia University *St. Kliment Ohridski*

Jadwiga Gracla, PhD, University of Warsaw

Elena Kanevska-Nikolova (Елена Каневска-Николова), Prof. DSc, Plovdiv University "Paisii Hilendarski" – Branch Smolyan

Panayot Karagyozov (Панайот Карагьозов), Prof. DSc, Sofia University *St. Kliment Ohridski*

Marcin Kojder, dr hab., Maria Curie-Sklodowska University in Lublin

Vladimir Kolev (Владимир Колев), PhD, Sofia University *St. Kliment Ohridski*

Elena Krejcova (Elena Krejčová), Assoc. Prof. PhD, Masaryk University in Brno

Jan Kwapisz, PhD, University of Warsaw

Viara Maldjieva (Вяра Малджиева), Prof. dr hab., Nicolaus Copernicus University in Torun

Christina Markou (Χριστίνα Μάρκου), PhD, Democritus University of Thrace in Komotini

Julia Mazurkiewicz-Sulkowska (Julia Mazurkiewicz-Sułkowska), dr hab., University of Lodz

Andrzej Polak, dr hab., University of Silesia in Katowice

Bilyana Todorova (Биляна Тодорова), PhD, South-West University *Neofit Rilski* in Blagoevgrad

Anna Ursulenko, PhD, University of Wroclaw

Svetlana Vassileva-Karagyozova (Светлана Василева-Карагьозова), Assoc. Prof. PhD, University of Kansas

Mariola Walczak-Mikolajczakowa (Mariola Walczak-Mikołajczakowa), Prof. dr hab., Adam Mickiewicz University in Poznan

Language editors for issue 8/2019 / Redakcja językowa numeru 8/2019

Ivo Bratanov, Edyta Manasterska-Wiącek, Kamen Rikev, Dimka Savova, Piotr Steinbrich, Piotr Złotkowski

SPIS TREŚCI | CONTENTS

Joanna Getka 7
ZNACZENIE POCZAJOWSKICH DRUKÓW O CHARAKTERZE RELIGIJNYM DLA POZNANIA ŻYWEGO JĘZYKA RUSKOJĘZYCZNEJ SPOŁECZNOŚCI UNICKIEJ DAWNEJ RZECZYPOSPOLITEJ

Michał Sajewicz 19
PEJORATYWNE NAZWY SUBIEKTÓW OKREŚLAJĄCE CZŁOWIEKA ZE WZGLĘDU NA CZYNNOŚCI ZWIĄZANE Z DZIAŁALNOŚCIĄ APARATU ARTYKULACYJNEGO W PERYFERYJNYCH GWARACH BIAŁORUSKICH OKOLIC LEWKOWA STAREGO NA BIAŁOSTOCCZYŹNIE

Piotr Złotkowski 33
HISTORYCZNE NAZEWNICTWO OSOBOWE PODLASKIEGO RODU KIERSNOWSKICH W XVI–XVII STULECIU

Tsvetanka Avramova 61
ПРОИЗВОДНАТА ДУМА В ТЪЛКОВНИЯ РЕЧНИК

Marinela Mladenova 73
АКСИОЛОГИЧНИ КОНОТАЦИИ В СЕМАНТИКАТА НА КОНЦЕПТА *ГЕЙМЪР* (ВЪРХУ ПРИМЕРИ ОТ БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК И РУСКИЯ ИНТЕРНЕТ ЕЗИК)

Dimka Savova 88
МЕТАФОРИ ОТ ОБЛАСТТА НА ХРАНЕНЕТО В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Miroslava Vatova 106
КАТЕГОРИИТЕ *ДОБРО* И *ЛОШО* В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК НА БАЗАТА НА ПРЕДСТАВИТЕ ЗА *РЕД*, *ПОРЯДЪК* И *БЕЗРЕДИЕ*, *ХАОС*

Ludmiła Siryk 125
СВОЄРІДНІСТЬ ПОЗИЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НЕОКЛАСИКІВ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРНИХ ОРІЄНТИРІВ *СХІД–ЗАХІД*

Lilla Moroz-Grzelak 140
WSPÓŁCZESNE WIZUALIZACJE DZIEDZICTWA CYRYLA I METODEGO W PRZESTRZENI SŁOWIAŃSKIEJ

REVIEWS. NOTICES. REPORTS
| RECENZJE. PRZEGLĄDY. SPRAWOZDANIA

Irena Mytnik 156
BADANIA IMIENNICTWA WYZNAWCÓW KOŚCIOŁA UNICKIEGO DIECEZJI CHEŁMSKIEJ
(Kojder, Marcin. *Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej (1662–1810).* Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2019, ss. 394.)

Margarita Rumenova 162
НОВИ ИЗСЛЕДВАНИЯ В ОБЛАСТТА НА СРАВНИТЕЛНАТА СЛАВЯНСКА МОРФОЛОГИЯ
(Стойчев, Стилиян. *Българският морфологичен резултатив и чешкият език или за съвременния български морфологичен резултатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език.* София: Силует, 2019, 356 стр.; *Българският морфологичен релатив и чешкият език или за съвременния български морфологичен релатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език.* София: Силует, 2019, 405 стр.)

Ina Hristova 165
БЪЛГАРСКА АНТОЛОГИЯ ЗА ПОЛСКАТА ПОЕЗИЯ МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ
(Карагьозов, Панайот. *Полската поезия между двете световни войни. Антология*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. София, 2019, 382 стр.)

NOTES ON THE AUTHORS | NOTY O AUTORACH 168

ZNACZENIE POCZAJOWSKICH DRUKÓW O CHARAKTERZE RELIGIJNYM DLA POZNANIA ŻYWEGO JĘZYKA RUSKOJĘZYCZNEJ SPOŁECZNOŚCI UNICKIEJ DAWNEJ RZECZYPOSPOLITEJ

Joanna Getka

Uniwersytet Warszawski

THE SIGNIFICANCE OF POCHAIV RELIGIOUS PRINTINGS FOR THE UNDERSTANDING OF THE SPOKEN RUTHENIAN LANGUAGE OF THE RUTHENIAN GREEK CATHOLIC CHURCH COMMUNITY. The purpose of this article is to present the role of religious texts for the understanding of the spoken Ruthenian language in the former Commonwealth of the Two Nations (Rzeczpospolita). The books published by the Basilian printing house in Pochaiv during the 18th century reveal the features of the common Ukrainian language (the approximation of the articulation of [i] and [y], [u] and [y], the hardening of [t] and [d]), which support the thesis that it is a testimony of the state of the Ukrainian language of the 18th century.

Keywords: *basilians printings, 18th century, ruska mova, Ukrainian language, Ukrainian culture*

1. Celem artykułu jest ukazanie znaczenia badania literatury religijnej jako źródła badań *żywego języka*. Teksty o charakterze religijnym bywają bowiem z różnych względów (głównie wskutek przeświadczenia o utrzymywaniu się w nich skostniałych norm języka cerkiewnego) często pomijane w opisach lingwistycznych.

Szczegółowe badanie języka wybranych tekstów o charakterze religijnym wyekscerpowanych z wydanych w drukarni poczajowskiej starodruków prowadzą do sformułowania tezy, że ze względu na widoczne w tych tekstach cechy językowe, mające charakter upowszechniających się tendencji należy je traktować jako pełnoprawne źródło badań. Szczególnie wyraźnie odzwierciedlone są w zgromadzonym materiale językowym między innymi cechy fonetyczne, dlatego też niniejsze opracowanie poświęcone będzie przede wszystkim ich analizie.

Występowanie w analizowanych tekstach uzusowej (niekodyfikowanej gramatyką) normy językowej prowadzi do pytania, o związek języka tych tekstów z uzusem prostej mowy funkcjonującej na ziemiach ukraińskich w XVI–XVII wieku oraz – z drugiej strony

– z normą współczesnego języka ukraińskiego. Wymusza to z kolei postawienie kolejnej tezy badawczej na temat nieprzerwanej ciągłości procesu tworzenia się normy ukraińskiego języka literackiego, którego cechą było stopniowe nasiąkanie cechami żywego języka, co w efekcie doprowadziło do wytworzenia się współczesnego języka literackiego, opartego – zgodnie z przyjętymi aksjomatami – o język ludowy, tj. potoczny.

2. Źródłem do badań w ramach tego artykułu są teksty o charakterze religijnym wydane w prostej mowie.

Kwestia prostej mowy jest mimo prowadzonej wiele lat dyskusji na temat jej powstania, charakteru, funkcji, zasięgu występowania i kręgów użytkowników[1] jest nadal przedmiotem sporów naukowych. Nie będzie jednak nieprawdziwym uogólnione stwierdzenie (i w takim ujęciu będzie ona pojmowana w poniższych rozważaniach), iż była ona potocznym i literackim językiem przodków dzisiejszych Ukraińców i Białorusinów. Stanowiła zarazem alternatywę dla polszczyzny (system graficzny) i cerkiewszczyzny (liczne polonizmy).

Prosta mowa stała się oficjalnym językiem tekstów religijnych po Synodzie Zamojskim (1720) (*Synod prowincjalny* 1785: 43, Cubrzynska-Leonarczyk 1993: 241). Spowodowane to było wieloma czynnikami, wśród których dwa wydają się dominujące. Jest oczywiste, że jednym z nich była przyczyna utylitarna – ułatwienie zrozumienia przekazu przez wiernych. Język ruski – prosta mowa był – co podkreśla Iwan Ohijenko – powszechnym środkiem komunikacji na ziemiach koronnych, wykorzystywanym nawet w kontaktach domowych w niektórych rodach książęcych (Ohienko 1995: 95). Dodatkowo, w wyniku zróżnicowania

1 O ile polscy slawiści określili ją po prostu jako *język pisany odrębny od cerkiewszczyny i polszczyzny przez nasycenie fonetyki i słownictwa elementami żywego języka ludowego* (Splawinski & Zwolinski & Hrabec 1956: 30, Brückner 1958: 358) to współcześnie, pojawiają się teorie, wedle których *ruska* i *prosta mowa* stanowią warianty jednego ogólnego języka *zachodnioruskiego*. Według Władimira Miakiszewa (Miakiszew 2008: 38–39) na przykład, określenie *język ruski* utworzone zostało dla odróżnienia go od polszczyzny, *prosta mowa* zaś stała w opozycji do cerkiewszczyzny. Teorie uczonych ukraińskich (Shevelov 2002: 719) zakładają, że *prosta mowa* stanowi kontynuację *języka ruskiego* i była używana na ziemiach ukraińskich po XVI w., co uzupełniają inni badacze, rozciągając zasięg jej występowania na ziemie białorusko-ukraińskie (Mozer 2002: 211, Humeckaya 1965: 44, Morita 2002: 147–153). *Prosta mowa* jest w tym ujęciu tworem ponadregionalnym, wspólnym dla Białorusinów i Ukraińców. Dodatkowo pojawiają się tezy o różnych funkcjach języków: o ile *prosta mowa* miała być językiem literatury, *język ruski* był językiem kancelarii i aktów prawnych (Mozer 2002: 27–34). Szerzej na temat dyskusji o prostej mowie: Getka, J. „Język *Nauk Parafialnych* (1794) – ukraiński wariant prostej mowy końca XVIII wieku." Warszawa, 2012, 17–27; Getka, J. „Białoruski? Ukraiński? Uwagi o metodologii klasyfikacji źródeł powstałych na ziemiach białoruskich i ukraińskich w XIV–XVII ww." *Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej*, no 4 (2010): 50–67; Getka, J. „Białoruski i ukraiński wariant prostej mowy XVIII wieku czy białoruska i ukraińska prosta mowa XVIII wieku? (na materiale ruskojęzycznych teologii moralnych z Supraśla, Uniowa i Poczajowa)." W: Citko, L., red. *Języki ruskie w rozwoju historycznym i kontaktach z polszczyzną*. Białystok, 2018, 99–125.

dialektalnego obszaru języków wschodniosłowiańskich, cerkiewnosłowiański język liturgiczny stał się z biegiem czasu niezrozumiały nie tylko dla parafian, ale także i duchowieństwa, co podkreślają ówcześni autorzy. W przedmowie do przekładu *Ewangelii* Wasyl Ciapiński twierdzi, że *duchowni najmniej (cerkiewny) rozumieją, nawet się go nie uczą* (Bruckner 1958: 359)[2].

Druga motywacja sięgnięcia do prostej mowy związana była z sytuacją społeczno-kulturową. Kościół unicki, działający na terytorium *kanonicznym* prawosławia dążył do poszerzenia kręgu odbiorców. W XVIII wieku, wobec zbliżającej się klęski Rzeczypospolitej i związanego z nią realnego zagrożenia dla Kościoła unickiego (które dokonało się ostatecznie w aktach kasacji unii w Imperium Rosyjskim 1836 i Królestwie Polskim – 1875 roku), potrzeba przekonania do unickiej wizji wyznania była szczególnie silna. Na stworzenie wspólnej, silnej tożsamości Rusinów-unitów wpływać miały wspólny, własny, odrębny język, wspólna unicka obrazowość religijna, poczucie wspólnoty historycznej na poziomie lokalnym. Kształtowanie wymienionych elementów tożsamości unickiej wyraźnie zauważalne jest w drukarstwie bazyliańskim[3]. W efekcie, druk w prostej mowie stanowił więc zarazem cel misji bazyliańskiej – zakonnicy dbali o jej upowszechnienie o czym świadczą przedmowy do wydanych przez nich tekstów o charakterze świeckim, które miały służyć za podręczniki do nauki czytania / elementarze na wzór katechizmów (*Książka lekarstw końskich* 1788: 5–6). Dlatego też, niezależnie od pewnych problemów jakie nastręczał druk w niekodyfikowanym języku, zakonnicy konsekwentnie kontynuowali tradycję druku w prostej mowie[4].

W tym ujęciu charakterystyka prostej mowy – funkcjonowanie jej w opozycji do polszczyzny i cerkiewszczyzny, znakomicie uzupełniała misję społeczno-kulturową bazylianów polegającą na wytworzeniu swoistej przestrzeni kulturowej (Slavia Unita) między światami Slavia Romana i Slavia Orthodoxa.

---

2 Z kolei w przedmowie do wydanego w Supraślu w 1722 roku słownika (*Лексикон сиреч словесник славенский, имеющ в себе словеса первее Славенския, Азбучныя, посем же Польския*) stwierdzono, że dany leksykon wydrukowano z myślą o kandydatach do stanu duchownego Cerkwi Unickiej, gdyż *ledwo co setny* rozumie język cerkiewnosłowiański, co więcej – wielu spośród *jerejew* nie wie co czyta! (Jaroszewicz-Pieresławcew 2003: 191).

3 Por. Getka, J. *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazyliańskie XVIII wieku*. Warszawa, 2017; Getka, J. „Василіянські руські друковані видання релігійного характеру (Почаїв, XVIII сторіччя) як джерело для дослідження української культури." W: *Культуротворча місія Почаївського василіянського монастиря*. Упоряд. архиєп. Ігор Ісіченко. Харків: Акта, 2018, 85–99.

4 Zauważając wspomniane trudności, ale ze względu na zapotrzebowanie odbiorców redaktorzy bazyliańscy decydowali *по силъ моей начну писати Русскимъ Языкомъ* (бо еже множайшымъ оу насъ оугодну сему быти). W wstępie do swojej pracy Fiodor Basarabski (1771: 14) podkreśla przy tym, że innym doświadczeniem jest wykładanie i nauczanie wiernych po rusku, a zupełnie innym spisanie swoich myśli w tym języku.

3. Szczególną rolę w propagowaniu *prostej mowy* miała drukarnia w Poczajowie, której wydania stanowią źródło do badań w ramach niniejszego artykułu.

Liczbą publikowanych tam książek czcionką cyrylicką wydanych w języku cerkiewnosłowiańskim i (co istotne z punktu widzenia niniejszego opracowania) w języku ruskim wyróżnia się ona nie tylko na tle innych drukarni bazyliańskich (w Wilnie, Supraślu, Mińsku, Poczajowie, Uniowie i Lwowie), ale i ogółu typografii XVIII wieku na ziemiach ukraińskich[5].

W kontekście analizy tekstów o charakterze religijnym warto podkreślić, że w języku tym zostały opublikowane nie tylko pełne odrębne teksty zwarte; tekst ruskojęzyczny występuje również w postaci krótszych bądź dłuższych fragmentów w tekstach wydanych z założenia w innych językach (cerkiewnosłowiańskim, łacińskim bądź polskim). Odrębną grupę – ze względu na specyfikę języka (specyfika stylistyki tekstu wierszowanego) stanowią pieśni religijne w prostej mowie. Do tekstów o charakterze religijnym można zaliczyć również dokumenty, związane z funkcjonowaniem kościoła *greckiego*. Liczbę bazyliańskich wydań ruskojęzycznych ilustruje poniższa tabela:

Tabela 1. Druki ruskojęzyczne na tle druków wydanych czcionką cyrylicką w Poczajowie oraz innych typografiach bazyliańskich.[6]

DRUKARNIA	DRUKI		LICZBA DRUKÓW
poczajowska	wydane cyrylicą		(329)
	w tym:	ruskie	(25)
		fragmenty	(15)
wileńska	wydane cyrylicą		(18)
	w tym:	ruskie	(0)
		fragmenty	(0)
supraska	wydane cyrylicą		(109)
	w tym:	ruskie	(3)
		fragmenty	(3)

5 Księgi cyrylickie stanowiły ponad 54% wszystkich druków wydanych w drukarni bazylianów w Poczajowie. Wydania polskojęzyczne stanowiły ok. 30% oferty wydawniczej tej placówki. W drukarniach w Wilnie i Supraślu natomiast, wydania polskojęzyczne obejmowały około 70% ogółu publikacji (Getka, J. *Polskojęzyczne druki bazyliańskie (XVIII wiek)*. Warszawa, 2013, s. 248).

6 Lista tytułów ruskojęzycznych zamieszczona jest w aneksach do książki: Getka, J. *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazyliańskie XVIII wieku*. Warszawa, 2017: 280–290.

mińska	wydane cyrylicą		(0)
	w tym:	ruskie	(0)
		fragmenty	(0)
uniowska	wydane cyrylicą		(31)
	w tym:	ruskie	(4)
		fragmenty	(3)
lwowska	wydane cyrylicą		(2)
	w tym:	ruskie	(1)
		fragmenty	(0)

Wśród odrębnych wydań można wymienić kilka tytułów, z których każdy był kilkukrotnie przedrukowany. Najbardziej potrzebną i popularną okazała się teologia moralna (*Bohoslovija nravouchytel'naja* 1751, *Bohoslovija nravouchytel'naja* 1756, *Bohoslovija nravouchytel'naja* 1787, która stanowiła przedruki wcześniejszych wydań z Supraśla i Uniowa (*Sobranije* 1722, *Sobranije* 1732, *Pouchenije o svyatykh taynakh* 1745). *Ku pożytkowi czytających i słuchających* ukazywały się również ewangeliarze na niedziele zwykłe i świąteczne (*Simja slova* 1772, *Simja slova* 1781, *Nauky parokhialnija* 1792, *Nauky parokhialnija* 1794), ewangeliarze misjonarskie, w stosunku do ewangeliarzy zwykłych uzupełnione o dodatkowy wstęp do wybranego zagadnienia teologicznego (*Slovo k narodu kafolicheskomu* 1765, *Narodovishchanije* 1768, *Narodovishchanije* 1778) i katechizmy (*Ohlashenije* 1788). Raz wydano tu podręcznik dogmatyczno-moralny Fiodora Basarabskiego (*Basarabski* 1771).

W języku ruskim ukazywały się także całe krótsze teksty umieszczone jako elementy większych wydań. Były wśród nich dokumenty (np. uchwała Synodu Brzeskiego z 1596 roku w zbiorze dokumentów *Bullae et Brevia Summorum Pontificum Sacrarum Congregationum Decreta*... Poczajów 1767), pieśni, publikowane pojedynczo jako dodatek do innych wydań czy wręcz jako odrębne wydania, czy poezja – np. wiersz Iwana Wieliczkowskiego Анна Ми Мати z Molitosłowa z 1755 roku (*Molitoslov* 1755: 270). Po rusku, jak już wspomniano, ukazywały się również drobne wstawki, fragmenty w tekstach pisanych z założenia językiem cerkiewnosłowiańskim. Takie elementy (modlitwy, zwroty, wskazania) pojawiają się w kolejnych wydaniach publikacji na temat obrzędu przyjęcia nowicjusza do stanu mniszego pt.: *Послѣдованіе постригу двою* (*Poslidovanije* 1750, *Poslidovanije* 1793). Teksty przysiąg, rozmów z parochem pojawiały się w trebnikach, akatystarzach oraz w swoistym poradniku dla parochów, pt. Чинъ Іерейскаго наставленїя в пути вѣчныя жизни болѣзнующихъ (*Chyn* 1776).

Dane te świadczą nie tylko o skali produkcji typografii poczajowskiej, ale zarazem o zapotrzebowaniu ówczesnych czytelników – odbiorców druków o charakterze religijnym wydanych w zakładach bazyliańskich. Co więcej – w sytuacji zauważalnego w XVIII wieku kryzysu w rozwoju piśmiennictwa w języku ukraińskim – rola kulturotwórcza tych tekstów nie polegała na zwykłej odpowiedzi na zapotrzebowanie czytelników, a na swoistej promocji języka mówionego poprzez aktywne wykorzystywanie go w kontaktach z wiernymi (co było zgodne z postanowieniem VI Kongregacji Generalnej bazylianów z 1636 roku, *aby ojcowie i bracia nie inaczej głosili Słowo Boże jedno po rusku* (Niec 1936: 148)) oraz pokazanie jego możliwości jako języka druków. W rezultacie prosta mowa, będąc jednym z języków wydań bazyliańskich, miała rangę języka równorzędnego uznanym już językom literackim (cerkiewszczyźnie czy polszczyźnie).

W tym ujęciu druki te nie tylko odzwierciedlają, ale zarazem kreują sytuację socjolingwistyczną na ziemiach ukraińskich[7], stymulując zarazem rozwój kultury społeczności unickiej[8]. O sile oddziaływania tych tekstów świadczą ich liczne przedruki.

4. Analiza dorobku wydawniczego zakonników pokazuje, że teksty o charakterze religijnym odzwierciedlają prostą mowę w XVIII wieku w sposób wyraźny w stopniu typowym dla piśmiennictwa świeckiego.

W tekstach tych zaznaczone są ukraińskie cechy językowe, co przeczy przy okazji często stosowanej przez ówczesnych pisarzy tendencji do unifikacji języka swoich utworów i swoistej nadregionalności, tak, by czytelnicy mogli odczytać tekst zgodnie ze swoimi przyzwyczajeniami językowymi. Problem opisuje celnie A. Bułyka, konstatując: *Dbając, by ich utwory były zrozumiałe przez wszystkich mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego, ówcześni pisarze starali się unikać zapisów, które mogłyby temu przeszkodzić.* [...] *Oprócz tego, starobiałoruscy i staroukraińscy pisarze często zmieniali miejsca zamieszkania, żyli więc, i tworzyli to na Białorusi, to na Ukrainie. Dlatego w swoich utworach mieszali czasem cechy obu języków* (Bulyka 1970: 66–67).

Spostrzeżenia te nie mają zastosowania do analizowanych tekstów z prostej, wskazanej już wyżej przyczyny: drukarze poczajowscy byli zorientowani na czytelnika

7 Warto także podkreślić, że oddziaływanie drukarstwa bazyliańskiego wychodziło daleko poza obszar prawobrzeżnej Ukrainy. Jarosław Isajewicz zauważa, że drukowane przez zakonników pieśni i kolędy *nowego typu* musiały wywrzeć wpływ na późniejszych pisarzy, w tym także na twórczość najwybitniejszego ukraińskiego poety – Tarasa Szewczenki mimo to, że ziemie ukraińskie znajdowały się w końcu XVIII wieku w składzie różnych państw, to zjawiska kulturowe przenikały z jednej części do drugiej, a twórcy kultury mieli tego świadomość (Isajevych 1994: 173).

8 Por. Getka, J. *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazyliańskie XVIII wieku*. Warszawa, 2017.

posługującego się gwarami ukraińskimi, zaznaczali więc raczej te cechy językowe, które utożsamiane były z językiem ich odbiorców. W tekstach wyraźnie odzwierciedlano dystynktywne cechy języka ukraińskiego, m.in.: rozwój dawnego jać w [i], ikanie, zbliżenie artykulacji [i] i [y], zbliżenie artykulacji [u] i [y], stwardnienie [t] i [d]. Zauważalny w tekstach wpływ normy piśmiennictwa cerkiewnosłowiańskiego, jest uwarunkowany gatunkiem tekstów, ale również – jak uważają niektórzy badacze – w ogóle ukraiński wariant prostej mowy charakteryzuje większe nasycenie cerkiewizmami, niż białoruski jej wariant (nasycony polonizmami)[9]. Trzeba jednak podkreślić, że trzymanie się etymologicznego (normy cerkiewnosłowiańskiej) zapisu widoczne jest w tych miejscach, gdzie umożliwia to odzwierciedlenie ukraińskiego typu wymowy. Czytelnik musiał być w tym przypadku uzbrojony w pewne uzusowe zasady artykulacji określonych grafemów (np. wymowę *ѣ* jako [i]).

Czasem jednak i te informacje były zbędne. Typowe ukraińskie ikanie, zwłaszcza w wyrazach pochodzenia obcego zaznaczano przez zastosowanie grafemów *ї, і* w miejscu oczekiwanego [e], np.: *ажібы* [pol. *ażeby*], *ущирбку* [ukr. *шкода, втрата, збиток,* pol. *uszczerbek*]. Nie mniej, również zapisy pośrednie, z wykorzystaniem *ѣ* w miejscu etymologicznych [*o], [*e] w sylabach nowozamkniętych czytano jako [i]: *день и нѣчь, на помѣчь, розбѣйники,* również we fleksji: *неукѣвъ, учнѣвъ, простакѣвъ, збувало уломковъ дванадесять кошѣвъ.*

Ukraińskie zlanie się [y] (szereg tylny) i [i] (szereg przedni) w jeden dźwięk (szereg przedni, wysoki), ukr. [и] oddawane jest za pomocą zapisów: a) liter *і, ї* w miejscu etymologicznego [y]; b) litery *ы* w miejscu etymologicznego [i]. Takie dublety ortograficzne notowane są we wszystkich pozycjach niezależnie od pochodzenia i budowy morfologicznej wyrazów: w przedrostkach, morfemach rdzennych czy fleksjach: *биты, мѣты, абыся виражала, добиваты, замикаты, вимислилы, билы купленїи, оурядамы церковнымы, которихъ лѣтехъ, лугъ не барзо готованїй.*

Zapis *ы* w miejscu etymologicznego [i] świadczy przy okazji o depalatalizacji poprzedniej spółgłoski. Występujące w tekstach zapisy odzwierciedlają tzw. wtórne stwardnienie [d]: *исповѣды потребовалъ, на остатней сповѣды,* występowanie twardego [t] zarówno w formach infinitywów na *-ты*: *святитыся, арендоваты, браты, взяты, чиниты,* jak i w końcówkach innych części mowy: *ненависты, по смерты, часты, утрачоной невинности,* obecność twardych [b]: *одробыни,* [l]: *отбыралы, якобы оны вимислилы, абы вся своя мыслы,* [m]: *подъ особамы, ногамы, щедротамы,* [n]: *казны наноститы, въ отхланы, въ дны святыя,* [v]: *хлѣбовы, тому сакраментовы* i – w końcu twardych [k],

9 Uspenskij 1994: 68; Getka, J. *Język „Nauk Parafialnych" (1794) – ukraiński wariant prostej mowy końca XVIII wieku*. Warszawa, 2012, s. 22.

[g], [x]: *бобкы, олѣйкы, зневагы, пихы.* W tych ostatnich nie należy doszukiwać się wpływu normy cerkiewnosłowiańskiej; występują one bowiem w wyrazach różnego pochodzenia.

Rozpodobnienie spółgłosek m.in. w zaimku pytajnym **чьто*, odzwierciedlonym w zapisach: *що,* gdzie grafem *щ* należy czytać jako [šč], również ma charakter ukraiński. Ten sam grafem stosowany jest dla zapisu wyrazów polskich: *въ щеґульности*. Na tej podstawie można wnioskować o ukraińskiej artykulacji wyrazów: *що, нащожъ, нещо, щоденне* itd.

Nieco rzadziej rozpodobnienie odzwierciedlone jest również w grupie **kьt > xt*: zaimek osobowy pojawia się w postaci: *хто.*

W tekstach, zgodnie z tradycją piśmiennictwa staroukraińskiego zaznaczona jest również typowa ukraińska asymilacja spółgłosek bezdźwięcznych przed spółgłoskami bezdźwięcznymi (Mojsijenko 2006: 11): *безконечне, од ѕлого, од того часу.*

Odzwierciedlają one również typowy ukraiński prefiks *vid-*: *вѣдпускати, вѣдпустили* (równolegle – zapisy tradycyjne przedrostka w postaci *ot-*: *отпускаете, отдати, отповидѣвъ* i in.

O ukraińskim charakterze wzdłużenia spółgłosek, wobec braku tradycji zapisu obok siebie dwóch takich samych spółgłosek świadczą dane morfologiczne, mianowicie obecność końcówki *-ʻa* (graficznie *-я*) w Nom. i Acc. sg.: *чрез неушанованя, засвѣдчитъ сумленя, само досвѣдченя, мѣты стараня, збожа молоти въ млинахъ, казаня правиты, имѣючи теды оулатвѣня достаточное, волося віпадаетъ.*

Co szczególnie istotne: biorąc pod uwagę brak tradycji oraz fakt, że nawet autor *Eneidy* nie oznaczał wzdłużenia (Buryachok 1969: 76), zabiegi zastosowane przez bazylianów, którzy zarówno w tekstach o charakterze religijnym (*за отпущенїе карання дочеснаго*), jak i świeckim (*тепрпентилля, сѣллю, зѣлля*) stosowali zapisy dwóch sąsiadujących spółgłosek należy uznać za bardzo śmiałe.

W sposób zbliżony do współcześnie przyjętego w ortografii ukraińskiej (za pomocą grafemu в odzwierciedlone jest przejście [*l] > [в (u-niezgłoskotwórcze)] w dawnych grupach *TъlT*, *TьlT* i w imiesłowach przysłówkowych rodzaju męskiego czasu przeszłego: воду вливъ въ килѣхъ, помиливъся, мовчавъ, продовживъ, довгъ.

Analogicznie – zgodnie z normami współczesnej ukraińszczyzny wybuchowe [g] oddawane jest za pomocą odrębnego grafemu – Ґ: *ваґу, Ґарнецъ Ґрунтъ, Ґвалтовный,* także w polonizmach: *фиґура, въ щеҐульности, плюҐавства.* Litera *г* oznacza więc w tekstach dźwięk frykatywny [γ], co potwierdzają zapisy polonizmów, w których grafem *г* oddaje polskie tylnojęzykowe [γ], a nawet [x] oznaczane w języku polskim przez literę *h* i dygraf *ch*: *въ панствѣ Гишпанскомъ, погамовану, глухіи слугъ, хромїи ногъ владѣнїе отбирали.*

Warto wspomnieć i o innych typowych dla języka ukraińskiego cechach fonetycznych i morfonologicznych: powszechnym jest na przykład użycie form czasownikowych

3 os. sing. i pl. czasu przeszłego oraz bezokolicznika z formantem *-ov-*, który od XV stulecia wypierał sufiks *-iv*, obecny dziś w języku rosyjskim (Ohienko 2011: 279). O powszechności użycia tego typu form, przekazujących cechę długotrwałą lub powtarzalną, świadczą dokumenty z Wołynia, Naddnieprza i Lewobrzeżnej Ukrainy z XVII–XVIII wieku, a później także utwory Iwana Niekraszewicza, Iwana Kotlarewskiego czy Tarasa Szewczenki (Strelchuk 1990: 17): *отправовати, сполковати, оказовати, оплаковавъ*. W pozycji nieakcentowanej przyjmuje on w języku ukraińskim formę *-uv-*: *була, забувавъ, жалувалибысмо, працювавъ, шанувати повинен примушувати, незабували, добувати*.

Ukraiński charakter ma również wymiana głosek w odmianie czasowników z tematem zakończonym na spółgłoskę wargową: w formach 3 os. pl. dzięki tendencji do wyrównania tematów, przed końcówką pojawia się wstawne *-l*: доступлят', u czasowników z tematem infinitiwu zakończonym na [g] zaś, zachodzi alternacja [g] > [ž]: *Mapia i Iocиф допоможутъ вамъ*.

Zakończenie

Zaproponowana w artykule analiza ruskojęzycznego drukarstwa bazyliańskiego o charakterze religijnym ukazuje znaczenie tych tekstów w badaniach nad rozwojem języka ukraińskiego. Prowadzi ona do kilku wniosków:

– weryfikacji poglądów na temat roli piśmiennictwa religijnego w poznaniu żywego języka XVIII wieku;

– weryfikacji poglądów na temat funkcjonowania prostej mowy w XVIII wieku. Język ten funkcjonował nadal jako język druków różnych gatunków literackich i różnych stylów (w niniejszym artykule przyjrzano się tekstom o charakterze religijnym, które można zaliczyć do dawnych: średniego stylu – kazania i wysokiego – literatura piękna – wiersze, pieśni). Nabierał on – niezależnie od przynależności gatunkowej coraz więcej elementów języka mówionego, co świadczy o jego stopniowym zbliżaniu się do normy języka współczesnego, którego główną zasadą jest zbieżność z językiem mówionym wyraźnie zauważalna na poziomie ortograficznym (odejście od zapisu morfologicznego na rzecz fonetycznego);

– potwierdzeniu roli poczajowskiego ośrodka drukarskiego w kreowaniu sytuacji socjolingwistycznej na ziemiach ukraińskich (dzięki szerokiemu rozprzestrzenieniu tekstów, również poza obszar dzisiejszej Ukrainy Prawobrzeżnej). Dzięki konsekwentnemu drukowi (przypomnijmy – analizowane teksty o charakterze religijnym ukazywały się do końca XVIII wieku) w prostej mowie zwiększał się krąg wiernych, co było priorytetowym celem misji bazylianów. Jednocześnie jednak rósł prestiż języka wiernych, który na równi z uznanymi językami liturgii – jak cerkiewnosłowiański czy łacina – stawał się językiem Kościoła.

Bibliografia

Basarabskyj 1771: Basarabskyj, Fedir. *Pysmena si jest Nachatki dogmato-nravouchytelnyja bohoslovii*. Pochayiv, 1771. [In prosta mova: *Басарабський, Федір.* Писмена си єсть Начатки догмато-нравоучителныя богословіи. Poczajów, 1771.]

Bohoslovija nravouchytel'naja 1751: *Bohoslovija nravouchytel'naja*... Pochayiv, 1751. [In prosta mova: Богословіа нравоучителная... [Poczajów], 1751.]

Bohoslovija nravouchytel'naja 1756: *Bohoslovija nravouchytel'naja*... Pochayiv, 1756. [In prosta mova: Богословіа нравоучителная... [Poczajów], 1756.]

Bohoslovija nravouchytel'naja 1787: *Bohoslovija nravouchytel'naja*... Pochayiv, 1787. [In prosta mova: Богословіа нравоучителная... [Poczajów], 1787.]

Bruckner 1958: Brückner, Aleksander. *History of Polish Culture*, vol. 2. Warsaw: Ksiazka i Wiedza, 1958. [In Polish: Brückner, Aleksander. *Dzieje kultury polskiej*, t. 2. Warszawa: Książka i Wiedza, 1958.]

Bulyka 1970: Bulyka, Aleksandr. *Development of a Spelling System of the Old Belarusian Language*. Minsk: Navuka i Tehnika, 1970. [In Belarusian: Булыка, Аляксандр М. *Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы*. Мінск: Навука і тэхніка, 1970.]

Buryachok 1969: Buryachok, Andriy. "I. P. Kotlyarevsky in the History of the Ukrainian Literary Language." *Radyanske Literaturoznavstvo*, no 9 (1969): 71–76. [In Ukrainian: Бурячок, Андрій. „І. П. Котляревський в історії української літературної мови." *Радянське літературознавство*, no 9 (1969): 71–76.]

Chyn 1776: *Chyn ierejskaho nastavljenija*... Pochayiv, 1776. [In prosta mova: Чинъ Іерейскаго наставленїя... [Poczajów], 1776.]

Cubrzynska-Leonarczyk 1993: Cubrzynska-Leonarczyk, Maria. "Uniate Typography in Suprasl as a Centre of Cyrillic Printing." In Rusek, J. et al., eds. *The Oldest Church Slavonic Prints and Literary Tradition*, 237–247. Cracow: Institute of Slavic Philology, 1993. [In Polish: Cubrzyńska-Leonarczyk, Maria. „Unicka oficyna supraska jako ośrodek drukarstwa cyrylickiego." W: Rusek, J. et al., red. *Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji piśmienniczej*, 237–247. Kraków: Instytut Filologii Słowiańskiej, 1993.]

Isajevych 1994: Isaevich, Yaroslav. "Fundamentals of Religious Life and Culture in Ukraine (by the end of the XVIII century)." In Kloczowski, J., ed. *Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine. The Foundations of Historical and Cultural Traditions in East Central Europe*, 155–174. International Conference, Rome, 28 April – 6 May 1990. Lublin: Institute of East Central Europe, 1994. [In Ukrainian: Ісаєвич, Ярослав. „*Основи релігійного життя і культури на Україні (до кінця* XVIII *ст.*)." In Kłoczowski, J., ed. *Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine. The Foundations of Historical and Cultural Traditions in East Central Europe*, 155–174. International Conference, Rome, 28 April – 6 May 1990. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1994].

Ksiazka lekarstw konskich 1788: *Book of horse medicines and ways rescue in Sickness, Cattle, Sheep, & c. in Basilians Typography in 1788 in Poczayiv*. [In Polish and Ukrainian: *Książka lekarstw końskich oraz sposoby ratowania w Chorobach, Bydła, Owiec, & c. w Typografi i WW. OO. Bazylianow za Przywileiem J. K. Mci. 1788 R. w Poczaiowie.* // *Книжиця для господарства, указующая, якъ ратовати въ хоробахъ всякую скотину, то есть: конъ, воли, вьвцъ, козы, свинъ, якъ бълити полотно, якъ боронити пашньот саранчи, як ратовати ся от джуми, якъ губити гуселницю от капусти, якъ ловити рибу, якъ губити мыши и щуръ, якъ ратовати скажени собаки, якъ ратовати людій, которихъ собаки скаженіи покусали, якъ ратовати человъка, который не въ давномъ времени зъ ума зыйдетъ.*]

Lehr-Splawinski & Zwolinski & Hrabec 1956: Lehr-Spławinski, Tadeusz & Zwolinski, Przemyslaw & Hrabec, Stefan. *A Short History of the Ukrainian Language*. Warsaw: PWN, 1956. [In Polish: Lehr-Spławiński, Tadeusz & Zwoliński, Przemysław & Hrabec, Stefan. *Dzieje języka ukraińskiego w zarysie*. Warszawa: PWN, 1956].

Miakiszew 2008: Miakiszew, Vladimir. *The language of the Lithuanian Statute of 1588*. Cracow: Lexis, 2008. [In Polish: Miakiszew, Władimir. *Język Statutu Litewskiego 1588 r.* Kraków: Lexis, 2008.]

Morita 2002: Morita, Koji. "The Connection between Prosta Mova in the Old Eastern Borderlands ahd Prosta Mova in the Grand Duchy of Lithuania. Terminological Notes." In Abramowicz, Z., ed. *Multilingualism and Multiculturalism in the Polish – East Slavic Borderlands*. *Studia Slawistyczne*, no 3, 147–153. University of Białystok Press, 2002. [In Polish: Morita, Koji. „Związek prostej mowy na dawnych Kresach Wschodnich z prostą mową w Wielkim Księstwie Litewskim. Uwagi terminologiczne." W: Abramowicz, Z., red. *Wielojęzyczność i wielokulturowość na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*. *Studia Slawistyczne*, nr 3, 147–153. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku, 2002.]

Moser 2002: Moser, Michael. "What is prosta mova?" *Studia Slavica Hungaricae*, no 47 (2002): 3–4, 221–260. [In Ukrainian: Мозер, Міхаель. *„Что такое простая мова?" Studia Slavica Hungaricae*, no 47 (2002): 3–4, 221–260.]

Mojsijenko 2006: Mojsijenko, Viktor. "Northern dialects of Ukrainian language in XVI–XVII cc. Phonetics." DSc dissertation. Zhytomyr State University of Ivan Franko, 2006. [In Ukrainian: Мойсієнко, Виктор. „Північне наріччя української мови в XVI–XVII ст. Фонетика." Дисертація. Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2006.]

Narodovishchanije 1768: *Narodovishchanije...* Pochayiv, 1768. [In prosta mova: *Народовъщаніе...* [Poczajów], 1768.]

Narodovishchanije 1778: *Narodovishchanije...* Pochayiv, 1778. [In prosta mova: *Народовъщаніе...* [Poczajów], 1778.]

Nauky Paroxial'nija 1794: *Nauky Paroxial'nija...* Pochayiv, 1794. [In prosta mova: *Науки парохіалнія...* [Poczajów], 1794.]

Niec 1936: Niec, Julian. "Print Houses in Volhynia." *Oriens*, vol. IV (1936): 147–150. [In Polish: Nieć, Julian. „Drukarnie na Wołyniu." *Oriens*, r. IV (1936): 147–150.]

Ohienko 1995: Ohienko, Ivan (Metropolitan Ilarion). *History of the Ukrainian Literary Language*. Kiev: Nasha Kultura i Nauka, 1995. [In Ukrainian: Огієнко, Іван (Митрополит Іларіон). *Історія української літературної мови*. Київ: Наша культура і наука, 1995.]

Ohienko 2011: Ohienko, Ivan (Metropolitan Ilarion). *Our literary language*. Ed. by Nikolay Timoshik. Kiev: Nasha Kultura i Nauka, 2011. [In Ukrainian: Огієнко, Іван (Митрополит Іларіон).

Наша літературна мова. Упорядник, автор передмови і коментарів Микола Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2011.]

Plyushch 1962: Plyushch, Pavlo. "On the Question of the So-Called *Simple Language* of the Seventeenth and Eighteenth Centuries in Ukraine." In Bilodid, I. et al., eds. *Questions about the Historical Development of the Ukrainian Language*, 27–34. Kharkiv State University Press, 1962. [In Ukrainian: Плющ, Павло. „До питання про так звану просту мову XVI–XVIII ст. на Україні." В: Білодід, І. К. et al., ред. *Питання історичного розвитку української мови*, 27–34. Харьків: Видавництво Харківського державного університету, 1962.]

Pouchenije o svyatyx tajnax 1745: *Pouchenije o svyatyx tajnax…* Univ, 1745. [In prosta mova: *Поученіе о с[вя]тих тайнах…* [Uniów], 1745.]

Shevelov 2002: Shevelov, George. *Historical Phonology of the Ukrainian Language. Translation from the English Edition of Sergei Vakulenko and Andriy Danilenko* (Shevelov, G. Y. A Historical Phonology of the Ukrainian Language. Heidelberg, 1979). Kharkiv: Akta, 2002. [In Ukrainian: Шевельов, Юрій. *Історична фонологія української мови.* Переклад з англійського видання Сергія Вакуленка та Андрія Даниленка (Shevelov, G. Y. A *Historical Phonology of the Ukrainian Language*. Heidelberg, 1979). Харків: Акта, 2002.]

Simja slova bozhja 1772: *Simja slova bozhja…* Pochayiv, 1772. [In prosta mova: *Съмя слова божія…* [Poczajów], 1772.]

Slovo k narodu kafolicheskomu 1765: *Slovo k narodu kafolicheskomu…* Pochayiv, 1765. [In prosta mova: *Слово к народу кафолическому…* [Poczajów], 1765.]

Sobranije pripadkov 1722: *Sobranje prypadkow kratkoje…* Suprasl, 1722. [In prosta mova: *Собранїе прыпадковъ краткое…* [Supraśl], 1722.]

Sobranije pripadkov 1732: *Sobranje prypadkow kratkoje…* Univ, 1732. [In prosta mova: *Собраніе припадков краткое…* [Uniów], 1732.]

Strelchuk 1990: Strelchuk, Halina P. "The Inflection System in the Ukrainian Interludes of the XVII–XVIII centuries." Abstract of PhD dissertation. Taras Shevchenko State University of Kyiv, 1990. [In Russian: Стрельчук, Галина П. „Система словоизменения в украинских интермедиях XVII–XVIII вв." Автореферат дис. кандидата филологических наук. Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. Киев, 1990.]

Synod prowincjalny 1785: *The Provincial Ruthenian Synod in Zamosc, 1720*. Vilnius, 1785. [In Polish: *Synod prowincjalny ruski w Zamościu roku 1720 odprawiony*. Wilno, 1785.]

Temcinas 2017: Temcinas, Sergey. "Languages of the Ruthenian Culture in the First Polish Republic." In Kuczynska, Malgorzata, ed. *Between East and West. Orthodoxy and the Union*, 81–120. Warsaw University Press, 2017. [In Polish: Temčinas, Siergiejus. „Języki kultury ruskiej w Pierwszej Rzeczypospolitej." W: Kuczyńska, M., red. *Między Wschodem a Zachodem. Prawosławie i unia*, 81–120. Warszawa: Wyd. UW, 2017.]

Uspenskij 1994: Uspenskij, Boris. *A brief Essay on the History of the Russian Language (XI–XIX centuries)*. Moscow: Gnozis, 1994. [In Russian: Успенский, Борис. *Краткий очерк истории русского языка (XI–XIX вв.)*. Москва: Гнозис, 1994.]

PEJORATYWNE NAZWY SUBIEKTÓW OKREŚLAJĄCE CZŁOWIEKA ZE WZGLĘDU NA CZYNNOŚCI ZWIĄZANE Z DZIAŁALNOŚCIĄ APARATU ARTYKULACYJNEGO W PERYFERYJNYCH GWARACH BIAŁORUSKICH OKOLIC LEWKOWA STAREGO NA BIAŁOSTOCCZYŹNIE

Michał Sajewicz

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

PEJORATIVE NAMES OF SUBJECTS DENOTING A PERSON WITH REGARD TO ACTIONS CONNECTED WITH THE ACTIVITY OF THE ARTICULATORY APPARATUS IN THE PERIPHERAL BELARUSIAN DIALECTS OF THE AREA OF LEWKOWO STARE IN THE BIAŁYSTOK REGION. The object of description in the present study are pejorative deverbal names of subjects with a suffixal formant, denoting a person with regard to actions connected with the activity of the articulatory apparatus. Those are used in the peripheral Belarusian dialects in the area of Lewkowo Stare to describe mainly male performers of actions. They can also be ambivalent with regard to the grammatical gender. The study analyzes approximately 270 derivatives formed with 33 suffixal formants. The analysis of the collected material made it possible to distinguish not only appropriate word-formation types within the studied category of names but also many and often highly elaborate synonymic sequences of the analyzed derivational structures.

Keywords: *Białystok region, peripheral Belarusian dialects, word formation, names of subjects, personal pejoratives, word-formation types, synonymic sequences*

1. Uwagi wstępne

Celem artykułu jest opis dewerbalnych pejoratywnych nazw subiektów nazywających człowieka ze względu na czynności związane z działalnością aparatu artykulacyjnego w peryferyjnych gwarach białoruskich okolic Lewkowa Starego na Białostocczyźnie. W artykule skoncentrowano się głównie na ukazaniu środków słowotwórczych służących do tworzenia badanych derywatów oraz synonimiki struktur słowotwórczych.

W opracowaniu zastosowano metodę synchronicznej analizy materiału słowotwórczego. Analizie słowotwórczej poddano wyłącznie formacje o strukturze przejrzystej, współcześnie motywowane. Podstawę teoretyczną opracowania stanowi dorobek polskiej i rosyjskiej

szkoły słowotwórczej, której przedstawiciele nawiązują do teorii słowotwórczej Grigorija Winokura (Vinokur 1959: 419–442) i Miloša Dokulila (Dokulil 1962).

Bazę materiałową opracowania stanowi około 270 dewerbalnych pejoratywnych nazw subiektów oznaczających człowieka ze względu na czynności związane z działalnością aparatu artykulacyjnego. Materiał pochodzi z 8 wsi położonych na terenie gminy Narewka w województwie podlaskim. Są to miejscowości: Lewkowo Stare, Lewkowo Nowe, Bernacki Most, Ochrymy, Kapitańszczyzna, Podlewkowie, Eliaszuki, Michnówka.

Okolice Lewkowa Starego są zamieszkiwane głównie przez potomków białoruskojęzycznych chłopów pochodzących spod Wołkowyska i Świsłoczy, których na początku XVII wieku sprowadzili do swoich dóbr, zwanych Narewką-Lewkowem, ich właściciele Massalscy (Michaluk 1977: 33). Nad Narewką zetknęli się z przybyłą z Podlasia ludnością ukraińskojęzyczną (Glinka & Obrebska-Jabłonska & Siatkowski 1980: 23, Wisniewski 1980: 22–23).

Mieszkańcy okolic Lewkowa Starego obecnie posługują się na co dzień gwarą białoruską (Glinka & Obrebska-Jablonska & Siatkowski 1980: 122, Barszczewska & Chaustowicz & Timoszuk 2016: 58). Do cech charakterystycznych tej gwary należą między innymi akanie, dziekanie i ciekanie oraz miękkie spółgłoski przedniojęzykowo-zębowe przed **e* i **i*. Przeniknęły do niej również niektóre elementy charakterystyczne dla gwar ukraińskich, por. np. występowanie *o* w niektórych sylabach poakcentowych, stwardnienie spółgłosek wargowych przed **e*. Gwary okolic Lewkowa Starego są jednak w swojej podstawie gwarami białoruskimi i należą do południowo-zachodniego dialektu tych gwar (Barszczewska & Chaustowicz & Timoszuk 2016: 56–64, Sajewicz 1997: 91–107).

2. Cechy słowotwórstwa gwarowego

Cechą odróżniającą słowotwórstwo gwarowe od słowotwórstwa języków literackich jest zdecydowana przewaga w gwarach derywatów ekspresywnych, w szczególności o nacechowaniu pejoratywnym. Anna Kowalska zauważa, że *dialekty charakteryzują się znacznie większą spontanicznością procesów, a także większą różnorodnością środków językowych służących powstawaniu nazw ekspresywnych niż język literacki* (Kowalska 1993: 129).

W gwarach szczególnie często są notowane *nacechowane emocjonalnie, przeważnie negatywnie, nazwy dotyczące człowieka, bowiem ekspresja uczuć, ocen należy do tej sfery zachowań językowych, które ujawniają się w spontanicznych bezpośrednich kontaktach międzyludzkich* (Marciniak-Firadza 2013: 212).

Tadeusz Malec zauważa, że zjawisko to wiąże się z *mniejszą dyscypliną intelektualną mieszkańców wsi, z mniejszym celowym wykorzystywaniem środków językowych. Procesy językowe na terenie gwary przebiegają w sposób mniej kontrolowany świadomie, a bardziej naturalnie* (Malec 1976: 94).

Występujące powszechnie w gwarach derywaty pejoratywne nazywają osoby wykazujące skłonność do czynności nieakceptowanych w społecznościach wiejskich, wywołujących w mówiącym określone uczucia negatywne.

Pejoratywy osobowe wskazują, jak stwierdza Renata Marciniak-Firadza, *na takie zachowania, które odbiegają od normy, kłócą się z poczuciem moralnym, wpływają w jakiś sposób na naruszenie zasad życia społecznego* (Marciniak-Firadza 2013: 212–213); Tomasz Kurdyła zauważa, że pejoratywy osobowe piętnują osoby, które pod pewnymi względami różnią się od pozostałych członków określonej wspólnoty językowo-kulturowej (Kurdyla 2011: 173, Matusiak-Kempa 2017: 88–89).

W potocznym myśleniu inny członek społeczności wiejskiej jest dla mówiącego potencjalnym konkurentem, przeciwnikiem, którego należy zdyskredytować, poniżyć za jego przywary i ułomności. Mówiący dostrzega i potępia w innym człowieku to, co uważa za złe, niestosowne i odmienne od norm przyjętych w danej społeczności (Rejter 2006: 155).

Antropocentryzm potocznego postrzegania rzeczywistości sprawia, że członkowie społeczności wiejskich znacznie częściej okazują dezaprobatę wobec otaczającej ich rzeczywistości niż manifestują wobec niej postawę aprobaty (por. Grzesiuk 1995: 184).

Zdaniem Tomasza Kurdyły *w tworzeniu nazw osobowych, stanowiących dużą część systemu słowotwórczego polszczyzny mówionej wsi, potrzeba ekspresji wyprzedza w gwarach potrzebę samej nominacji, dominującej w języku ogólnopolskim* (Kurdyla 2011: 173).

Słowotwórstwo gwarowe charakteryzuje się także występowaniem licznych synonimicznych konstrukcji słowotwórczych. Rozbudowane szeregi synonimiczne są notowane w szczególności w gwarach peryferyjnych, w tym także na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim na Białostocczyźnie (Sajewicz 1989: 265–371, 2002: 462–465).

Paweł Sciacko zaznacza, że zjawisko synonimiczności struktur słowotwórczych zostało wywołane *багатымі словаўтваральнымі магчымасцямі народна-дыялектнай мовы, выкліканымі разгалінаванай сыстэмай народных гаворак, узаемадзеяннем розных дыялектаў і іх дэрывацыйнымі асаблівасцямі, уздзеяннем на гаворкі літаратурных моў, а таксама гаворак суседніх народаў, захаваннем у народнай мове словаўтваральных тыпаў і мадэлей мінулых эпок і фармаваннем новых дэрывацыйных сродкаў, імкненнем носьбітаў мовы да вобразнасці, эмацыянальнасці выказвання, а таксама ўзаемадзеяннем паміж сабой розных словаўтваральных асноў і тыпаў* (Stsyatsko 1977: 291).

3. Charakterystyka ogólna dewerbalnych pejoratywnych nazw subiektów w badanych gwarach peryferyjnych

System słowotwórczy peryferyjnych gwar białoruskich okolic Lewkowa Starego na Białostocczyźnie charakteryzuje się nadzwyczaj bogatym inwentarzem środków wykorzystywanych do uzewnętrzniania uczuć i do obrazowania osobowości nadawcy (Sajewicz 2002: 414–435). S. Grabias zauważa, że osobowość nadawcy najpełniej ujawnia się w emocjach, dlatego też badanie przejawów emocji, zdaniem tego badacza, pozostaje zasadniczym zagadnieniem teorii ekspresji (Grabias 1980: 18). Zadaniem językoznawców jest zatem udzielenie odpowiedzi na pytanie, co czuje nadawca i jak swoje uczucia uzewnętrznia (Grabias 1980: 18).

Dewerbalne pejoratywne nazwy subiektów są tworzone w gwarach białoruskich okolic Lewkowa Starego za pomocą 84 formantów słowotwórczych. Nacechowanie ujemne derywatów nie zawsze jednak wynika z udziału określonego formantu słowotwórczego w procesie derywacji. Często wiąże się ona *z takimi aspektami tego procesu, jak przeniesienie wartości emocjonalnej z wyrazu podstawowego na pochodny, nowość czy aluzja* (Grabias 1980: 37–38).

Odczasownikowe pejoratywne *nomina subiecti* są rezultatem kojarzenia pejoratywnych, melioratywnych i neutralnych FS[1] z PS[2] czasowników neutralnych bądź nacechowanych ujemnie. W niniejszym opracowaniu uwzględniono cztery grupy pejoratywów osobowych powstałych w wyniku połączenia wymienionych typów FS z PS czasowników neutralnych i nacechowanych ujemnie (por. Grabias 1980: 175):

- pejoratywy powstałe w wyniku połączenia neutralnych FS z PS czasowników nacechowanych ujemnie, por. np. *ʒ'ažn"ik* ≤ *ʒ"ažyc'* ‘pić nałogowo alkohol, chlać’, *šmarav'al'n'ik* ≤ *šmarav'ac'* ‘wręczać łapówkę’;
- pejoratywy powstałe w wyniku połączenia pejoratywnych FS z PS czasowników neutralnych, por. np. *čyt'aka* ≤ *čyt'ac'* ‘czytać (nieumiejętnie)’, *dryml"uɣa* ≤ *drym'ac'* ‘drzemać (ciągle)’;
- pejoratywy powstałe w wyniku połączenia pejoratywnych FS z PS czasowników nacechowanych ujemnie, por. np. *svar'uɣa* ≤ *svar'yc:e* ‘kłócić się’, *braχm'an* ≤ *braχ'ac'* ‘dużo mówić’.
- pejoratywy powstałe w wyniku połączenia melioratywnych FS z PS czasowników nacechowanych ujemnie, por. *m'urz'ik* ≤ *m'urzac'* ‘brudzić’, *s"us'l'ik* ≤ *s"us'l'ac:e* ‘ślinić się’, *v'erc'ik* ≤ *varc"ėc:e* ‘wiercić się’.

1 Skrót FS oznacza termin *formant słowotwórczy*.

2 Skrót PS oznacza termin *podstawa słowotwórcza*.

Derywaty mogą zawierać w sobie nie do końca określone negatywne wartości (por. Goldowski 2015: 24). Charakter wyrażonej przez nadawcę emocji ujemnej można sprecyzować na podstawie kontekstu, w jakim dany derywat został użyty (por. Rejter 2006: 75–76). W tym celu uwzględniono w trakcie badań konteksty ilustrujące użycie poszczególnych derywatów, których jednak w artykule z przyczyn technicznych nie przytoczono.

Wartość ekspresywna, którą wnoszą do derywatu FS, może być w derywacie odpowiednio aktualizowana (neutralizacja, intensyfikacja, całkowita zmiana nacechowania) (Grabias 1980: 58).

Renata Marciniak-Firadza trafnie zauważa, że derywaty są znakomitym środkiem sygnalizowania negatywnej oceny, *a do degradacji przedmiotu wypowiedzi można wyzyskać dodatkowe cechy znaczeniowe ukryte w ich strukturze: bądź w podstawie słowotwórczej, bądź w charakterystycznym formancie* (Marciniak-Firadza 2017: 198, por. także Grabias 1981: 171).

Zaistniała wobec tego konieczność uwzględnienia zarówno specyfiki poddanych analizie odczasownikowych pejoratywów osobowych, jak również znaczenia leksykalnego wyrazów motywujących. W trakcie przeprowadzonych badań dokładnej analizie poddano konteksty, w jakich derywaty pejoratywne zostały użyte, ponieważ mogą one zawierać w sobie niedookreślone negatywne wartości.

Ustalenie grup znaczeniowych badanych pejoratywów jest utrudnione ze względu na krzyżowanie się pól semantycznych komponentów znaczenia oraz rozbudowaną synonimikę tego typu nazw. Badania wykazały, że do najbardziej reprezentatywnych grup znaczeniowych należą:

- mówienie bezustanne;
- mówienie od rzeczy;
- mówienie szybkie;
- mówienie niewyraźnie;
- mówienie agresywnie;
- mówienie nieudolnie;
- mówienie niezrozumiale;
- mówienie monotonne;
- mówienie nieprawdy;
- mówienie rozwlekle;
- objawianie głośnym śmiechem emocji lub reagowanie na coś;
- użalanie się, rozpaczanie, płakanie;
- obgadywanie kogoś, plotkowanie;
- wymyślanie komuś, rzucanie obelg;
- wydawanie dźwięków nieartykułowanych towarzyszących mówieniu.

Określane osoby mogą wywoływać w mówiącym takie typy emocji negatywnej, jak: agresja, dystans, gniew, grubiaństwo, ironia, lekceważenie, lęk, negacja, niechęć, niedowierzanie; nienawiść, niezadowolenie; nostalgia; obraza, oburzenie, pogarda, politowanie, rozczarowanie, rubaszność, smutek, strach, tęsknota, wrogość, wstręt, wulgarność, zakłopotanie, zazdrość, zdenerwowanie, złośliwość, zniecierpliwienie, żal (por. Lubas 2003: 186–203).

4. Typy słowotwórcze badanych nazw w gwarach białoruskich okolic Lewkowa Starego:

N_{SUB} z FS -un (82)

bałbat'un (1) ≤ *bałbat'ac'* 'mówić dużo i bez sensu', *bałbat'un* (2) ≤ *bałbat'ac'* 'bełkotać, mówić niewyraźnie', *barmat'un* ≤ *barmat'ac'* 'mamrotać, mówić niewyraźnie', *baų̯kat'un* ≤ *baų̯kat'ac'* 'bełkotać, mówić niewyraźnie', *baų̯t'un* ≤ *b'oų̯tac'* 'pleść, paplać', *bl'aį̯'un* ≤ *bl'aį̯'ac'* 'nieumiejętnie śpiewać', *burkat'un* ≤ *burkat'ac'* 'burczeć, wydawać bełkotliwe dźwięki', *burk'un* ≤ *burč'ac'* 'burczeć, mówić agresywnie', *čaų̯p'un* ≤ *čaų̯ps'c"i* 'złorzeczyć, przeklinać', *ʒ'aų̯γ'un* (1) ≤ *ʒ"aų̯γac'* 'mówić natrętnie, jednostajnie', *ʒ'aų̯γ'un* (2) ≤ *ʒ"aų̯γac'* 'pyskować, mówić agresywnie', *g'erg'un* ≤ *g"ergac'* 'mówić niezrozumiałym językiem, szwargotać', *χaχat'un* ≤ *χaχat'ac'* 'głośno się śmiać', *γarγat'un* ≤ *γarγat'ac'* 'mówić niezrozumiałym językiem, szwargotać', *γarkat'un* ≤ *γarkat'ac'* 'mówić niezrozumiałym językiem, szwargotać', *γark'un* ≤ *γ'arkac'* 'pyskować, mówić bezczelnie', *kryk'un* (1) ≤ *kryč'ac'* 'krzyczeć, wrzeszczeć', *kryk'un* (2) ≤ *kryč'ac'* 'głośno mówić', *l'apat'un* ≤ *l'apat'ac'* 'trzepać językiem', *l'askat'un* ≤ *l'askat'ac'* 'trajkotać, mówić szybko', *łapat'un* ≤ *łapat'ac'* 'trajkotać, mówić szybko i bez sensu', *łyun* ≤ *łyac'* 'mówić nieprawdę, kłamać', *marmat'un* ≤ *marmat'ac'* 'mamrotać', *maų̯č'un* ≤ *maų̯č'ac'* 'milczeć, mało mówić', *p'isk'un* ≤ *p'išč'ac'* 'piszczeć, kwilić', *raγat'un* ≤ *raγat'ac'* 'głośno się śmiać, rechotać', *rav'un* (1) ≤ *raų̯s'c"i* 'głośno płakać, ryczeć', *rav'un* (2) ≤ *raų̯s'c"i* 'głośno mówić, krzyczeć', *ryd'un* ≤ *ryd'ac'* 'głośno płakać, *łkać', ržun* ≤ *ržac'* 'głośno się śmiać', *sak'un* ≤ *s'akac'* 'wymawiać *s'a* jako *sa*', *strakat'un* ≤ *strakat'ac'* 'mówić bardzo szybko, trajkotać', *syk'un* ≤ *s'ykac'* 'mówić ze złością', *s'aų̯k'un* ≤ *s"aų̯kac'* 'wymawiać *s'* zamiast *š', s'ip'un* ≤ *s'ip"*ėć 'mówić przytłumionym głosem', *šal'ast'un* ≤ *šal'as'c"ėc'* 'wydawać dźwięki szeleszczące', *šapat'un* ≤ *šapat'ac'* 'porozumiewać się szeptem', *trap'un* ≤ *trap'ac'* 'mówić dużo i bez sensu, trzepać językiem', *traskat'un* ≤ *traskat'ac'* 'mówić szybko i bez sensu', *varask'un* ≤ *varašč'ac'* 'krzyczeć, wrzeszczeć', *vark'un* ≤ *varč'ac'* 'warczeć, mówić niegrzecznie', *v'isk'un* ≤ *v'išč'ac'* 'wrzeszczeć', *trapat'un* ≤ *trapat'ac'* 'mówić szybko i bez sensu';

N_{SUB} z FS -*ło* (70):

bał'akało ≤ *bał'akac'* 'bajdurzyć, pleść', *bał'omkało* ≤ *bał'omkac'* 'mówić bez sensu', *b'omkało* ≤ *b'omkac'* 'mówić niechętnie', *b'oų̯tało* ≤ *b'oų̯tac'* 'mówić od rzeczy', *braχł'o* (1)

≤ *braχ'ac'* ‘dużo mówić’, *braχł'o* (2) ≤ *braχ'ac'* ‘kłamać’, *br'ontało* (1) ≤ *br'ontac'* ‘pleść, chlapać językiem’, *br'ontało* (2) ≤ *br'ontac'* ‘mówić chaotycznie, plątać’, *b'urkało* ≤ *b'urkac'* ‘pyskować, mówić bezczelnie’, *c''au̯kało* (1) ≤ *c''au̯kać'* ‘mówić natrętnie’, *c''au̯kało* (2) ≤ *c''au̯kac'* ‘pyskować, odpowiadać bezczelnie’, *d'ekało* ≤ *d'ekac'* ‘wymawiać *d* twarde zamiast *d* miękkiego’, *dur'yło* ≤ *dur'yc:e* ‘marudzić, grymasić’, *ʒ''au̯γało* (1) ≤ *ʒ''au̯γac'* ‘mówić natrętnie’, *ʒ''au̯γało* (2) ≤ *ʒ''au̯γac'* ‘pyskować’, *ʒ''ekało* ≤ *ʒ''ekac'* ‘wymawiać *ʒ'* zamiast *d'*, *f'ukało* ≤ *f'ukac'* ‘pyskować, mówić opryskliwie’, *gl'am'ačyło* ≤ *gl'am'ačyło* ‘poniewierać kogoś słownie, gryźć’, *g'omtało* ≤ *g'omtac'* ‘mówić niejasno, gmatwać fakty’, *g''ergało* ≤ *g''ergac'* ‘mówić w niezrozumiałym języku, szwargotać’, *χn'ykało* ≤ *χn'ykac'* ‘kwilić, popłakiwać’, *γ'arkało* ≤ *γ'arkac'* ‘pyskować’, *'ikało* (1) ≤ *'ikac'* ‘jąkać się’, *i̯'opkało* ≤ *i̯'opkac:e* ‘przeklinać, kląć’, *l''askało* ≤ *l''askac'* ‘trajkotać, szybko mówić’, *m'umra*ło ≤ *m'umrac'* ‘mamrotać, mówić od niechcenia’, *p'epl'ało* ≤ *p'epl'ac'* ‘paplać, mówić od rzeczy’, *pš'ekało* ≤ *pš'ekac'* ‘przekać, często używać *prze*’, *p'utało* ≤ *p'utac'* ‘mówić nieskładnie, myląc się’, *rau̯ł'o* (1) ≤ *rau̯s'c''i* ‘głośno krzyczeć’, *rau̯ł'o* (2) ≤ *rau̯s'c''i* ‘głośno płakać, ryczeć’, *s''au̯kało* ≤ *s''au̯kac'* ‘wymawiać *s'* zamiast *š'*, *šał'otało* ≤ *šał'otac'* ‘pleść, bajdurzyć’, *šč'okało* ≤ *šč'okac'* ‘używać zaimka *ščo'*, *taraχc''ėło* ≤ *taraχc''ėc'* ‘trajkotać’, *trapł'o* ≤ *trap'ac'* ‘dużo mówić, trzepać językiem’;

N_{SUB} z FS -*a*č (35)

*barmat'a*č ≤ *barmat'ac'* ‘mamrotać, mówić niewyraźnie’, *bau̯t'ač* ≤ *b'ou̯tac'* ‘pleść, mówić od rzeczy’, *bubn'a*č ≤ *bubn''ic'* ‘powtarzać coś wielokrotnie, rozgłaszać’, *gl'am'ač* ≤ *gl'am''ac'* ‘poniewierać kogoś słownie, gryźć’, *χnyk'a*č ≤ *χn'ykac'* ‘kwilić, popłakiwać’, *χryp'ač* ≤ *χryp''ėc'* ‘chrypieć, mówić z chrypką w głosie’, *γaγat'ač* ≤ *γaγat'ac'* ‘głośno się śmiać’, *γark'a*č ≤ *γ'arkac'* ‘pyskować, mówić bezczelnie’, *mac'uγ'a*č ≤ *mac'uγ'ac:*e ‘kląć, przeklinać’, *mat'ač* ≤ *mat'ac'* ‘motać, mówić nieprawdę’, *mumr'a*č ≤ *m'umrac'* ‘mamrotać, niewyraźnie mówić coś pod nosem’, *murk'ač* ≤ *murč'ac'* ‘mruczeć, niewyraźnie mówić’, *pysk'a*č ≤ *pyskav'ac'* ‘pyskować’, *raγat'a*č ≤ *raγat'ac'* ‘głośno się śmiać’, *ruγ'a*č (1) ≤ *ruγ'ac:e* ‘przeklinać, bluźnić’, *ruγ'a*č (2) ≤ *ruγ'ac'* ‘rugać, łajać’, *ryd'a*č ≤ *ryd'ac'* ‘głośno płakać, łkać’, *staγn'a*č ≤ *staγn'ac'* ‘stękać, narzekać’, *syk'a*č ≤ *syk'ac'* ‘mówić ze złością’, *s'v'ist'a*č ≤ *s'v'ist'ac'* ‘natrętnie gwizdać’, *šapt'a*č ≤ *šapt'ac'* ‘szeptać, cicho mówić’, *trap'a*č ≤ *trap'ac'* ‘trzepać językiem, dużo i bez sensu mówić’;

N_{SUB} z FS -*a´ka* (13)

b'ou̯tau̯ka ≤ *b'ou̯tac'* ‘pleść, mówić od rzeczy’, *b'urkau̯ka* ≤ *burč'ac'* ‘burczeć pod nosem’, *bz'ykau̯ka* ≤ *bz'ykac'* ‘pyskować’, *ʒ''au̯γau̯ka* (1) ≤ *ʒ''au̯γac'* ‘natarczywie mówić’, *ʒ''au̯γau̯ka* (2)) ≤ *ʒ''au̯γac'* ‘pyskować’, *χn'ykau̯ka* ≤ *χn'ykac'* ‘kwilić, popłakiwać’, *γ'arkau̯ka* ≤ *γ'arkac'* ‘pyskować’, *γ'ukau̯ka* ≤ *γ'ukac'* ‘mówić szybko, niewyraźnie’, *l''apau̯ka* ≤ *l''apac'* ‘paplać’, *l''askau̯ka* ≤ *l''askac'* ‘trzepać językiem’, *p''iskau̯ka* ≤ *p'iščac'* ‘piszczeć, kwilić’;

N_{SUB} z FS *-sa* (7)
b'eksa ≤ *bač'ac'* ‘głośno płakać, beczeć’, *χn'yksa* ≤ *χn'ykac'* ‘kwilić, marudzić’, *kr'yksa* ≤ *kryč'ac'* ‘krzyczeć’, *m'yksa* ≤ *myč'ac'* ‘głośno płakać, beczeć’, *pł'aksa* ≤ *pł'akac'* ‘płakać’, *r'yksa* ≤ *ryč'ac'* ‘głośno płakać, ryczeć’; *v'yksa* ≤ *vyc'* ‘głośno płakać, wyć’;

N_{SUB} z FS *-uɣa* (6)
ʒ'ar'uɣa ≤ *ʒ''erc'is'e* ‘drzeć się, wrzeszczeć’, *kryč'uɣa* ≤ *kryč'ac'* ‘krzyczeć, wrzeszczeć’, *mau̯č'uɣa* ≤ *mau̯č'ac'* ‘milczeć, mało mówić’, *pl'ac''uɣa* ≤ *pl'as'c''i* ‘pleść’, *varašč'uɣa* ≤ *varašč'ac'* ‘wrzeszczeć’, *v'išč'uɣa* ≤ *v'i šč'ac'* ‘wrzeszczeć’;

N_{SUB} z FS *-ȯc'e* (5)
braχ'ȯc'e ≤ *braχ'ac'* dużo, natrętnie mówić’, *płak'ȯc'e* ≤ *pł'akac'* ‘narzekać, płakać’, *sknyɣ'ȯc'e* ≤ *skn'yɣac'* ‘kwękać’, *sknyr'ȯc'e* ≤ *skn'eryc'* ‘kwilić, marudzić’, *varask'ȯce* ≤ *varašč'ac'* ‘wrzeszczeć’.

N_{SUB} z FS *-uk* (4):
manʒ''uk ≤ *m'enʒ'ic'* ‘ględzić, bajdurzyć’, *mumr'uk* ≤ *mumrac'* ‘mamrotać’, *p'iz'ʒ''uk* ≤ *p'iz'ʒ''ic'* ‘bajdurzyć’, *s'ip'uk* ≤ *s'ip''eć* ‘mówić przytłumionym głosem’;

N_{SUB} z FS *-anda* (3)
durand'a ≤ *dur'yc:e*, ‘grymasić, marudzić’, *χl'ipand'a* ≤ *χl'ipand'a* ‘chlipać, płakać żałośnie’, *l'apand'a* ≤ *l''apac'* ‘chlapać, mówić bez sensu’;

N_{SUB} z FS *-ik* (2)
n'yc'ik ≤ *nyc'* ‘nudzić, ględzić’, *p''iščyk* ≤ *p'išč'ac'* ‘piszczeć, kwilić’, *v'yc'ik* ≤ *vyc'* ‘wyć, głośno płakać’;

N_{SUB} z FS *-man* (3)
braχm'an ≤ *braχ'ac'* ‘dużo mówić’, *ščakm'an* ≤ *šč'okac'* ‘używać zaimka’ *ščo’*, *štakm'an* ≤ *št'okac'* ‘używać zaimka *što*’;

N_{SUB} z FS *-ec* (2)
ɣavar'ec ≤ *ɣavar'yc'* ‘mówić zbyt dużo, gadać’, *v'yi̯ec* ≤ *vyc'* ‘wyć, głośno płakać’;

N_{SUB} z FS *-l'ec* (2)
ruɣ'al'ec ≤ *ruɣ'ac:e* ‘przeklinać, kląć’, *ryd'al'ec* ≤ *ryd'ac'* ‘głośno płakać, łkać’.

N_{SUB} z FS *-da* (2)
r'eu̯da ≤ *rau̯s'c''i* ‘głośno płakać’, *r'ou̯da* ≤ *ra´s'c''i* ‘głośno płakać’;

N_{SUB} z FS *-ak* (2)
mumr'ak ≤ *m'umrac'* ‘mamrotać pod nosem’, *s'ip'ak* ≤ *s'ip''ėć* ‘mówić przytłumionym głosem’;

N_{SUB} z FS *-aka* (2)
ruɣ'aka ≤ *ruɣ'ac:e* ‘przeklinać’, *s'p'iv'aka* ≤ *s 'p'iv'ac'* ‘śpiewać (nieumiejętnie)’;

N_{SUB} z FS *-ėka* (2)
χval''ėka ≤ *χval''ic:e* ‘chwalić się, zachwalać’; *svar'ėka* ≤ *svar'yc:e* ‘kłócić się, przemawiać się’;

N_{SUB} z FS *-n'ik* (2)
mac''užn'ik ≤ *mac'uɣ'ac:e* ‘kląć, bluzgać’, *mar'udn'ik* ≤ *mar'uʒ'ic'* ‘marudzić, kwękać’;

N_{SUB} z FS *-ščyk* (2)
barab'anščyk ≤ *barab'an'ic'* ‘mówić szybko i głośno’, *tarab'anščyk* ≤ *tarab'an'ic'* ‘mówić dużo i bez sensu’;

N_{SUB} z FS *-ko* (2)
χval'k'o ≤ *χval''ic:e* ‘chwalić się, zachwalać’; *mar'uc'ko* ≤ *mar'uʒ'ic'* ‘marudzić, ględzić’;

N_{SUB} z FS *-l'a* (2)
p''iskl'a ≤ *p'išč'ac'* ‘piszczeć, kwilić’, *r'ou̯l'a* ≤ *rau̯s'c''i* ‘głośno płakać, łkać’;

N_{SUB} z FS *-al'* (2)
ryd'al' ≤ *ryd'ac'* ‘łkać, głośno płakać’, *staɣn'al'* ≤ *staɣn'ac'* ‘, narzekać, stękać’;

N_{SUB} z FS *-ul'* (2)
χryp'ul' ≤ *χryp'ul'* ‘mówić przytłumionym głosem’, *p'isk'ul'* ≤ *p'išč'ac'* ‘piszczeć, mówić cienkim głosem’;

N_{SUB} z FS *-uła* (2)
ma´č'uła ≤ *ma´č'ac'* ‘mało mówić, milczeć’, *rav'uła* ≤ *ra´s'c''i* ‘ryczeć, głośno płakać’;

N_{SUB} z FS *-an* (2)
ʒ'aų̯γ'an (1) ≤ *ʒ''aų̯γac'* ‘natrętnie mówić’, *ʒ'aų̯γ'an* (2) ≤ *ʒ''aų̯γac'* ‘pyskować’;

N_{SUB} z FS -ėn’ **(1)**
bałbac''ėn' ≤ *bałbat'ac'* ‘bełkotać’, *łapac''ėn'* ≤ *łapat'ac'* ‘trajkotać’;

N_{SUB} z FS *-ul'* (1)
rav'ul' ≤ *ra´s'c''i* ‘głośno płakać, ryczeć’;

N_{SUB} z FS *-oła* (1)
skrynd'oła ≤ *skr'enʒ'ic'* ‘kwękać, marudzić’;

N_{SUB} z FS *-ało* (1)
skr'endało ≤ *skr'enʒ'ic'* ‘kwilić, marudzić’;

N_{SUB} z FS *-ar* (1)
pl'atk'ar ≤ *pl'atkav'ac'* ‘plotkować’;

N_{SUB} z FS *-epa* (1)
χval''epa ≤ *χval''ic:e* ‘chwalić się, wychwalać się’;

N_{SUB} z FS *-ota* (1)
γryz'ota ≤ *γr'ys'c'i* ‘poniewierać słownie, gryźć’;

N_{SUB} z FS *-za* (1)
r'eų̯za ≤ *raų̯s'c''i* ‘głośno płakać, beczeć’.

5. Uwagi końcowe

– Dewerbalne pejoratywne nazwy subiektów nazywające osoby ze względu na czynności związane z działalnością aparatu artykulacyjnego człowieka są tworzone w peryferyjnych gwarach białoruskich okolic Lewkowa Starego na Białostocczyźnie za pomocą 33 FS.

– Nacechowanie pejoratywne derywatów nie zawsze wynika z udziału FS w procesie derywacji. Bardzo często jest ono rezultatem przeniesienia wartości emocjonalnej z czasownika motywującego na wyraz motywowany.

– Odczasownikowe pejoratywne *nomina subiecti* są rezultatem kojarzenia pejoratywnych, melioratywnych i neutralnych FS z PS czasowników neutralnych bądź nacechowanych ujemnie.

– W trakcie przeprowadzonych badań dokładnej analizie poddano konteksty, w jakich derywaty pejoratywne zostały użyte, ponieważ mogą one zawierać w sobie niedookreślone negatywne wartości.

– Określane osoby mogą wywoływać w mówiącym m.in. takie typy emocji negatywnej, jak: agresja, gniew, ironia, lekceważenie, niechęć, nienawiść, niezadowolenie, obraza, oburzenie, pogarda, politowanie, rozczarowanie, wrogość, wstręt, zazdrość, złośliwość, zniecierpliwienie.

– Najwięcej pejoratywów odnotowanych w peryferyjnych gwarach białoruskich okolicach Lewkowa Starego pojawia się wśród derywatów nazywających osoby, które charakteryzują się takimi cechami, jak:

- mówienie bezustanne;
- mówienie od rzeczy;
- mówienie szybkie;
- mówienie niewyraźne;
- mówienie agresywne.

– W potocznym rozumieniu inny człowiek jest dla mówiącego konkurentem, którego należy zdyskredytować, skrytykować go za jego wady i słabości. Człowiek potępia to, co uważa za naganne, odbiegające od przyjętych w danym środowisku norm. Antropocentryzm potocznej percepcji rzeczywistości powoduje, że mieszkańcy wsi zdecydowanie częściej okazują wobec niej dezaprobatę niż manifestują postawę aprobującą.

– W białoruskich gwarach peryferyjnych okolic Lewkowa Starego występują liczne szeregi synonimiczne badanych struktur słowotwórczych. Z dokonanej analizy strukturalno-semantycznej materiału wynika, że dublety strukturalne występują pomiędzy formantami sufiksalnymi o identycznej lub zbliżonej dystrybucji, rywalizującymi o prymat w systemie słowotwórczym gwary, por. formanty słowotwórcze *-ło*, *-ač*, *-un*. W szeregach synonimicznych pojawiają się również formacje rzadziej notowane, w tym archaiczne, jak również zapożyczone z języka ogólnopolskiego.

– Spośród omówionych typów słowotwórczych dewerbalnych pejoratywnych nazw subiektów najwyższą liczebnością charakteryzują się typy z formantem *-un* (81), *-ło* (65), *-ač* (35) oraz *-au̯ka* (13). Zdecydowanie mniejszą liczebność mają typy słowotwórcze z formantami *-sa* (7), *-uγa* (6), *-oc'e* (4), *-uk* (4), a nieznaczną – z formantami *-anda* (3), *-ik* (3), *-man* (3), *-ec* (2), *-l'ec* (2), *-da* (2), *-ak* (2), *-aka* (2), *-ėka* (2), *-nik* (2), *-ščyk* (2), *-ko* (2), *-l'a* (2), *-al'* (2), *-ul'* (2), *-uła* (2), *-an* (2), *-ėn'* (2). Warto również odnotować wyodrębnienie 7 formacji o charakterze jednostkowym.

Bibliografia

Barszczewska & Chaustowicz & Timoszuk 2016: Barszczewska, Nina & Chaustowicz, Mikolaj & Timoszuk, Mikolaj. *The Cultural-Linguistic Heritage of Podlasie.* Vol. I: *A Sociolinguistic Description of the Region in the Context of Historical Determinants*. Warsaw: Department of Belarusian Studies – University of Warsaw, 2016. [In Polish: Barszczewska, Nina & Chaustowicz, Mikołaj & Timoszuk, Mikołaj. *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia*. T. I: *Opis socjolingwistyczny regionu na tle uwarunkowań historycznych*. Warszawa: Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2016.]

Dokulil 1962: Dokulil, Milos. *Formation of Words in Czech. 1. Theory of Derivation*. Prague: Czechoslovak Academy of Sciences, 1962. [In Czech: Dokulil, Miloš. *Tvoření slov v češtině*. 1: Teorie *odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962.]

Glinka & Obrebska-Jablonska & Siatkowski 1980: Glinka, Stanislaw & Obrebska-Jablonska, Antonina & Siatkowski, Janusz, eds. *The Atlas of East Slavic Dialects of Bialystok Region*. Vol. I. Wroclaw–Warsaw–Krakow–Gdansk: Ossolinski National Institute, PAN Press, 1980. [In Polish: Glinka, Stanisław & Obrębska-Jabłońska, Antonina & Siatkowski, Janusz, red. *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*. T. I. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: ZNiO, Wyd. PAN, 1980.]

Goldowski 2015: Goldowski, Kamil. *Personal Expressive Forms as Relevant Components of the Linguistic-Cultural Competence of the Iwanowice Commune (Krakow District) Inhabitants*, on-line ed.: http://www.academia.edu/19519069 (accessed: 30.05.2017). [In Polish: Gołdowski, Kamil. *Ekspresywizmy osobowe jako relewantne składniki kompetencji językowo-kulturowej mieszkańców gminy Iwanowice w pow. krakowskim*. Kraków. Pobrano z: http://www.academia.edu/19519069 (dostęp: 30.05.2017).]

Grabias 1980: Grabias, Stanislaw. *On the Expressiveness of Language. Expression and Word Formation*. Lublin: UMCS Press. [In Polish: Grabias, Stanisław. *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*. Lublin: Wyd. UMCS, 1980.]

Grzesiuk 1995: Grzesiuk, Anna. *The Syntax of Emotional Utterances*. Lublin: UMCS Press, 1995. [In Polish: Grzesiuk, Anna. *Składnia wypowiedzi emocjonalnych*. Lublin: Wyd. UMCS, 1995.]

Kowalska 1983: Kowalska, Anna. "Expressive Formations with the Basic Element *-l-* in the Suffixal Part." *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica*, no 3 (1983): 67–78. [In Polish: Kowalska, Anna. „Polskie formacje ekspresywne z podstawowym elementem *-l-* w części sufiksalnej." *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica*, nr 3 (1983): 67–78.]

Kowalska 1993: Kowalska, Anna. "Studies on Mazovian Expressive Lexicon (Names of Goggle-Eyed Persons)." *Research Journal of the University of Gdańsk. Linguistic Papers*, no 17–18 (1993): 129–133. [In Polish: Kowalska, Anna. „Z badań nad mazowiecką leksyką ekspresywną (nazwy 'człowieka z wytrzeszczonymi oczami')." *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze*, nr 17–18 (1993): 129–133.]

Kurdyla 2011: Kurdyla, Tomasz. *The Functions of Noun Formatives in Folk Polish (As Exemplified by Three Sub-Carpathian Villages)*. Krakow: Jagiellonian University. Faculty of Polish Studies, 2011. [In Polish: Kurdyła, Tomasz. *Funkcje formantów rzeczownikowych w polszczyźnie ludowej* (*na przykładzie trzech wsi podkarpackich*). Kraków: Uniwersytet Jagielloński. Wydział Polonistyki, 2011.]

Lubas 2003: Lubas, Wladyslaw. *Polish Talking. The Basic Features and Functions of the Colloquial Variety of Polish*. University of Opole Press, 2003. [In Polish: Lubaś, Władysław. *Polskie gadanie. Podstawowe cechy i funkcje potocznej odmiany polszczyzny*. Opole: Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, 2003.]

Malec 1976: Malec, Tadeusz. *The Structure of Nouns and Adjectives in the Dialect of the Rachanie Village near Tomaszów Lubelski*. Wrocław: Ossolinski National Institute, 1976. [In Polish: Malec, Tadeusz. *Budowa rzeczowników i przymiotników w gwarze wsi Rachanie pod Tomaszowem Lubelskim*. Wrocław: ZNiO, 1976.]

Marciniak-Firadza 2013: Marciniak-Firadza, Renata. *The Proper Names of the Performers of Actions in Dialects of Borderline Territory between Lesser Poland and Masovia*. Part. 1. *A Derivational-Lexical Study*. Lodz University Press, 2013. [In Polish: Marciniak-Firadza, Renata. *Nazwy osobowych wykonawców czynności w gwarach małopolsko-mazowieckiego pogranicza językowego*. Cz. I. *Studium słowotwórczo-leksykalne*. Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, 2013.]

Marciniak-Firadza 2017: Marciniak-Firadza, Renata. "Dukawka, Gulgot, Sepioł..., It Means How in Local Dialects of the Małopolska-Mazovian Linguistic Borderland People who Stutter, Sputter or Lisp are Named." *Dissertations of Language Committee of Lodz Learned Society*, LXIV (2017): 187–202. [In Polish: Marciniak-Firadza, Renata. „Dukawka, gulgot, sepiol..., czyli jak w gwarach małopolsko-mazowieckiego pogranicza językowego nazywa się człowieka, który się jąka, bełkocze czy sepleni." *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, LXIV (2017): 187–202.]

Matusiak-Kempa 2017: Matusiak-Kempa, Iza. "The Good and the Bad in People's Speech. On the Function of Biological Contexts in Axio-linguistic Analysis of Old Nicknames." *Poznań Polish Studies. Linguistic Series*, vol. 24 (44), no 1 (2017): 88–89. [In Polish: Matusiak-Kempa, Iza. „Dobre i złe w ludzkiej mowie – o wartościowaniu utrwalonym w dawnych przezwiskach." *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Jezykoznawcza*, vol. 24 (44), nr 1 (2017): 88–89.]

Michaluk 1997: Michaluk, Dorota. *The Massalski Estate and the Town of Narewka against the Background of the History of the Region* (*until the late 19th Century)*. Białystok–Narewka: Commune Council in Narewka, 1997. [In Polish: Michaluk, Dorota. *Dobra i miasteczko Narewka na tle dziejów regionu* (*do końca XIX w.)*. Białystok–Narewka: Urząd Gminy w Narewce, 1997.]

Rejter 2006: Rejter, Artur. *The Expressive Lexis in the History of Polish Language Cultural and Communicative Contexts of Colloquialism*. Katowice: University of Silesia Press, 2006. [In Polish: Rejter, Artur. *Leksyka ekspresywna w historii języka polskiego. Kulturowo -komunikacyjne konteksty potoczności*. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 2006.]

Sajewicz 1989: Sajewicz, Michal. "Structural Doublets in the Category of Deverbal Agentive Nouns in the Dialects of the Belarusian-Ukrainian Border in the Białystok Region." *Slavic Dissertations*, no 4 (1989): 265–271. [In Polish: „Dublety strukturalne w kategorii dewerbalnych nomina agentis w gwarach z pogranicza białorusko-ukraińskiego na Białostocczyźnie". *Rozprawy Slawistyczne*, nr 4 (1989): 265–271.]

Sajewicz 1997: Sajewicz, Michal. "Studies on the Belarusian-Ukrainian Language Borderland in the Bialystok Region." *Slavic Dissertations*, no 12 (1997): 91–107. [In Polish: „O białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostocczyźnie." *Rozprawy Slawistyczne*, nr 12 (1997): 91–107.]

Sajewicz 2002: Sajewicz, Michal. *Suffiksal Derivation Personal Names of Subjects in the Narew Belarusian Dialects of the Bialystok Region. Deverbativa, deadiectiva*. Lublin: UMCS Press, 2002. [In Polish: Sajewicz, Michał. *Derywacja sufiksalna osobowych nazw subiektów w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostocczyzny. Deverbativa, deadiectiva*. Lublin: Wyd. UMCS, 2002.]

Stsyatsko 1977: Stsyatsko, Pavel. *Belarusian Folk Word Formation. Affixal Nouns*. Minsk: Science and Technology Publishing, 1977. [In Belarusian: Сцяцко, Павел. *Беларускае народнае словаўтварэнне. Афіксальныя назоўнікі.* Мінск: Навука і тэхніка, 1977.]

Vinokur 1959: Vinokur, Grigoriy. "Notes on Russian Word-Formation." In: Vinokur, G. O. *Selected Works on the Russian Language*: 419–442. Moscow: Educational-Pedagogical State Publishing House, 1959. [In Russian: Винокур, Григорий. „Заметки по русскому словообразованию." В: Винокур, Г. О. *Избранные работы по русскому языку:* 419–442. Москва: Учпедгиз, 1959.]

Wisniewski 1980: Wisniewski, Jerzy. "An Outline History of Settlement in Białystok Region." In: Glinka, S. & Obrebska-Jablonska, A. & Siatkowski, J., eds. *The Atlas of East Slavic Dialects of Białystok Region*. Vol. I: 14–27. Wroclaw–Warsaw–Krakow–Gdansk: Ossolinski National Institute, 1980. [In Polish: Wiśniewski, Jerzy. „Zarys dziejów osadnictwa na Białostocczyźnie." W: Glinka, Stanisław & Obrębska-Jabłońska, Antonina & Siatkowski, Janusz, red. *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny* T. 1: 14–27. Wrocław–Warszawa–Kraków –Gdańsk: ZNiO, 1980.]

HISTORYCZNE NAZEWNICTWO OSOBOWE PODLASKIEGO RODU KIERSNOWSKICH W XVI–XVII STULECIU

Piotr Złotkowski

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

HISTORICAL PERSONAL NAMES OF THE KIERSNOWSKI FAMILY FROM THE PODLASIE REGION IN THE 16TH–17TH CENTURY. The subject of this study is the description of the historical personal names of the Kiersnowski family from the Podlasie region. The Kiersnowski surname, first names, nicknames and patronymic formations identifying members of this family were subjected to anthroponymous analysis. The chronological scope of research covers the span of two centuries, including a period from the beginning of the 16th to the end of the 17th century. The following selection is dictated by a fact that many historical sources from this period have survived. In addition, some processes that brought about significant changes in the local anthroponymous microsystem can be observed.

Keywords: *Kiersnowski family, Kiersnowo, Podlasie region, anthroponymy*

Tematem niniejszego opracowania jest charakterystyka historycznego nazewnictwa osobowego podlaskiego rodu Kiersnowskich. Na jego potrzeby poddano analizie antroponimicznej nazwisko *Kiersnowski*, imiona, przezwiska, przydomki oraz formacje patronimiczne używane przez członków tej rodziny. Zakres chronologiczny rozważań obejmuje okres od początku XVI do końca XVII wieku, czyli dwa stulecia. Wybór ten jest podyktowany stosunkowo dobrze zachowaną bazą materiałową z tego czasu. Ponadto, miały wtedy miejsce procesy, które spowodowały istotne zmiany w lokalnym mikrosystemie antroponimicznym.

Aby właściwie zinterpretować owe przemiany nazewnicze należy je umieścić w odpowiednim kontekście kulturowo-historycznym. W tym celu konieczne jest przynajmniej pobieżne zapoznanie się z dziejami rodu Kiersnowskich. Gniazdem rodziny jest miejscowość o nazwie Kiersnowo, położona w dawnym województwie podlaskim, w ziemi i powiecie brańskim. Mimo, iż obszar ten jest już stosunkowo dobrze zbadany pod względem historycznym, brakuje monografii, w której ujęto by całościowo dotychczasowe wyniki

badań. Nieco lepiej wygląda to od strony onomastycznej. Zostały już opracowane tutejsze toponimy i mikrotoponimy oraz historyczne nazewnictwo osobowe warstwy chłopskiej i mieszczańskiej (Kondratiuk 1974, Tichoniuk 1986, Tichoniuk 1988, Zlotkowski 2017a). Nie ukazała się jednak monografia o historycznych nazwach osobowych miejscowej szlachty.

Wieś Kiersnowo jest położona nieopodal miasta Brańska. W przeszłości był to teren, na którym ścierały się prądy osadnicze: zachodnio- i wschodniosłowiański. Obecnie ten ostatni żywioł jest znacznie słabszy niż przed wiekami. Powodem tego był proces polonizacji tutejszej ludności, który objął wszystkie warstwy społeczne, począwszy od szlachty, poprzez mieszczaństwo, aż po chłopów. Przemiany etniczno-konfesyjne miały swoją wewnętrzną dynamikę i były zależne od różnych czynników, których omówienie wybiega poza ramy tego artykułu.

Odtworzenie genezy powstania i początków miejscowości położonych na badanym obszarze nie zawsze jest możliwe. W tym konkretnym przypadku jest inaczej. Dysponujemy odpisem dokumentu z 1586 roku, który rzuca wiele światła na tę kwestię. W tymże roku w grodzie brańskim stawili się Mikołaj syn niegdyś Wawrzyńca, Benedykt i Łukasz, synowie niegdyś Stefana oraz Iwan syn nieżyjącego Pawła z Kiersnowa i zeznali, iż są krewnymi Fedora, który wraz z braćmi dziedziczy majętność Skoki, położoną w Wielkim Księstwie Litewskim, niedaleko Brześcia. Z zachowanego manuskryptu wynika, że przodkami wymienionych szlachciców byli trzej bracia: Ihat, Jesio i Bohdan, którzy w czasach panowania króla Aleksandra Jagiellończyka, a więc przed 1506 rokiem, posiadali dziedziczną wieś Skoki w powiecie brzeskim oraz miejscowość Kiersnowo w powiecie bielskim. Z treści dokumentu można również wywnioskować, że potomstwo Bohdana osiadło w pierwszej miejscowości, a następcy Ihnata i Jesia dziedziczyli w drugiej.[1] Powyższy przekaz potwierdzają późniejsze o ponad dwie dekady dane rejestru pospolitego ruszenia szlachty WKL z 1528 roku, w którym wymienieni są: Jesko, Wasko i Oleszko, synowie Ihnata oraz Misko i Ostasz, synowie Jeska.[2] Pewne trudności nastręcza określenie przynależności herbowej rodu Kiersnowskich. We wspomnianym już dokumencie z 1586 roku przypisany im jest herb Cholewa, natomiast w XIX-wiecznym herbarzu podlaskiego archiwisty i heraldyka Ignacego Kapicy rodzinę tę odnotowano z herbem Pobóg.[3]

Nie budzi natomiast wątpliwości fakt zasiedlenia Kiersnowa przez szlachtę pochodzenia ruskiego, a używając dzisiejszej terminologii, wschodniosłowiańskiego. Niektórzy historycy, m. in. Jerzy Wiśniewski, wyrażali pogląd, że pierwotnie był to ród bojarski, tak

1 ZZG 18, s. 97–99.

2 RIB 33, 182.

3 ZZG 18, s. 98; HerKap 170.

jak np. osiedleni w pobliżu Poletyłowie, czy Szpakowie (Wisniewski 1977: 17). W zgromadzonym materiale historycznym brak jednoznacznych przesłanek na potwierdzenie tej hipotezy. W wymienionym już popisie wojskowym z 1528 roku Kiersnowscy odnotowani są jako pełnoprawni członkowie warstwy szlacheckiej.

Nazwisko *Kiersnowski* pochodzi od nazwy miejscowej *Kiersnowo*. Utworzono je według dobrze znanego w antroponimii schematu, polegającego na tym, że do podstawy w postaci toponimu dodawano formant *-ski* (pochodzenia przymiotnikowego). Toponim *Kiersnowo*, zdaniem onomasty Michała Kondratiuka, należy łączyć z analogicznymi nazwami miejscowymi i rzecznymi na Litwie, np. wsie *Kirsnakaviznos*, *Kirsneles*, *Kirsnokiškeles*, rzeki *Kirsná*, *Kiršnóupis*. Badacz podaje również, że nazwa rzeki *Kirsná* pochodzi od staropruskiego przymiotnika *kirsnan* 'czarny' (Kondratiuk 1974: 83–84). Można się zastanawić nad słusznością owej hipotezy, jednak wypada ją przyjąć, ponieważ dotychczas nie przedstawiono bardziej przekonywującego wyjaśnienia etymologii tej nazwy. Należy również dodać, że przywołany już Jerzy Wiśniewski, łączył nazwę wsi z emigrantami z części Jaćwieży zwanej *Kirsnowią* (Wisniewski 1964: 131).

Wspomniano już, że w interesującej nas miejscowości osiadła szlachta pochodzenia ruskiego. Wskazują na to niezlatynizowane postaci imion jej pierwszych mieszańców: *Bohdan*, *Ihnat*, *Iwan*, *Jesio*, *Misko*, *Ostasz*, *Oleszko*, *Wasko*. Niektóre z nich stanowią derywaty o charakterze hipokorystyczno-deminutywnym, utworzone poprzez dodanie do podstawy formantu zawierającego spółgłoskę *-k-*. Można przypuszczać, że pierwotnie wszyscy Kiersnowscy byli wyznawcami religii prawosławnej. Pośrednio świadczy o tym fakt, ze jeden z Kiersnowskich – Kacper, według wzmianki z 1599 roku, został pochowany w cerkwi brańskiej.[4] Dotychczasowe badania wskazują na to, że prawosławna parafia brańska przyjęła unię kościelną przed 1627 rokiem (Romaniuk 1993: 24). Według danych rejestru poborowego z 1674 roku w Kiersnowie było 20 rodzin unickich i 7 katolickich.[5] Dwie dekady później, zgodnie z informacjami zawartymi w rejestrze pogłównego z 1692 roku, zamieszkiwało tam 15 rodzin unickich i 12 katolickich.[6] Liczby te ilustrują proces stopniowego przechodzenia unitów na obrządek rzymski. Wydaje się, że zaczął się on nasilać w II połowie XVII stulecia. Wobec braku odpowiednich danych, można tylko przypuszczać, o czym świadczą używane przez Kiersnowskich imiona, że w II połowie XVIII wieku wszyscy członkowie rodu byli już katolikami obrządku rzymskiego. W tym kontekście warto również zauważyć, że członkowie rodu bojarskiego, a poźniej szlacheckiego,

4 M 1708-1-84, k. 146.

5 ASK I 70, 421, 422.

6 KGB 52, 183 v., 200.

Poletyłów, wywodzący się z sąsiedniej wsi Poletyły, zmienili wyznanie i obrządek nieco wcześniej (Zlotkowski 2017b: 180–181).

Na potrzeby tego artykułu wykorzystano materiał antroponimiczny wyekscerpowany z różnego rodzaju źródeł historycznych (zob. Skróty nazw wykorzystanych źródeł): ksiąg ziemskich i grodzkich brańskich, przechowywanych w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku, odpisów tychże ksiąg, znajdujących się w Archiwum Narodowym w Krakowie (tzw. Zespół Zygmunta Glogera), rejestrów popisów wojskowych szlachty WKL z 1528 i 1567 roku, spisu szlachty podlaskiej składającej przysięgę na wierność Koronie Polskiej w 1569 roku, dwóch rejestrów podatkowych powiatu bielskiego z 1674 i 1676 roku oraz spisu pogłównego parafii brańskiej (katolickiej i unickiej) z 1692 roku.

W zgromadzonym materiale źródłowym wyodrębnione zostały zapisy dotyczące poszczególnych osób. W miarę możliwości starano się dokonać ich właściwej identyfikacji. Nie zawsze było to możliwe i części inskrypcji nie udało się jednoznacznie zinterpretować. Pomocne okazały się dodatkowe informacje, wskazujące na relacje rodzinne, np. imię ojca, imię dziadka (rzadziej), przydomek gałęzi rodowej. Materiał źródłowy zawiera niekiedy opisy spraw majątkowych prowadzonych w grodzie brańskim, na podstawie których można zrekonstruować wzajemne powiązania rodzinne.

Nazwisko rodowe, którego pochodzenie zostało już wyjaśnione, pojawiło się w materiale archiwalnym dość wcześnie, bo już w 1528 roku, por. zapis: *Iwan et Paulus filii Daszkonis Kierznowski*.[7] Analiza zgromadzonych poświadczeń źródłowych jest przesłanką do wnioskowania, że utrwaliło się w II połowie XVI wieku. Oprócz postaci podstawowej, która jest używana obecnie, funkcjonowało kilka wariantów fonetycznych nazwy, jak: *Kirsnowski*, *Kierzsnowski*, *Kierznowski*. Ten ostatni mógł utrwalić się pod wpływem wtórnego skojarzenia antroponimu ze staropolskim apelatywem *kierz*, oznaczającym *krzak*, *krzew*.

Zasób imion używanych przez członków omawianego rodu był w badanym okresie dosyć bogaty. Odnotowano ogółem 58 imion męskich, które identyfikowały około sto kilkadziesiąt osób. Jak już wspomniano, niemożliwe było ustalenie dokładnej liczby ich nosicieli. Oto podstawowe formy imion ułożone w kolejności alfabetycznej: *Abraham*, *Aleksander*, *Andrzej, Bartłomiej, Bazyli, Benedykt, Bohdan, Charyton, Cyryl, Damian, Daniel, Dawid, Dymitr, Eliasz, Eustachy, Filemon, Filip, Filon, Franciszek, Gerazym, Grzegorz, Ignacy, Izydor, Jakub, Jan, Jerzy, Józef, Justyn, Kacper, Kalikst, Kalistrat, Kazimierz, Klemens, Konstanty, Krzysztof, Leon, Łukasz, Maciej, Marcin, Marcjan, Marek, Menas, Michał, Mikołaj, Paweł, Piotr, Prokop, Samuel, Sebastian, Seweryn, Sofroniusz, Stanisław, Stefan, Szymon, Teodor, Tomasz, Wawrzyniec, Wojciech*. Należy zauważyć, że niektóre z nich

7 HerKap 170.

zostały poświadczone nie w postaci oficjalnej (kanonicznej – cerkiewnej lub kościelnej) lecz potocznej, używanej na co dzień (m. in. w urzędzie). Są to następujące warianty imion: *Oleszko* (*Aleksander*), *Wasil*/*Wasko* (*Bazyli*), *Bieniasz* (*Benedykt*), *Kuryło* (*Cyryl*), *Daniło* (*Daniel*), *Heliasz* (*Eliasz*), *Ostafij*/*Ostapko*/*Ostasz* (*Eustachy*), *Harasim* (*Gerazym*), *Hrehor*/*Hryc*/*Hrycz* (*Grzegorz*), *Ihnat* (*Ignacy*), *Sidor* (*Izydor*), *Iwan* (*Jan*), *Jesko*/*Jośko* (*Józef*), *Ustian* (*Justyn*), *Kalis* (*Kalistrat*), *Klim* (*Klemens*), *Kostiuk*/*Koszczuk* (*Konstanty*), *Lewon* (*Leon*), *Min* (*Menas*), *Misko* (*Michał*), *Paśko* (*Paweł*), *Stecko*/*Steczko* (*Stefan*), *Sofroniusz* (*Suprun*), *Siemion*/*Simon*/*Symon* (*Szymon*), *Chwedor*/*Chwiedko*/*Chwiedor* (*Teodor*). Przedstawione warianty imion ukształtowane zostały w wyniku różnorakich modyfikacji fonetyczno-słowotwórczych, które dokonywały się w procesie ich adaptacji na grunt słowiański, albo w wyniku zmian, które zaszły już w lokalnym systemie antroponimicznym. Jeśli chodzi o imiona kobiece, udało się, z pozyskanych drogą ekscerpcji poświadczeń źródłowych, wyodrębnić 15 imion: *Agapia, Aleksandra, Anastazja, Anna, Barbara, Dorota, Helena, Irena, Katarzyna, Krystyna, Maria, Marianna, Regina, Tatiana, Teodora*. Mniejszą liczbę poświadczeń źródłowych imion żeńskich można tłumaczyć przyczynami kulturowymi (m. in. pozycją społeczną kobiet w tym czasie). W zgromadzonym materiale odnotowano zdecydowanie mniej wariantów fonetyczno-słowotwórczych imion kobiecych w porównaniu z męskimi. Poświadczone są następujące formy: *Hasia*/*Ohapka* (*Agapia*), *Orysza* (*Irena*), *Maryna* (*Maria*), *Ragina*/*Raina* (*Regina*), *Tacianna* (*Tatiana*), *Chwiedora* (*Teodora*). Wśród Kiersnowskich daje się na przestrzeni tych dwóch stuleci zaobserwować zjawisko stopniowego odchodzenia od imion (w postaciach podstawowych lub pochodnych) charakterystycznych dla wschodniosłowiańskiego kręgu kulturowego (prawosławni, unici) na rzecz imion popularnych wśród Słowian zachodnich (katolicy). Dotyczy to zarówno imiennictwa mężczyzn, jak i kobiet.

Imiona użyte do nominacji mężczyzn:

Abraham (Malec 1994: 175; Tichoniuk 2000: 64)**:**

1. *N[obi]lis Abrahami Kierznowski* 1666 M 1708-1-158, k. 522; *Nobilis Abrahami Kiersnowski* 1663 M 1708-1-41, k. 471 v.

Aleksander /Oleszko/ (Malec 1994: 179–181, Tichoniuk 2000: 66):

1. *Alexandro Kiersznowsky* 1618 M 1708-1-31, k. 684 v.; *No[bi]lis Alexandri Kierznowski* 1617 M 1708-1-31, k. 233 v.; *po nieboszczyku Panu Alexandrze Kiersnowskiem* 1663 M 1708-1-41, k. 565 v.; **2. *Daszko*/*Daskowicz*, syn Daniela w Poletyłach i Kiersnowie:** *Alexander oll Danielis Daszko de Kierznowo h[ae]r[e]s* 1604 L 812-1-7, k. 126 v.; *Nobili Alexandro olim Danielis Kierznowski filio* 1630 M 1708-1-206, k. 339 v.; *Nobilis Alexandri Daskowicz Kiersnowski* 1651 M 1708-1-141, k. 474.; **3. syn Jana:** *Nobil Alexandri olim Joann Kierznowski* 1618 M 1708-1-31, k. 616**;** *Nobilem*

Alexandrum olim Joannis Kierznowski 1618 M 1708-1-31, k. 615; **4. syn Jakuba /unita 1692/:** *Szl: Alexander Kierzsnowski* 1676 BCz 1099, 828**;** *P. Alexander olim Jakobi Kiersnowski* 1692 KGB 52, 200; **4. /katolik 1692/:** *Szl: Alexander Kierznowski* 1676 BCz 1099, 828**;** *U Szlachetne[go] Alexandra Kiersnowskie[go]* 1692 KGB 52, 183 v.; **5. syn Łukasza *Bieniasowica* /katolik 1674/:** *Alexander Kierznowski filius olim Lucae Kierznowski Bieniasowic* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.; *Slach Alexander Kierznowski* 1674 ASK I 70, 421**;** *G[e]n[er]osus Alexand[er] oli[m] Lucae Kierznowski* 1695 M 1708-1-196, k.15 v.; **6. *Ignatowicz Putyło*:** *Олешко Игнатович* 1528 RIB 33, 182

Andrzej (Malec 1994: 183–185, Tichoniuk 2000: 68–69):

1. *Putiłowicz*: *Анъдрей Пучиловичъ* 1567 RIB 33, 1099**;** *Andreas, Laurentius olim Putilo* 1569 AU 245; **2.** *Andreae Kierznowski* 1602 L 812-1-7, k. 74; *nobilis Hryc olim Andreae Kierznowski* 1618 M 1708-1-31, k. 615 v.; **3. syn Hieronima:** *Joannes filius Hieronimi Kierznowski* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.; **4. *Sobiechowic*:** *inter metas Andreae Sobiechowic* 1668 M 1708-1-161, k. 632; **5. *Cecelik*, syn Teodora:** *No[bi]lis Andreas filius olim Theodori Kiersnowski Cecelik* 1665 M 1708-1-158, k. 213; **6. *Charytonowicz*:** *Nlis Andreas Charytonowicz Kiersnowski* 1597 ZZG 18, s. 289; **7. syn Tomasza:** *Nobilis Thomas Kierznowski [...] n[obi]libus Andreae Kierznowski filio suo* 1643 M 1708-1-134, k 436

Bartłomiej (Malec 1994: 194–195, Tichoniuk 2000: 74–75):

1. *Nobil[is] Bartolomei Kierznowski* 1617 M 1708-1-31, k. 233 v.; **2. syn Bohdana *Pawłowicza*:** *Lewon, Bart[holo]maeus, Stephanus filii olim Bohdan Pawłowicz Kierznowski* 1604 L 812-1-8, k. 1

Bazyli /Wasil,Wasko/ (Malec 1994: 196–197, Tichoniuk 2000: 75):

1. *Szl[achetny] Bazyli Kierzsnowski* 1676 BCz 1099, 828; **2. syn Filemona:** *Nobili Basilio Kierznowski filio Filimonis Kierznowski* 1643 M 1708-1-133, k. 623 v.; **3. *Ignatowicz (Putyło)*:** *Васко Игнатович* 1528 RIB 33, 182

Bazyli /Wasil/ zob. Wawrzyniec:

1. *Ostaszewicz*: *Василъ Осташевичъ* 1567 RIB 33, 1099; *Laurentius olim Ostasz* 1569 AU 245

Benedykt /Bieniasz/ (Malec 1994: 197–198, Tichoniuk 2000: 75–76):

1. syn Stefana, burgrabia grodzki brański: *Szlachetni [...] Bieniasz [...] Nieboszczyka Stefana Synowie* 1586 ZZG 18, 98; *Benedictum Kierznowski* 1649 M 1708-1-37, k. 1542; *ol[im] Nobilis Benedicti Kierznowski Burgrabii Castren[sis] Branscen[sis]* 1672 M 1708-1-169, k. 144; **2. *Putyło*:** *Nlis Clemens Putiło Kierzsnowski [...] olim Benedicti* 1630 M 1708-1-206, k. 121 v.; **3. syn Stefana *Bohdanowica*:** *N[obi]lem*

Benedictum filium Stephani Bochdanowic Kiersnowski 1650 M 1708-1-141, k. 290; *Benedicto et Petro Kierznowskim* 1643 M 1708-1-134, k 465

Bohdan (Tichoniuk 2000: 76–77):

1. *Ihnat, Jessyo Bohdan którzy mieli dwoie Imienie Oyczyste nierozdzielne Kiersnowo w Bielskim, a Skoki w Brzeskiem Powiecie leżące* 1501-1506 ZZG 18, 98; **2.** *Bohdani de Kiersznowo* 1562 M 1708-1-4, k. 96; **3. *Ostaszewicz*:** *Богданъ Осташевичъ* 1567 RIB 33, 1099; **4. *Pawłoicz*, syn Pawła:** *nobilis Bohdan olim Pauli de Kiersznowo* 1562 M 1708-1-4, k. 103; *Bohdan olim Pauli* 1569 AU 245; śl. Bohdan Pawłoicz 1580 ŹDz 17, 124.

Charyton (Malec 1994: 203, Tichoniuk 2000: 78):

1. *Ostaszewicz*: *Харытонъ Осташевичъ* 1567 RIB 33, 1099; *Charitom olim Ostasz* 1569 AU 245

Cyryl /Kuryło/ (Malec 1994: 204–205, Tichoniuk 2000: 79):

1. *Kuryło filius Kalisz de Kiersnowo* 1571 ZZG 18, s. 582

Damian /Demian/ (Malec 1994: 205–206, Tichoniuk 2000: 79):

1. *Nobilium Annae relictae ol[im] Demian Kierznowski* 1599 M 1708-1-84, k. 146; **2. syn Mikołaja:** *Nico[la]us oll[im] Wasko Kierznowski cum Demiano filio suo de Kierznowo* 1594 ZZG 18, s. 237; **3. syn Pawła *Pacza*:** *N[obi]lis Demian oll[im] Pauli Pacz Kiersnowki* 1588 ZZG 17, s. 513; **4. *Sidorzyk*, syn Stefana *Putyło*:** *N[obi]lis Demianus Kierznowski filius ol[im] Stephani* 1643 M 1708-1-134, k 232 v.; *Nobilis Chwiedor Sidorzyk Kierznowski [...] Nobili Demian Kierznowski fr[atr]i suo* 1643 M 1708-1-134, k 396; *N[obi]lem Demianum olim Stephani Kierznowski* 1649 M 1708-1-37, k. 1542

Daniel /Daniło/ (Malec 1994: 206–207, Tichoniuk 2000: 79):

1. *Danielem Kiersnowski* 1672 M 1708-1-49, k. 411 v.; **2. *Bartoszyk* /unita 1674/:** *Slach[etny] Daniel Bartoszyk* 1674 ASK I 70, 422; **3. syn Iwana:** *Nobilis Ohapka filia nobilis Iwani de Kiersznowo [...] Nobili Daniło germano suo de ibid[em]* 1562 M 1708-1-4, k. 434 v.; **4. syn Pawła:** *Nobil[is] Daniel olim Pauli Kierznowski* 1623 M 1708-1-109, k. 193 v.; **5. *Jeronimik* / *Jaromik*, syn Stefana /unita 1674/:** *Nobilis Daniel filius n[obi]lis Stephani Jeronimik Kiersnowski* 1651 M 1708-1-141, k. 634; *Slach[etny] Daniel Jaromik* 1674 ASK I 70, 422; *Szl: Daniel Kierzsnowski* 1676 BCz 1099; 6. **syn Stefana *Paszkowicza*:** *Daniel et Joannes filii olim Stephani Paszkowicz* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.; **7. syn Teodora /unita 1692/:** *Szl: Daniel Kierzsnowski* 1676 BCz 1099, 828; *P. Daniel olim Teodory Kiersno[wski]* 1692 KGB 52, 200

Dawid (Malec 1994: 207, Tichoniuk 2000: 80):

1. *Filipik*, syn Filipa *Kaliszewicza* /unita 1674/: *Dawid filius olim Philipi Kierznowski Kaliszewic* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.; *Slach[etny] Dawid Philipik* 1674 ASK I 70, 422; *Nobilis Dauid olim Philippi Kiersnowski* 1685 M 1708-1-182, k. 170; **2. syn Grzegorza /Hrehora, Hrycia/ *Sokala*:** *Dawid [...] oll[im] Hrycz Sokala Kierznowski* 1602 L 812-1-7, k. 57 v**;** *Nobilis Dauid filius olim Nobilis Hrehory Kiersnowski* 1630 M 1708-1-206, k. 246.

Dymitr (Malec 1994: 210, Tichoniuk 2000: 81–82):

1. syn Andrzeja: *N[o]b[ile]s Joannes, Philippus, Gregorius, Demetrius filii ol[im] N[obi]lis Andreae Kierznowski* 1668 M 1708-1-161, k. 635 v.; **2. syn Wawrzyńca:** *Nobiles Demetrius et Gregorius olim Laurentii Kierznowski filii* 1630 M 1708-1-206, k. 680 v.

Eliasz /Heliasz/ (Malec 1994: 211–212, Tichoniuk 2000: 83):

1. syn Antoniego: *N[o]b[i]lis Chelias oli[m] Anton Kierznowski* 1652 M 1708-1-38, k. 5v.

Eustachy /Ostafij, Ostapko, Ostasz/ (Malec 1994: 190–191, Tichoniuk 2000: 87):

1. /unita 1692/: *P. Ostafiy Kiersnowski* 1692 KGB 52, 200; **2. syn Szymona/Siemiona:** *Ostapko ol[im] Siemion Kierznowski* 1668 M 1708-1-161, k. 413 v.**;** *Eustachium filium olim Simonis Kierznowski* 1673 M 1708-1-49, k. 481; **3. syn Hieronima:** *ol[im] n[obi]les Eustachium quond[am] Hieronimi Kierznowski* [1658] 1695 M 1708-1-196, k. 162 v.; **4. *Markowicz* /unita 1674/:** *Slach[Etny] Eustachy Markowicz* 1674 ASK I 70, 422; **5. *Jeskowicz*:** *Осташъ Есковичъ* 1528 RIB 33, 182

Filemon /Telimon/ (Malec 1994: 216, Tichoniuk 2000: 89):

1. *ol[im] Philemonis Kiersnowski* 1651 M 1708-1-141, k. 641 v.; **2. syn Iwana:** *Nobilis Thelimon filius olim Iwan Kierznowski* 1643 M 1708-1-134, k 469

Filip (Malec 1994: 216, Tichoniuk 2000: 89):

1. *N[obi]lem Anastasiam con[sor]tem Philippi Kiersnowski* 1643 M 1708-1-134, k. 67; **2. *Sobiesczuk* [syn Andrzeja] /unita 1674/:** *N[o]b[ile]s Joannes, Philippus, Gregorius, Demetrius filii ol[im] N[obi]lis Andreae Kierznowski* 1668 M 1708-1-161, k. 635 v.**;** *Slach[etny] Philip Sobiesczuk* 1674 ASK I 70, 422

Filon (Tichoniuk 2000: 90):

1. syn Mikołaja: *Nobilis Filon filius nobilis Nicolai de Kiersnowo* 1608 M 1708-1-98, k. 891

Franciszek (Malec 1994: 218–219, Tichoniuk 2000: 91):

1. *N[obi]lis Franciscum olim Kierznowski in Poletyły haeredis* 1672 M 1708-1-49, k. 366

Gerazym /Harasim/ (Malec 1994: 224, Tichoniuk 2000: 92):

1. *Klimi et Harasim Kiersnowskich* 1608 M 1708-1-98, k. 891

Grzegorz /Hrehor / Hryc, Hrycz/ (Malec 1994: 228–229, Tichoniuk 2000: 93–94):

1. /katolik 1674/: *Slach Grzegorz Kierznowski* 1674 ASK I 70, 421**;** *Szl: Grzegorz Kierznowski* 1676 BCz 1099, 828; **2. /katolik 1692/:** *Sz. Grzegorz Kiersznowski* 1692 KGB 52, 183 v.; **3. syn Pawła *Sobechowicza* /unita 1692/:** *P. Paweł Sobechowicz żona y syn Grzegorz* 1692 KGB 52, 200; **4. syn Andrzeja:** *nobilis Hryc olim Andreae Kierznowski* 1618 M 1708-1-31, k. 615 v.**;** *Nobilis Joannes et Gregorius olim Andreae Kierznowscy* 1663 M 1708-1-43, k.169**;** *Hrehorius olim Andreae Kierznowski* 1668 M 1708-1-161, k. 450**;** **5. syn Filemona:** *N[obi]lis Gregorii olim Philomon Kierznowski* 1672 M 1708-1-49, k. 352 v.; 6. **syn Hieronima:** *Joannes filius Hieronimi Kierznowski nomine suo et parentis ac Nobiliu[m] Simonis, Pauli, Andreae, Gregorii fratrum suorum germanorum* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.; **7. *Mienczukowicz*:** *N[obi]les Gregorium Mienczukowicz Kiersnowski* 1672 M 1708-1-49, k. 411 v.; **8. syn Pawła:** *n[obi]li Gregorio ol[im] Pauli Kierznowski* 1695 M 1708-1-196, k. 216 v.; **9. syn Wawrzyńca:** *Gregorius olim Laurentii Kierznowski* 1630 M 1708-1-206, k. 680 v.**;** *Nobili Gregorio olim Laurentii Kierznowski* 1643 M 1708-1-134, k 427 v.; **10.** Śl. Hrycz Kiersnowski 1580 ŹDz 17, 124; **11.** *Nobilis Ohapka filia olim Hryc Kierznowski* 1668 M 1708-1-161, k. 563; **12. *Noskowicz*:** *N[obi]lis Hryc Noskowicz de Kiersnowo* 1588 ZZG 17, s. 510; **13. *Oleszkowicz* [syn Oleszka]:** *Nobilis Hrycz filius olim Oleszko de Kiersnowo Wozne* 1562 M 1708-1-4, k. 222 v.; *Hryc Oleszkowicz de Kiersnowo* 1569 ZZG 18, s. 457

Grzegorz zob. Jerzy:

1. syn Stefana: *N[obi]lis Georgius ol[im] Stephani Kiersnowski* 1666 M 1708-1-158, k. 438**;** *N[obi]lem Gregorium olim Stephani Kierznowski* 1672 M 1708-1-49, k. 14 v.

Ignacy /Ihnat/ (Malec 1994: 237–238, Tichoniuk 2000: 97):

1. *Ihnat, Jessyo Bohdan którzy mieli dwoie Imienie Oyczyste nierozdzielne Kiersnowo w Bielskim, a Skoki w Brzeskiem Powiecie leżące* 1501- 1506 ZZG 18, 98

Izydor /Sidor/ (Malec 1994: 239, Tichoniuk 2000: 97):

1. syn Wawrzyńca *Korszen*: *N[obi]lis Sidor filius Laurenti Korszen de Kierznowo* 1569 ZZG 18, s. 460

Jakub (Malec 1994: 239–243, Tichoniuk 2000: 98):

1. /unita 1692/: *P. Jakub y Jan Kiersnowsci* 1692 KGB 52, 200; **2. syn Piotra:** *n[obi]li Jacobo ol[im] Petri Kierznowski* [1658] 1695 M 1708-1-196, k. 162 v.; **2. *Ostapik*/*Ostapkowic*, syn Eustachego/Ostafieja, wnuk Hieronima:** *Nobili Jacobo filio Ostaphiey Kierznowski* 1643 M 1708-1-134, k 129**;** *No[bi]lem Jacobum Ostapik Kiersnowski* 1649

M 1708-1-37, k. 784**;** *N[obi]les Petrum et Jacobum Kierznowskich Ostapkowicow* 1651 M 1708-1-141, k. 491 v.

Jan /Iwan/ (Malec 1994: 243–250, Tichoniuk 2000: 98–99):

1. /bojar ze Świryd/: *Joannes Kierzsnowski de villa Swirydy [...] Haidones Sac[rae] R[e]g[i]ae M[aies]t[a]tis* 1618 M 1708-1-31, k. 553**; 2.** *Nobilem Joannem Kierznowski* 1643 M 1708-1-134, k 129**;** *n[obi]libus Joanne Kierznowski* 1663 M 1708-1-41, k. 443 v.**;** *nobilis Joannis Kierznowski* 1668 M 1708-1-161, k. 563**; 3. /unita 1692/**: *P. Jakub y Jan Kiersnowsci* 1692 KGB 52, 200; **4. syn Andrzeja:** *Nobilis Joannes et Gregorius olim Andreae Kierznowscy* 1663 M 1708-1-43, k.169; **5. syn Bieniasza / Benedykta /burgrabia grodzki brański/:** *Slachatny Wawrziniecz syn slachatnego Bieniasza Kierznowski swoim y braciey swey rodzoney Chwedora, Jana, Łukasza Kierznowskych* 1618 M 1708-1-31, k. 485 v.; **6.** *Generosi at Nobiles Joannes Kierznowski Burgrabius Castren[sis] Branscens[is] filius olim Nobilis Benedicti Kierznowski* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.; **7. *Chrystochowicz*:** *Joannis Chrystochowicz* 1652 M 1708-1-38, k. 5v.; **8. syn Filemona:** *Nobilis Joannes olim Philemonis Kiersnowski* 1668 M 1708-1-161, k. 596 v.; **9. *Filipik*, syn Filipa *Kaliszewicza* /unita 1674/:** *Nobiles Joannem et Dauid filius olim Philippi Kierznowski* 1663 M 1708-1-41, k. 471 v.**;** *Slach[etny] Jan Philipik* 1674 ASK I 70, 422; **10. *Jaronimik*, syn Hieronima /unita 1674/:** *Joannes filius Hieronimi Kierznowski* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.**;** *Slach Jan Jaronimik* 1674 ASK I 70, 422; **11. syn Iwana *Skoczkowicza*:** *Joannes, Nicolaus oll[im] Iwan Skoczkowicz [...] de Kiersnowo h[ae]r[e]des* 1608 L 812-1-8, k. 77 v.; **12. syn Jakuba:** *n[obi]lis Joannes olim Jacobi Kierznowski* [1658] 1695 M 1708-1-196, k. 162 v.; **13. syn Jerzego /katolik 1692/:** *Sz. Jerzy Kiersznowski Pani y Jan syn* 1692 KGB 52, 183 v.; **14. syn *Kalisiewicza*:** *N[o]b[i]libus Dauid et Joanni filiis olim [...] Kalisewicz Kierznowski* 1652 M 1708-1-38, k. 5v.; **15. syn Kaspra:** *Joanni, Christophero, Stanislao, Nicolao, Petro olim Gasparis Kierznowski* 1599 M 1708-1-84, k. 270 v.; **16. syn Kuryła w Poletyłach:** *Chwiedor et Joannes filiis oll[im] Kuryło Kiersnowski in Poletyły h[ae]r[e]des* 1600 L 812-1-7, k. 11 v.**;** *Nobil[is] Joannes olim Kuryło Kiersznowsky* 1618 M 1708-1-31, k. 684; **17. syn Marcina:** *Albertum, Joannem et Dorotheam filios et filiam [...] olim Martini Kierznowski* 1678 M 1708-1-51, k. 25 v.; **18. *Putyło*/*Putylik*, syn Piotra /katolik 1674/:** *N[obi]les Joannem olim Petri Putylik Kierznowskim* 1672 M 1708-1-49, k. 331**;** *Slach[etny] Jan Kierznowski Putyło* 1674 ASK I 70, 421; **19. *Siemion*:** *olim Nlis Joannis Semion Kierznowski* 1668 M 1708-1-161, k. 632; **20. syn Stefana *Hieronimika*:** *Nobiles [!] Joannes olim Stephani Hyeronimik Kierznowski* 1668 M 1708-1-161, k. 450**;** *Nobilis Joannes filius olim Stephani Kierznowski* 1672 M 1708-1-49, k. 233; **21. syn Stefana *Paszkowicza*:** *Daniel et Joannes filii olim Stephani Paszkowicz* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.; **22. syn Tomasza**

***Tos*: *N[obi]lis Joannes filius Thomae Tos Kierznowski* 1597 ZZG 18, s. 281; *Nobili Joanni filio Nobilis Thomae Kiersnowski* 1630 M 1708-1-206, k. 246; **23.** *Nobilibus Nicolao et Iwan de Kierznowo* 1562 M 1708-1-4, k. 96; **24. *Daszkowicz*, syn Daszka:** *Иванъ Дашковичъ* 1528 RIB 33, 182; *Iwan et Paulus filii Daszkonis Kierznowski* 1538 Her-Kap 170; **25. *Miskowicz*:** *Иванъ Мисковичъ* 1567 RIB 33, 1100; *Iwan Miskowicz* 1569 AU 245; **26. syn Pawła:** *Iwan przeszłego Pawła* 1586 ZZG 18, 98; **27. syn Telimona:** *Nobilis Thelimon filius olim Iwan Kierznowski [...] nobili Iwano Kierznowski filio suo* 1643 M 1708-1-134, k 469; **28. *Tur*:** *Iwan Thur* 1569 AU 245; **29. *Waskowicz Przynoszyk*, syn Wawrzyńca:** *Иванъ Васковичъ Керсиновский* 1567 RIB 33, 1099; *Iwan olim Waszko* 1569 AU 245; *N[obi]lis Iwan oll[im] Laurentii Przynoszyk Kiersnowski* 1593 ZZG 18, s. 225

Jerzy (Malec 1994: 251–253, Tichoniuk 2000: 100):

1. /katolik 1692/: *Sz. Jerzy Kiersznowski* 1692 KGB 52, 183 v.; **2. syn Stefana /katolik 1674/:** *Georgius olim Stephani Kierznowski* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.; *Slach[etny] Jerzy Kierznowski* 1674 ASK I 70, 421

Jerzy zob. Grzegorz

Józef /Jesko, Jośko/ (Malec 1994: 300, Tichoniuk 2000: 101–102):

1. *Ihnat, Jessyo, Bohdan którzy mieli dwoie Imienie Oyczyste nierozdzielne Kiersnowo w Bielskim, a Skoki w Brzeskiem Powiecie leżące* 1501- 1506 ZZG 18, 98; **2. *Gnatowicz Putyło*/*Putyłowski*:** *Еско Кгнатовичъ Путило* 1528 RIB 33, 182; *N[obi]lis Joski Putylowski de Kierstnowo* 1544 ZZG 20, s. 72; **3. *Pienkowicz*:** *Nobilium Josephi Mathai Pienkowicz [...] bonorum Kierznowo haeredum* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.; **4. syn Stefana:** *Nobiles Georgium et Josephum filios olim n[obi]lis Stephani Kierznowski* 1673 M 1708-1-49, k. 480 v.

Justyn /Ustian/ (Malec 1994: 257, Tichoniuk 2000: 102–103):

1. syn Grzegorza/Hryca *Sokala*: *Ustyan filii oll[im] Hrycz Kiersnowski* 1600 L 812-1-7, k. 13; *Nobilis Ustianus Kierznowski olim Gregorii* 1630 M 1708-1-206, k. 487 v.; *Ustianus ol[im] Hryc Kiersnowski* 1643 M 1708-1-134, k. 67

Kacper /Kasper/ (Malec 1994: 258–259, Tichoniuk 2000: 104):

1. *Касперъ Керсиновъски* 1567 RIB 33, 1100; *Casparum Kierznowski* 1569 AU 245; *circa sepulturum olim Gasparis Kierznowski in synagoga ruthenica Branscen[sis]* 1599 M 1708-1-84, k. 146

Kalikst (Malec 1994: 257, Tichoniuk 2000: 103):

1. syn Wojciecha, poborcy ziemi bielskiej: *N[obil]is Anastasia filia olim Stephani Kierznowski relicta primi ol[im] G[e]n[er]osi Alberi Kierznowski Exactor Terrae*

Bielscen[sis] … nomine suo et N[obil]is Calixty Kierznowski priuigni sui 1668 M 1708-1-161, k. 413 v.

Kalistrat /Kalis/ (Tichoniuk 2000: 103):

1. *Miskowicz*, syn Mikołaja: *Калисъ Мисковичъ* 1567 RIB 33, 1100**;** *Calisz olim Nicolai* 1569 AU 245

Kazimierz (Tichoniuk 2000: 105):

1. syn Łukasza *Bieniasowica* /katolik 1674/: *Alexander Kierznowski filius olim Lucae Kierznowski Bieniasowic nomine suo et Nobilis Casimiri Kierznowski sui germani* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.**;** *Slach[etny] Kazimierz Kierznowski* 1674 ASK I 70, 421

Klemens /Klim/ (Malec 1994: 259–260, Tichoniuk, 2000: 105):

1. *Klimi et Harasim Kiersnowskich* 1608 M 1708-1-98, k. 891; **2. *Putyło*, syn Abrahama:** *Nobil[es] Siemion et Klym Putyłowie Kierznowscy* 1618 M 1708-1-31, k. 615; *N[obi]lem Clementem olim Abrahamis Kierznowski Putyło* 1643 M 1708-1-134, k 150; **2. *Markoicz*, syn Marka:** *Nobilis Clementis olim Marci Kierznowski* 1618 M 1708-1-31, k. 615**;** *Nobilis Clemens Markoicz Kierznowski* 1630 M 1708-1-206, k. 121**;** *Nobilis Clemens alias Klym Kierzsnowski olim Marci* 1630 M 1708-1-206, k. 229 v.; 3. **syn Wawrzyńca *Putyło*:** *Clemens oll[im] Laurentii Putyło Kierznowski* 1604 L 812-1-8, k. 1 v.**;** *Nobilis Klim olim Nobilis Laurentii Kierznowski* 1643 M 1708-1-134, k 129

Konstanty /Kostiuk, Koszczuk/ (Malec 1994: 264, Tichoniuk 2000: 106–107):

1. *olim N[o]b[i]lis Constantini Kierznowski* 1665 M 1708-1-158, k. 275 v.; **2. syn Sebastiana:** *N[obi]lis Constantinus ol[im] Sebestiani Kiersnowski* 1643 M 1708-1-134, k. 67 v.; **3. syn Oleszka:** *Nobilis Hrycz filius olim Oleszko de Kiersnowo Wozne* […] *Kosczuk germanum suum de ibid[em]* 1562 M 1708-1-4, k. 222 v.; 4. ***Waskowicz*:** *Костюкъ Васковичъ Керсиновский* 1567 RIB 33, 1099**;** *Coscziuk olim Waszko* 1569 AU 245

Krzysztof (Malec 1994: 266–267, Tichoniuk 2000: 108):

1. *Nob[ilib]us Chr[ist]ophero Kierznowski et Simone Poletyłowski* 1601 M 1708-1-91, k. 453; **2. syn Kaspra:** *Joanni, Christophero, Stanislao, Nicolao, Petro olim Gasparis Kierznowski* 1599 M 1708-1-84, k. 270 v.; **3. syn Kuryła:** *Chr[ist]oph[or]um olim Kuriło Kiersnowski de Poleteły h[ae]r[e]s* 1608 M 1708-1-98, k. 891 v.

Leon /Lewon/ (Malec 1994: 270, Tichoniuk 2000: 109–110):

1. syn Bohdana *Pawłowicza*: *Lewon, Bart[holo]maeus, Stephanus filii olim Bohdan Pawłowicz Kierznowski* 1604 L 812-1-8, k. 1

Łukasz (Malec 1994: 273; Tichoniuk 2000: 111–112):

1. Śl. Łukasz z Siemionem 1580 ŹDz 17, 124; **2.** *Nobilem Lucam Kiersnowski* 1599 M 1708-1-84, k. 13; **3. /unita 1692/:** *P. Łukasz Kiersnowski* 1692 KGB 52, 200; **4.** *Nobilis Fiedor Skokowski de Ducatu Lithvaniae Districtu Brzestensi filus olim Siemion*

Skokowski de Skoki, suo et nomie NN. Petri Lucae fratrum Germanorum de Bonis Kierznowo hoc in Districtu Bielscensi 1586 ZZG 18, 99; **5. *Bieniasowic*, syn Bieniasza/Benedykta:** *nobili Lucae olim Benedicti Kierznowski* 1630 M 1708-1-206, k. 487 v.; *olim Lucae Kierznowski Bieniasowic* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.; **6. syn Stefana:** *Szlachetni [...] Łukasz Nieboszczyka Stefana Synowie* 1586 ZZG 18, 98; *Nobilis Lucae olim Stephani Kierznowski* 1599 M 1708-1-84, k. 270 v.

Maciej (Malec 1994: 274–277, Tichoniuk 2000: 112):

1. *Pienkowicz*: *Nobilium Josephi Mathai Pienkowicz [...] bonorum Kierznowo haeredum* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.

Marcin zob. Marcjan (Malec 1994: 279–280, Tichoniuk 2000: 114):

1. *Pan Jan Kierznowski swym y stryiecznego swego Pana Marcina Kierznowskiego imieniem* 1663 M 1708-1-41, k. 565 v.; **2. syn Aleksandra *Daskowicza* w Kiersnowie, Hryniewiczach i Poletyłach /burgrabia grodzki brański/:** *Nobilis Martinus Kiersnowski filius N[obi]lis Alexandri Kierznowski de Hryniewice et Kierznowo h[ae] r[e]s* 1643 M 1708-1-134, k 121 v.; *N[obi]lis Martinus Kiersnowski Burgrabius Castren[sis] Branscen[sis]* 1665 M 1708-1-159, k. 231; *Nobiles Martinum oli[m] Alexandri Daszkoicz Kierznowski* 1655 M 1708-1-39, k. 274; *Nobilis Martinus filius olim Nobilis Alexandri Kierznowski in Poletyły haeres* 1673 M 1708-1-169, k. 502 v.; **3. syn Daniela:** *Nobilis Martini ol[im] Danielis Kierznowski* 1643 M 1708-1-133, k. 623 v.; **4. *Ustianik* /unita 1674/:** *Slach[etny] Marcin Ustianik* 1674 ASK I 70, 422; *Szl[achetny] Marcin Kierzsnowski* 1676 BCz 1099, 829

Marcjan zob. Marcin (Malec 1994: 280, Tichoniuk 2000: 114):

1. *Androsik* / *Andruszczyk*, syn Chwedora / Teodora /unita 1674/: *N[o]b[i]lis Martiano olim Chwiedori Kierznowski* 1665 M 1708-1-158, k. 275 v.; *N[obi]lem Martinum filium olim Chwiedoris Andruscyk Kierznowski* 1667 M 1708-1-45, k. 75; *Slach[etny] Marcin Androsik* 1674 ASK I 70, 422; 828

Marek (Malec 1994: 280–281, Tichoniuk 2000: 114):

1. *Daskowicz*, syn Jana / Iwana: *Марекъ Дасковичъ* 1567 RIB 33, 1099; *Marcus olim Joannis* 1569 AU 245; *Marci filii oll[im] Iwan Daszkowicz Kierznowski* 1602 L 812-1-7, k. 72

Menas /Min/ (Tichoniuk 2000: 116):

1. syn Iwana /wójt w Hołodach/: *Min oll[im] Iwan Kiersnowski advocatus in villa Hołody* 1587 ZZG 17, s. 475

Michał /Misko/ (Malec 1994: 284–285, Tichoniuk 2000: 117):

1. *Jeskowicz*: *Миско Есковичъ* 1528 RIB 33, 182

Mikołaj (Malec 1994: 285–292, Tichoniuk 2000: 117):

1. *N[obi]lem Nicolaum Kierznowski* 1630 M 1708-1-206, k. 8; **2.** *Nobilibus Nicolao et Iwan de Kierznowo* 1562 M 1708-1-4, k. 96; **3. /katolik 1674/:** *Slach[etni] Mikołay y Stanisław Kierznowscy* 1674 ASK I 70, 421; **4. /katolik 1692/:** *Sz. Mikołay Kiersznowski* 1692 KGB 52, 183 v.; **5. syn Iwana *Skoczkowicza*:** *Joannes, Nicolaus oll[im] Iwan Skoczkowicz [...] de Kiersnowo h[ae]r[e]des* 1608 L 812-1-8, k. 77 v.; **6. syn Kaspra:** *Joanni, Christophero, Stanislao, Nicolao, Petro olim Gasparis Kierznowski* 1599 M 1708-1-84, k. 270 v.; **7. *Klimunciak*, syn Klemensa:** *Nicolaum olim Clementis Kierznowski* 1672 M 1708-1-49, k. 331**;** *Szl[achetny] Mikołay Klimunciak* 1676 BCz 1099, 829; **8. syn Marcina:** *N[obi]lis Nicolaus filius Martini Kierznowski* 1695 M 1708-1-196, k. 216 v.; **9. *Waskowicz*, syn Waska/Wawrzyńca:** *Миколай Васковичъ Керсиновский* 1567 RIB 33, 1099**;** *Nicolaus olim Laurentii* 1569 AU 245**;** *Nico[la]us oll[im] Wasko Kierznowski* 1594 ZZG 18, s. 237

Paweł /Paśko/ (Malec 1994: 303–305, Tichoniuk 2000: 122–123):

1. *Charytonowicz*: Supron filius Pauli Charytonowicz *Kierznowski* 1602 L 812-1-7, k. 64 v.; **2. *Daszkowicz*, syn Daszka:** *Iwan et Paulus filii Daszkonis Kierznowski* 1538 HerKap 170**;** *Павелъ Дашковичъ Керсиновский 1567 RIB* 33, 1100**;** *Paulus olim Daskowicz* 1569 AU 245; **3. syn Stanisława:** *Paśko Filus Stanislai* 1537 HerKap 170; **4. *Szyło*:** *N[obi]lem Paulum Szyło Kiersnowski* 1668 M 1708-1-161, k. 600; **5. syn Hieronima:** *Nobilis Paulus filius n[obi]lis Hieronimi Kierznowski* 1673 M 1708-1-49, k. 480 v.; **6. *Kostiuszyk*/*Konstanczyk*, syn Konstantego /unita 1674/:** *Slach[etny] Paweł Kostiuszyk* 1674 ASK I 70, 422; *Szl[achetny] Paweł Konstanczyk* 1676 BCz 1099, 828; *n[obi]li Paulo ol[im] Constantini Kierznowski* 1676 M 1708-1-172, k. 50; **7. *Sobechowicz* /unita 1692/:** *P. Paweł Sobechowicz* 1692 KGB 52, 200

Piotr (Malec 1994: 306–310, Tichoniuk 2000: 123–124):

1. *N[obi]libus Petro et Luca Kierznowskiemi* 1643 M 1708-1-134, k. 52 v.; *N[obi]lis Petrus Kiersnowski* 1665 M 1708-1-159, k. 147 v.; **2. syn Aleksandra:** *n[obi]lis Petrus filius n[obi]lis Alexandri Kierznowski* 1643 M 1708-1-134, k 297; **3. *Ostapkowic*/*Ostafieik*/*Ostapczyk*, syn Eustachego /unita 1674/:** *N[obi]les Petrum et Jacobum Kierznowskich Ostapkowicow* 1651 M 1708-1-141, k. 491 v.; *N[obi]lis Petrus olim Eustachii Kiersnowski* 1665 M 1708-1-158, k. 161; *N[obi]lis Petri Ostapheik Kiersnowski* 1668 M 1708-1-161, k. 632; *Slach[etny] Piotr Ostapczyk* 1674 ASK I 70, 422; **4. syn Kaspra:** *Joanni, Christophero, Stanislao, Nicolao, Petro olim Gasparis Kierznowski* 1599 M 1708-1-84, k. 270 v.; **5. *Bohdanowicz*, syn Stefana *Bohdana*/*Bohdanowic(z)a*/*Bohdanika* /unita 1674/:** *N[obi]lis Stephanum olim Bohdan Kierznowski [...] Benedicto et Petro Kierznowskim filiis suis* 1643 M 1708-1-134, k 465; *Nobili Petro*

filio olim no[bi]lis Stephani Bochdanik Kiersnowski 1665 M 1708-1-158, k. 213; *N[obi] lis Petrus ol[im] Stephani Bohdan Kierznowski* 1666 M 1708-1-158, k. 522; *Slach[etny] Piotr Bohdanowicz* 1674 ASK I 70, 422; **6. syn Siemiona:** *Nobilis Fiedor Skokowski de Ducatu Lithvaniae Districtu Brzestensi filus olim Siemion Skokowski de Skoki, suo et nomie NN. Petri, Lucae fratrum Germanorum de Bonis Kierznowo hoc in Districtu Bielscensi* 1586 ZZG 18, 99; **7. *Putyło*, syn Siemiona/Szymona:** *Petri Putyło Kierzsnowski* 1630 M 1708-1-206, k. 121 v.; *Petrus olim Simonis Putyło Kierznowski* 1663 M 1708-1-43, k. 212

Prokop (Malec 1994: 313, Tichoniuk 2000: 125):

1. syn Eliasza: *n[obi]lis Procopius olim Eliae Kierznowski* 1695 M 1708-1-196, k. 74 v.

Samuel (Malec 1994: 321, Tichoniuk 2000: 129):

1. /namiestnik majętności Knorydy/: *Urodzony Pan Samuel Kierznowski Namiesnik Maiętnosci Knoryd* 1663 M 1708-1-41, k. 247; **2. syn Hieronima:** *Nobilis Samuel olim Hyeronimi Kierznowski* 1690 M 1708-1-57, k. 855 v.

Sebastian (Malec 1994: 321–322, Tichoniuk 2000: 129):

1. syn Daniela: *Sebestianus et Alexander olim Daniel Kierznowski* 1618 M 1708-1-31, k. 615 v.

Seweryn (Malec 1994: 322–323, Tichoniuk 2000: 130):

1. syn Dawida: *N[obi]l[i]s Seuerinus filius N[obi]lis Dauidis Kierznowski* 1643 M 1708-1-134, k 342 v.; **2. syn Jana, wnuk Stefana:** *n[obi]lis Seuerinus ol[im] Joannis Kierznowski* 1695 M 1708-1-196, k. 144

Sofroniusz /Suprun/ (Malec 1994: 323, Tichoniuk 2000: 130–131):

1. syn Pawła *Charytonowicza*: *Supron filius Pauli Charytonowicz Kierznowski* 1602 L 812-1-7, k. 64 v.

Stanisław (Malec 1994: 323, Tichoniuk 2000: 131):

1. *Станиславъ Керсиновский* 1567 RIB 33, 1099; **2.** *Nobilis Christophero et Stanislao Kierznowskie* 1599 M 1708-1-84, k. 146; **3. /unita 1674/:** *Slach[etni] Mikołay y Stanisław Kierznowscy* 1674 ASK I 70, 421; **4. /pisarz ziemski starodubski/:** *G[e]n[ero] oso Stanislao Kierznowski Notario T[e]rr[estr]i Starodubiens[i]* 1643 M 1708-1-134, k 295 v.; **5. syn Kaspra:** *Joanni, Christophero, Stanislao, Nicolao Petro olim Gasparis Kierznowski* 1599 M 1708-1-84, k. 270 v.; **6. syn Pawła:** *Nobilis Stanislaus olim Pauli Kierznowski* 1685 M 1708-1-182, k. 303; **7. syn Seweryna:** *Nobilis Stanislaus olim Seuerini Kierznowski* 1673 M 1708-1-49, k. 479 v.; *Szl[achetny] Stanisław Kierzsnowski* 1676 BCz 1099, 828

Stefan /Stecko, Steczko/ (Malec 1994: 325–326, Tichoniuk 2000: 131–132):

1. *Waskowicz*, syn Waśka: *Nobilem Steczko olim Vasko de Kiersznowo* 1562 M 1708-1-4, k. 141 v.; *Стецъко Васковичъ Керсиновский* 1567 RIB 33, 1099; *Steczko oll[im] Wasko de Kiersnowo* 1567 ZZG 17, s. 140; *Steczko olim Laurentii* 1569 AU 245; **2. syn Bohdana *Pawłowicza*:** *Stephanus filii olim Bohdan Pawłowicz Kierznowski* 1604 L 812-1-8, k. 1; *N[obi]lis Stephanum olim Bohdan Kierznowski* 1643 M 1708-1-134, k 465; **3. /unita 1692/:** *Jm. P. Stefan Kiersnowski* 1692 KGB 52, 200

Szymon /Siemion, Simon, Symon/ (Malec 1994: 326–327, Tichoniuk 2000: 134):

1. /unita 1692/: *P. Szymon Kiersnowski* 1692 KGB 52, 200; **2.** Śl. Łukasz z Siemionem 1580 ŹDz 17, 124; **3. *Putyło*:** *Nobil[es] Siemion et Klym Putyłowie Kierznowscy* 1618 M 1708-1-31, k. 615; **4. syn Hieronima:** *N[obi]lis Simon filius n[obi]lis Hieronimi Kierznowski* 1672 M 1708-1-49, k. 388; **5. *Klimowic Abrahamowic*:** ol[im] [...] *Siemion Klimowic Abrahamowic Kierznowski* 1668 M 1708-1-161, k. 413 v.; **6. *Markowic*:** *Simonis Markowic* 1663 M 1708-1-43, k.169; **7. syn Benedykta:** *Siemion ol[im] Benedicti Kierznowski* 1668 M 1708-1-161, k. 415; **8. *Jarosik*, syn Hieronima /unita 1674/:** *Joannes filius Hieronimi Kierznowski nomine suo et [...] Nobiliu[m] Simonis [...] fratrum suorum germanorum* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.; *Slach[etny] Symon Jarosik* 1674 ASK I 70, 422; **9. syn Jana, wnuk Stefana:** *n[obi]lis Seuerinus ol[im] Joannis Kierznowski [...] et n[obi]l[i]um Simonis ac Theodori Kierznowskich fratrum suor[um] germanom[um]* 1695 M 1708-1-196, k. 144; **10. syn Konstantego:** *Nobilis Simon ol[im] Constantini Kierznowski* 1651 M 1708-1-141, k. 602 v.

Teodor /Chwedor, Chwiedko, Chwiedor/ (Malec 1994: 330–331, Tichoniuk 2000: 136):

1. *N[obi]lem Chwiedorem Kierznowski* 1630 M 1708-1-206, k. 113 v.**;** *nobilium Joannis et Chwiedori Kierznowskich* 1672 M 1708-1-49, k. 331; **2. *Bartosowic*, wnuk Bohdana:** *Nobilis Chwiedor Bartosowic* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.; **3. syn Bieniasza:** *Chwedora, Jana, Łukasza Kierznowskych* 1618 M 1708-1-31, k. 485 v.; **4. syn Hrycza *Sokala*:** *Dawid, Chwiedor et Ustian filii oll[im] Hrycz Sokala Kierznowski* 1602 L 812-1-7, k. 57 v.; **5. syn Kuryła w Poletyłach:** *Chwiedor et Joannes filiis oll[im] Kuryło Kiersnowski in Poletyły h[ae]r[e]des* 1600 L 812-1-7, k. 11 v.; **6. syn Michała:** *Chwietko Filus Michaelis* 1537 HerKap 170; **7. *Sidorzyk*, syn Stefana *Putyło*:** *Nobilis Chwiedor Sidorzyk Kierznowski* 1643 M 1708-1-134, k 396**;** *No[bi]lem Chwiedor ol Stephani Putyło Kiersnowski* 1649 M 1708-1-37, k. 1677; **8. syn Andrzeja:** *N[obi]li Theodoro ol[im] Andreae Kiersnowski* 1643 M 1708-1-134, k. 67 v.; **9. syn Jana, wnuk Stefana:** *n[obi]lis Seuerinus ol[im] Joannis Kierznowski [...] et n[nobi]lum Simonis ac Theodori Kierznowskich fratrum suor[um] germanom[um]* 1695 M 1708-1-196, k. 144; **10. *Sawczuk* /unita 1674/:** *Slach[etny] Theodor Sawczuk* 1674 ASK I 70, 422

Tomasz (Malec 1994: 332–333, Tichoniuk 2000: 138–139):

1. *Nobilis Thomas Kierznowski* 1643 M 1708-1-134, k 436; **2. *Tosz*:** *N[obi]lis Thomasz Tosz Kierznowski* 1593 ZZG 18, s. 230

Wawrzyniec (Malec 1994: 339–340, Tichoniuk 2000: 109):

1. *Nobilis Laurentius Kierznowski* 1562 M 1708-1-4, k. 105; **2. /katolik 1692/:** *Sz[lachety] Wawrzyniec Kiersznowski* 1692 KGB 52, 183 v.; **3. *Putiłowicz*:** *Вавърынецъ Пучиловъ сынъ* 1567 RIB 33, 1099**;** *Andreas, Laurentius olim Putilo* 1569 AU 245; **4. syn Bieniasza:** 1618 M 1708-1-31, k. 485 v.

Wawrzyniec zob. Bazyli

Wojciech (Malec 1994: 345, Tichoniuk 2000: 142–143):

1. /unita 1692/: *P. Dawidowa Kiersnowska, syn Woyciech z żoną* 1692 KGB 52, 200; **2. /komornik graniczny i poborca ziemi bielskiej/:** *G[e]n[er]osi Alberti Kierznowski Camerarii Granicialis et Exactoris Terrae Bielscens[is]* 1655 M 1708-1-39, k. 274; *Urodzonego Woyciecha Kiersnowskiego Poborcy Ziemie Bielskiey* 1665 M 1708-1-159, k. 382; **3. *Daszkiewicz*, syn Aleksandra *Daskowicza*:** *N[obi]lium Alberti ol[im] Alexandri Basikowicz [!] Kierznowski* 1649 M 1708-1-37, k. 1358; *Młyn Kierznowo nazwany Daszkowszczyzną po Panu Woyciechu Kierznowskim Daszkiewiczu* 1663 M 1708-1-43, k. 484; **4. *Kleskiewicz*:** *Alberti Kierznowski Kleskiewicz* 1672 M 1708-1-49, k. 313 v.; **5. syn Marcina w Poletyłach:** *Albertum, Joannem et Dorotheam filios et filiam [...] olim Martini Kierznowski* 1678 M 1708-1-51, k. 25 v.; *G[e]n[er]osus Albertus ol[im] G[enerosi] Martini Kierznowski in Poletyły h[ae]r[e]s* 1695 M 1708-1-196, k. 236 v.

Imiona użyte do nominacji kobiet:

Agapia /Hasia, Ohapka/ (Malec 1994: 350, Tichoniuk 2000: 64–65):

1. córka Iwana Kiersnowskiego: *Nobilis Ohapka filia nobilis Iwani de Kiersznowo* 1562 M 1708-1-4, k. 434 v.; **2. córka Hryca Kiersnowskiego, żona Jana Kiersnowskiego:** *Nobilis Ohapka filia olim Hryc Kierznowski consors nobilis Joannis Kierznowski* 1668 M 1708-1-161, k. 563; **3. żona Andrzeja Kiersnowskiego, córka Mikołaja Kiersnowskiego:** *Hasia filia oll[im] Nico]la]i Kierznowski C[o]ns[ors] Andreae Kierznowski* 1602 L 812-1-7, k. 74

Aleksandra (Malec 1994: 351, Tichoniuk 2000: 66):

1. Pobikrowska, żona Aleksandra Kiersnowskiego: *Nobil[em] Alexandrum olim Danielis Kiersnowski Petronellam Pobikrowska Consortem eiusd[em] Alexandri* 1625 M 1708-1-35, k. 67 v.

Anastazja (Malec 1994: 352, Tichoniuk 2000: 68):

1. żona Filipa Kiersnowskiego: *N[obi]lem Anastasiam con[sor]tem Philippi Kiersnowski* 1643 M 1708-1-134, k. 67; **2. Kiersnowska, żona Bartłomieja Piotrowskiego:**

n[obi]lis Anastasia Kierznowska relicta consors ol[im] n[obi]lis Bartholomaei Piotrowski 1695 M 1708-1-196, k. 219; **3. córka Stefana Kiersnowskiego,** żona Wojciecha Kiersnowskiego poborcy ziemi bielskiej: *Urodzona Anastasia Kiersnowska małzonka pozostała Urodzonego Woyciecha Kiersnowskiego Poborcy Ziemie Bielskiey* 1665 M 1708-1-159, k. 382; **4. córka Marka *Daszkowicza* Kiersnowskiego, żona Lecza *Kotowicza*:** *Anastazia filia Marci filii oll[im] Iwan Daszkowicz Kierznowski de Kierznowo h[ae]r[e]dis C[o]ns[ors] Rell[icta] oll[im] Lecz Kotowicz* 1602 L 812-1-7, k. 72

Anna (Malec 1994: 352–353, Tichoniuk 2000: 69–70):

1. żona Demiana Kiersnowskiego: *Nobilium Annae relictae ol[im] Demian Kierznowski* 1599 M 1708-1-84, k. 146; **2. córka Konstantego Kiersnowskiego, żona Wawrzyńca Kiersnowskiego:** *Nobilis Anna filia olim Constantini Kierznowski relicta consors olim Laurentii Kierznowski* 1630 M 1708-1-206, k. 680 v.; **3. córka Wawrzyńca Kiersnowskiego:** *Annae filiae olim Laurentii Kierznowski virginis* 1599 M 1708-1-84, k. 146; **4. żona Pawła Kiersnowskiego:** *Nobilis Anna consors Nobilis Pauli Kiersnowsky* 1599 M 1708-1-84, k. 370 v.; **5. Bańkowska, żona Konstantego Kiersnowskiego:** *N[o]b[i]lis Anna Bankowska relicta olim N[o]b[i]lis Constantini Kierznowski* 1665 M 1708-1-158, k. 275 v.; **6. córka (Jana) Siemiona Kiersnowskiego, żona Piotra *Ostafieika* Kiersnowskiego:** *N[obi]lis Anna filia olim N[obi]lis Joannis Semion Kierznowski consors ad praes[ens] Nlis Petri Ostapheik Kiersnowski* 1668 M 1708-1-161, k. 632**;**

Barbara (Malec 1994: 355, Tichoniuk 2000: 74):

1. żona Józefa **Hryniewickiego:** *nobilis Josephus olim Moysei Hryniewicki nomine suo et nobilis Barbarae Kierznowska coniuge suae* 1668 M 1708-1-161, k. 448 v.

Dorota (Malec 1994: 357–358, Tichoniuk 2000: 81):

1. córka Iwana Kiersnowskiego: *olim [...] Dorotheae filios quondam Iwan Kierznowski* 1668 M 1708-1-161, k. 635 v.; **2. córka Marcina Kiersnowskiego:** *Dorotheam filios [...] filiam [...] olim Martini Kierznowski* 1678 M 1708-1-51, k. 25 v.; 3. **córka Wawrzyńca Kiersnowskiego, żona Michała Paczewicza:** *Nobilium [...] Dorotheae consort[...] Michaelis Paczewicz [...] filiae olim Laurentii Kierznowski* 1599 M 1708-1-84, k. 146

Helena (Malec 1994: 365–366, Tichoniuk 2000: 94–95):

1. Poletyło, żona Marcina Kiersnowskiego: *N[obi]lis Haelenam olim Alexandri Poletyło con[sor]tem n[obi]lis Martini Kierznowski* 1678 M 1708-1-51, k. 508; **2. córka Demiana *Putyło* Kiersnowskiego, żona Szymona Sakowskiego:** *Nobilis Helena olim Demiani Putyło Kierznowski consors vero Nobilis Simonis Sakowski* 1674 M 1708-1-170, k. 52; 3. **Makowska, żona Wojciecha Kiersnowskiego w Poletyłach:**

G[e]n[er]osus Albertus ol[im] G[enerosi] Martini Kierznowski in Poletyły h[ae]r[e]s atq[ue] Helena Makowska coniuges 1695 M 1708-1-196, k. 236 v.

Irena /Orysza/ (Malec 1994: 366, Tichoniuk 2000: 97):

1. córka Andrzeja Kiersnowskiego, żona Hrycza *Mierynowicza* (*Mierynowiecz*): *Orysza filia oll[im] Andreae de Kierznowo Rell[ict]a C[o]ns[ors] oll[im] Hrycz Mierynowiecz* 1604 L 812-1-7, k. 129 v.

Katarzyna (Malec 1994: 370–371, Tichoniuk 2000: 104):

1. żona Andrzeja Kiersnowskiego: *Nobilis Cateryna relicta consors olim Nobilis Andreae Kierznowsky* 1618 M 1708-1-31, k. 615 v.; **2. Popławska, żona Jerzego Kiersnowskiego:** *N[obi]lis Georgius ol[im] Stephani Kiersnowski de Kiersnowo h[ae] r[e]s [...] N[obi]li Catharinae filiae ol[im] N[obi]lis Joannis Kazimierouicz Popławski consorti suae* 1666 M 1708-1-158, k. 438; **3. żona Benedykta Kiersowskiego:** *Nobilis Catherina uxor Nobilis Benedicti Kiersnowski* 1599 M 1708-1-84, k. 13

Krystyna (Malec 1994: 372, Tichoniuk 2000: 108):

1. Sakowska, żona Samuela Kiersnowskiego: *Nobilis Samuel olim Hyeronimi Kierznowski de Kierznowo haeres [...] Nobili Cristinae Sakowska consorti suae* 1690 M 1708-1-57, k. 855 v.

Maria /Maryna/ (zob. Marianna) (Malec 1994: 376–377, Tichoniuk 2000: 114):

1. [unitka 1692]: *P. Łukasz Kiersnowski y siostra Maryna* 1692 KGB 52, 200; **2.** *Szl[achetna] Maryna Poletyłowa z corką* 1676 BCz 1099, 828; **3. córka Iwana Kiersnowskiego:** *Honesta Marina filia olim Nobilis Iwan Kierznowski consors Honesti Szafier de Malesze* 1643 M 1708-1-134, k 415; **4. Chomanowicowna, żona Benedykta Kiersnowskiego:** *n[obi]lis Mariae Chomanowicowna relicta con[sor] tis ol[im] n[obi]lis Benedicti Kierznowski* 1663 M 1708-1-41, k. 443 v.; **5. córka lub żona Chwedora Kiersnowskiego:** *N[obi]lem Marinam olim Chwiedor Kierznowski* 1662 M 1708-1-153, k. 439;

Marianna (zob. Maria) (Malec 1994: 377, Tichoniuk 2000: 114–115):

1. Hajewnikowna Hryniewicka, **żona Marcina Kiersnowskiego w Poletyłach:** *n[obi]lem Martinum Kierznowski filium Alexandri et Mariannam Haiewnikowna Hryniewicka coniuges* 1643 M 1708-1-134, k. 52 v.; *n[obi]lis Marinam Hryniewicka relictam consors olim n[obi]lis Martini Kiersnowski in bonorum Poletyły* 1678 M 1708-1-51, k. 25 v.

Regina /Raina, Ragina/ (Malec 1994: 382, Tichoniuk 2000: 126):

1. Daszkowna, żona Jana Kiersnowskiego: *Joannes Kiersnowski cum Ragina Daszkowna con[sor]te sua* 1600 L 812-1-7, k. 11 v.; *Nobil[is] Joannes olim Kuryło Kiersznowsky et Raina Consors eiusd[em] Joannis* 1618 M 1708-1-31, k. 684

Tatiana /Tacianna/ (Malec 1994: 384, Tichoniuk 2000: 135):

1. żona Daniela Kiersnowskiego: *Alexander oll[im] Danielis Daszko de Kierznowo h[ae]r[es]s ex Tacianna ad praesens Con[sor]te Matthaei Radziszewski p[ro]creatus filius* 1604 L 812-1-7, k. 126 v.

Teodora /Chwiedora/ (Malec 1994: 384–385, Tichoniuk 2000: 136–137):

1. córka Chwiedora Kiersnowskiego, żona Abrahama Kiersnowskiego: *Nobilem Chwiedoram filiam olim Chwiedor Kiersnowski consortem Nobilis Abrahami Kiersnowski* 1663 M 1708-1-41, k. 471 v.

Oprócz nazwiska i imion członkowie rodu Kiersnowskich posługiwali się dodatkowymi elementami identyfikacji antroponimicznej, różnie nazywanymi przez badaczy. Antroponomaści określają je mianem nazwisk historycznych, protonazwisk, przezwisk, przydomków lub określeń dodatkowych. Jednostki te, w zależności od ich budowy słowotwórczej, mogły być strukturami prostymi, albo, poszerzone o dodatkowe wykładniki formalne, miały charakter derywatów antroponimicznych o charakterze przezwiskowym lub przydomkowym bądź struktur patronimicznych (odimiennych). W zgromadzonym materiale źródłowym przeważały zdecydowanie formacje derywowane. Należy zwrócić uwagę na różną popularność formantów tworzących te struktury w poszczególnych stuleciach. I tak, antroponimy na *-icz*, *-(ow)icz*, *-(ew)icz* były w użyciu zarówno w XVI, jak i XVII wieku, a więc praktycznie w ciągu całego badanego okresu. Udało się wyekscerpować 26 jednostek onimicznych tego typu. Zdecydowaną przewagę mają tu antroponimy odimienne, odnotowane w liczbie 22:

Abrahamowic: *ol[im] N[obi]l[e]m Siemion Klimowic Abrahamowic Kierznowski* 1668 M 1708-1-161, k. 413 v.

Bartosowic: *Nobilis Chwiedor Bartosowic* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.

Bieniasowic: *Alexander Kierznowski filius olim Lucae Kierznowski Bieniasowic* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.

Bohdanowic / Bohdanowicz: *N[obi]lem Benedictum filium Stephani Bochdanowic Kiersnowski* 1650 M 1708-1-141, k. 290; *Petrus Kierznowski filius olim Stephani Bohdanowicz Kierznowski* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.; *Slach[etny] Piotr Bohdanowicz* 1674 ASK I 70, 422

Charytonowicz: *N[obi]lis Andreas Charytonowicz Kiersnowski* 1597 ZZG 18, s. 289; *Supron filius Pauli Charytonowicz Kierznowski* 1602 L 812-1-7, k. 64 v.

Chrystochowicz: *Joannis Chrystochowicz* 1652 M 1708-1-38, k. 5v.

Daskowicz / Daszkowicz: *Иванъ Дашковичъ* 1528 RIB 33, 182; *Марекъ Дасковичъ* 1567 RIB 33, 1099; *Павелъ Дашковичъ Керсиновский* 1567 RIB 33, 1100; *Paulus olim Daskowicz* 1569 AU 245; *oll[im] Iwan Daszkowicz Kierznowski* 1602 L 812-1-7, k. 72; *Nobilis Alexandri*

Daskowicz Kiersnowski 1648 M 1708-1-37, k. 402; *Nlium Alberti ol[im] Alexandri Basikowicz* [!] *Kierznowski* 1649 M 1708-1-37, k. 1358; *Nobiles Martinum oli[m] Alexandri Daszkoicz Kierznowski* 1655 M 1708-1-39, k. 274; *Młyn Kierznowo nazwany Daszkowsczyzną po Panu Woyciechu Kierznowskim Daszkiewiczu* 1663 M 1708-1-43, k. 484

Gnatowicz / Ignatowicz: *Еско Кгнатовичъ Путило* 1528 RIB 33, 182; *Олешко Игнатович* 1528 RIB 33, 182; *Васко Игнатович* 1528 RIB 33, 182

Jeskowicz: *Миско Есковичъ* 1528 RIB 33, 182; *Олешко Игнатович* 1528 RIB 33, 182; *Осташъ Есковичъ* 1528 RIB 33, 182

Kalisiewicz: *N[o]b[i]libus Dauid et Joanni filiis olim [...] Kalisewicz Kierznowski* 1652 M 1708-1-38, k. 5v.

Klimowic: *ol[im] N[obi]l[e]m Siemion Klimowic Abrahamowic Kierznowski* 1668 M 1708-1-161, k. 413 v.

Markoicz / Markowic / Markowicz: *Nobilis Clemens Markoicz Kierznowski* 1630 M 1708-1-206, k. 121; *Simonis Markowic* 1663 M 1708-1-43, k.169; *Slach Eustachy Markowicz* 1674 ASK I 70, 422

Mienczukowicz: *N[obi]les Gregorium Mienczukowicz Kiersnowski* 1672 M 1708-1-49, k. 411 v.

Miskowicz: *Калисъ Мисковичъ* 1567 RIB 33, 1100; *Иванъ Мисковичъ* 1567 RIB 33, 1100; *Iwan Miskowicz* 1569 AU 245

Oleszkowicz: *Hryc Oleszkowicz de Kiersnowo* 1569 ZZG 18, s. 457

Ostapkowic: *N[obi]les Petrum et Jacobum Kierznowskich Ostapkowicow* 1651 M 1708-1-141, k. 491 v.

Ostaszewicz: *Богданъ Осташевичъ* 1567 RIB 33, 1099; *Василъ Осташевичъ* 1567 RIB 33, 1099

Paszkowicz: *Daniel et Joannes filii olim Stephani Paszkowicz* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.

Pawłowicz: *Lewon, Bart[holo]maeus, Stephanus filii olim Bohdan Pawłowicz Kierznowski* 1604 L 812-1-8, k. 1

Puczіłowicz / Puczіłow (syn): *Анъдрей Пучиловичъ* 1567 RIB 33, 1099; *Вавърынецъ Пучиловъ сынъ* 1567 RIB 33, 1099

Sobechowicz / Sobiechowic: *Andreae Sobiechowic* 1668 M 1708-1-161, k. 632; *P. Paweł Sobechowicz* 1692 KGB 52, 200

Waskowicz: *Иванъ Васковичъ Керсиновский* 1567 RIB 33, 1099; *Костюкъ Васковичъ Керсиновский* 1567 RIB 33, 1099; *Миколай Васковичъ Керсиновский* 1567 RIB 33, 1099; *Стецъко Васковичъ Керсиновский* 1567 RIB 33, 1099

Mniej jest onimów opartych na apelatywach. Wyekscerpowano 4 derywaty tego typu:

Kleskiewicz: *Alberti Kierznowski Kleskiewicz* 1672 M 1708-1-49, k. 313 v.

Noskowicz: *N[obi]lis Hryc Noskowicz de Kiersnowo* 1588 ZZG 17, s. 510

Pienkowicz: *Nobilium Josephi Mathai Pienkowicz [...] bonorum Kierznowo haeredum* 1667 M 1708-1-161, k. 107 v.

Skoczkowicz: *Joannes, Nicolaus oll[im] Iwan Skoczkowicz [...] de Kiersnowo h[ae]r[e]des* 1608 L 812-1-8, k. 77 v.

Liczba przedstawionych poświadczeń wskazuje na znaczący udział formantu *–ic(z), -(ow)ic(z), -(ew)ic(z)* w procesie tworzenia dodatkowych określeń antroponimicznych XVI- i XVII-wiecznej szlachty podlaskiej, zwłaszcza tej pochodzenia ruskiego. Badania antroponimii tego terenu wskazują na jego dużą popularność, szczególnie w XVI wieku, również w innych warstwach społecznych: u chłopów i mieszczan (Tichoniuk 1988: 84–87, Citko 2001: 126–127). Nieco mniejszą grupę, liczącą 12 jednostek, stanowią derywaty antroponimiczne na *-ik, -yk, -czyk*. Udało się wyekscerpować następujące onimy tego rodzaju:

Formacje odimienne (10):

Andruscyk / Androsik: *N[obi]lem Martinum filium olim Chwiedoris Andruscyk Kierznowski* 1667 M 1708-1-45, k. 75; *Slach[etny] Marcin Androsik* 1674 ASK I 70, 422

Bartoszyk: *Slach[etny] Daniel Bartoszyk* 1674 ASK I 70, 422

Bohdanik: *Nobili Petro filio olim no[bi]lis Stephani Bochdanik Kiersnowski* 1665 M 1708-1-158, k. 213

Filipik: *Slach[etny] Dawid Philipik* 1674 ASK I 70, 422; *Slach[etny] Jan Philipik* 1674 ASK I 70, 422

Hieronimik / Jaromik / Jarosik / Jeronimik / Jaronimik: *Slach[etny] Daniel Jaromik* 1674 ASK I 70, 422; *Nobilis Daniel filius n[obi]lis Stephani Jeronimik Kiersnowski* 1651 M 1708-1-141, k. 634; *Slach[etny] Jan Jaronimik* 1674 ASK I 70, 422; *Nobiles Joannes olim Stephani Hyeronimik Kierznowski* 1668 M 1708-1-161, k. 450; *Slach[etny] Symon Jarosik* 1674 ASK I 70, 422

Konstanczyk / Kostiuszyk: *Slach[etny] Paweł Kostiuszyk* 1674 ASK I 70, 422; *Szl[achetny] Paweł Konstanczyk* 1676 BCz 1099, 828

Ostapik / Ostapczyk: *No[bi]lem Jacobum Ostapik Kiersnowski* 1649 M 1708-1-37, k. 784; *Slach[etny] Piotr Ostapczyk* 1674 ASK I 70, 422

Putylik: *N[obi]les Joannem olim Petri Putylik Kierznowskim* 1672 M 1708-1-49, k. 331

Sidorzyk: *Nobilis Chwiedor Sidorzyk Kierznowski* 1643 M 1708-1-134, k 396

Ustianik: *Slach[etny] Marcin Ustianik* 1674 ASK I 70, 422

Formacje odapelatywne (2):

Cecelik: *No[bi]lis Andreas filius olim Theodori Kiersnowski Cecelik* 1665 M 1708-1-158, k. 213

Przynoszyk: *N[obi]lis Iwan oll[im] Laurentii Przynoszyk Kiersnowski* 1593 ZZG 18, s. 225

Można zauważyć, że wymienione formacje były popularne w XVII wieku. Pierwszy odnotowany zapis pochodzi dopiero z 1593 roku. Jeśli chodzi o deskrypcje zawierające inne formanty, dysponujemy 1 przykładem nazwy osobowej zakończonej na *-ak*: **Klimunciak:** *Szl[achetny] Mikołay Klimunciak* 1676 BCz 1099, 829, 2 poświadczeniami na *-uk*: **Sawczuk:** *Slach[etny] Theodor Sawczuk* 1674 ASK I 70, 422, **Sobiesczuk:** *Slach[etny] Philip Sobiesczuk* 1674 ASK I 70, 422, i 1 określeniem na *-ski*: **Putyłowski:** *N[obi]lis Joski Putylowski de Kierstnowo* 1544 ZZG 20, s. 72. Nie jest wykluczone, że ten ostatni antroponim mógł pełnić funkcję protonazwiska.

Niederywowane określenia członków rodu Kiersnowskich występują w przebadanym materiale antroponimicznym rzadziej. Wyekscerpowano 5 formacji odimiennych tego typu oraz 4 odapelatywne. Oto one:

Formacje odimienne (5):

Bohdan: *N[obi]lis Petrus ol[im] Stephani Bohdan Kierznowski* 1666 M 1708-1-158, k. 522

Daszko: *Alexander oll[im] Danielis Daszko de Kierznowo* 1604 L 812-1-7, k. 126 v.; *olim Nobilis Alexandro Daszko Kiersnowski* 1674 M 1708-1-170, k. 117

Pacz: *N[obi]lis Demian oll[im] Pauli Pacz Kiersnowki* 1588 ZZG 17, s. 513

Putyło: *Еско Кгнатовичъ Путило* 1528 RIB 33, 182; *Clemens oll[im] Laurentii Putyło Kierznowski in Kierznowo h[ae]r[e]s* 1604 L 812-1-8, k. 1 v.; *Nobil[es] Siemion et Klym Putyłowie Kierznowscy* 1618 M 1708-1-31, k. 615; *N[obi]lis Clemens Putiło Kierzsnowski [...] olim Benedicti* 1630 M 1708-1-206, k. 121 v.; *Petri Putyło Kierzsnowski* 1630 M 1708-1-206, k. 121 v.; *N[obi]les [...] Abrah[am]u[m] Putyło Kiersnowski* 1639 M 1708-1-129, k. 499; *N[obi]lem Clementem olim Abrahamis Kierznowski Putyło* 1643 M 1708-1-134, k 150; *n[obi]lem Petrum ol[im] Siemioni Putyło Kierznowski* 1643 M 1708-1-134, k 232 v.; *No[bi]lem Chwiedor ol[im] Stephani Putyło Kiersnowski* 1649 M 1708-1-37, k. 1677; *Petri Putyło* 1663 M 1708-1-43, k.169; *N[obi]li Joannis olim Petri Putyło Kiersnowski* 1668 M 1708-1-161, k. 600; *olim Demiani Putyło Kierznowski* 1674 M 1708-1-170, k. 52; *Slach[etny] Jan Kierznowski Putyło* 1674 ASK I 70, 421

Tos / Tosz: *N[obi]lis Thomasz Tosz Kierznowski* 1593 ZZG 18, s. 230; *N[obi]lis Joannes filius Thomae Tos Kierznowski* 1597 ZZG 18, s. 281

Formacje odapelatywne (4):

Korszen: *N[obi]lis Sidor filius Laurenti Korszen de Kierznowo* 1569 ZZG 18, s. 460

Sokala: *Dawid, Chwiedor et Ustian filii oll[im] Hrycz Sokala Kierznowski* 1602 L 812-1-7, k. 57 v.

Szyło: *N[obi]lem Paulum Szyło Kiersnowski* 1668 M 1708-1-161, k. 600

Tur: *Iwan Thur* 1569 AU 245

Dodatkowym sposobem identyfikacji antroponimicznej kobiet z rodziny Kiersnowskich (oprócz omówionej już identyfikacji przy pomocy imienia) było użycie określenia dodatkowego utworzonego od imienia albo przezwiska/przydomka męża (formacji marytonimicznej). Nie odnotowano ani jednego przypadku zastosowania formacji patronimicznej, a więc odwołania się do onimu identyfikującego ojca. Zapewne wynika to ze specyfiki niektórych wykorzystanych źródeł, w których określenie dodatkowe przysługiwało tylko posiadaczom gruntu – wdowom (w spisach podatkowych) albo głowom rodzin (w rejestrach pogłównego). Inaczej wyglądało to w zapisach z ksiąg grodzkich, gdzie rolę elementów deskrypcyjnych pełniły określenia kobiet, jak już wspomniano, utworzone od imienia męża (11 przykładów) albo od jego przezwiska/przydomka (2 przykłady). Formacje te przedstawiają się następująco:

Formacje odimienne (11):

Danielowa: *P. Danielowa Jaromikowa* /unitka/ 1692 KGB 52, 200

Dawidowa: *P. Dawidowa Kiersnowska syn Woyciech z żoną* /unitka/ 1692 KGB 52, 200

Filipowa: *P. Filipowa Kiersnowska* /unitka/ 1692 KGB 52, 200

Grzegorzowa: *Sz[lachetna] Grzegorzowa Kiersznowska* /katoliczka/ 1692 KGB 52, 183 v.; *Sz[lachetna] Grzegorowa Kiersznowska* /katoliczka/ 1692 KGB 52, 183 v.

Iwanowa: *Slach[etna] Iwanowa wdowa* /unitka/ 1674 ASK I 70, 422

Jakubowa: *Slach[etna] Jakubowa wdowa syn z żoną* /unitka/ 1674 ASK I 70, 422

Janowa: *P. Janowa Kiersnowska wdowa* /unitka/ 1692 KGB 52, 200

Pawłowa: *P. Pawłowa wdowa Kiersnowska* /unitka/ 1692 KGB 52, 200

Piotrowa: *P. Piotrowa Bohdanowa corka* /unitka/ 1692 KGB 52, 200

Prokopowa: *P. Prokopowa Kiersnowska* /unitka/ 1692 KGB 52, 200

Stanisławowa: *Sz[lachetna] Stanisławowa wdowa* /katoliczka/ 1692 KGB 52, 183 v.

Formacje odprzezwiskowe/odprzydomkowe (2):

Bohdanowa: *P. Piotrowa Bohdanowa corka* /unitka/ 1692 KGB 52, 200

Jaromikowa: *P. Danielowa Jaromikowa* /unitka/ 1692 KGB 52, 200

Warto w tym miejscu podkreślić, że przytoczone określenia dodatkowe członków rodu Kiersnowskich, zarówno mężczyzn, jak i kobiet, zostały wyabstrahowane z materiału onomastycznego jako pewne potencjalne jednostki identyfikacji antroponimicznej. Należy zauważyć, że w praktyce jednostki te były elementami różnorakich modeli nominacji rzeczywistej, realizowanej w określonym czasie i miejscu.

Przedstawiona analiza nie wyczerpuje wszystkich aspektów omawianej tematyki, a tym samym, może być dodatkowo pogłębiona. Jednak zasygnalizowane tu problemy i zjawiska składają się na obraz przykładowego mikrosystemu antroponimicznego położonego

na granicy etnosów: polskiego i wschodniosłowiańskiego. Trzeba odnotować, że na jego kształtowanie się, oprócz lingwistycznych, miały wpływ również czynniki kulturowe (religijno-konfesyjne), etniczne oraz społeczne. Właśnie z tej perspektywy należy patrzeć na rozwój i przekształcenia owego systemu.

Aneks

Wywód szlachectwa Kiersnowskich, potwierdzający ich pochodzenie ze wsi Skoki w powiecie brzeskim oraz przynależność do rodu herbowego Cholewów.

AN w Krakowie, ZZG 18 (Zbiór Zygmunta Glogera, sygn. 18), s. 97-99.

[s. 97] *1586 Anno in Bransko Curia Regali, Feria 6ta in wigilia Festi Sa Luciae*

Kiersnowo Literae Testimonii

[s. 98] *Szlachetni Mikołay Syn Nieboszczyka Wawrzyńca Bieniasz Łukasz Nieboszczyka Stefana Synowie, Iwan przeszłego Pawła z Kierznowa Powiatu tutecznego Bielskiego Dziedzice zeznali y Protokuł swego Pokolenia y Szlachectwa powiedzieli, iż za Panowania Świętey Pamięci Krola Alexandra Przodkow ich Kiersnowskich, było trzey Braciey Rodzonych Ihnat, Jessyo Bohdan którzy mieli dwoie Imienie Oyczyste nierozdzielne Kiersnowo w Bielskim, a Skoki w Brzeskiem Powiecie leżące, Herbu Cholewicza, które Imiona potym miedzy sobą rozdzielili, to iest Kierznowo w Bielskiem Powiecie Ihnat i Jessiu, a Skoki, w Brzeskim Powiecie WoXaLo Bohdan, którego było przezwano Kłoywoda wzieli i czasy wiecznemi Między sobą Rozdzielili, który Bohdan tam Mieszkaiąc na Skokach w Xsięstwie Litewskim spłodził Syna Siemiona, a potym Siemion spłodził Synow Bohdana Fiedora, Piotra, Łukasza, z których Bohdan umarł, a iż ieden z tych Synow Siemionowych Szlachetny Fiedor Kierznowski, który tam na tym Imieniu Skokach po przodkach Swoich z wszą Bracią Mieszka, Brat tych Kiersnowskich z Dziada Praciada, z Oyca Herbu pomienionego, dla Ostrożności i pilnieyszey Opatrzności* [s. 99] *Spraw i rzeczy swych teraznieyszych i potem przypadłych i przyszłych, prosił, i używał ich wtem aby Oni z powinności swey Jego Szlachetnego Narodu być przyznali [...] Którzy pod przysięgą zeznali, iż pomieniony Fiedor Kiersnowski z Skokow Syn Nieboszczyka Siemiona iest ich z wyżey mianowanych i napisanych Przodkow Brat Herbu pomienionego Cholewicza.*

Skróty nazw wykorzystanych źródeł

drukowanych:

AU, Spis szlachty składającej przysięgę Koronie Polskiej w 1569 r., *Akta Unii Polski z Litwą 1385–1791*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, s. 236–264.

HerKap, I. Kapica Milewski, *Herbarz*, Kraków 1870.

RIB 33, Popis wojenny ziemi bielskiej z 1528 r. i powiatu bielskiego z 1567 r., *Russkaja Istoriczeskaja Biblioteka*, t. 33, szp. 124–182; szp. 1035–1182.

ŹDz 17, Rejestr poborowy woj. podlaskiego z 1580 r. Źródła dziejowe, t. 6, wyd A. Jabłonowski , t. 17, Warszawa 1908, s. 90–128.

rękopiśmiennych:

AGAD w Warszawie:
ASK I 70, Rejestr pogłównego pow. brańskiego z 1674 r., k. 382–453 v.
KGB 52, Księga grodzka brańska z 1692 i 1712 r.
BN w Warszawie:
BCz 1099, Rejestr poborowy ziemi bielskiej z 1676 r., s. 791–846
CDIAU we Lwowie:
L 812-1-7, Regesty dokumentów z ksiąg grodzkich brańskich z l. 1600–1604
L 812-1-8, Regesty dokumentów z ksiąg grodzkich brańskich z l. 1604–1608
NGAB w Mińsku:
M 1708-1-4, Księga grodzka brańska z l. 1562–1563
M 1708-1-31, Księga grodzka brańska z l. 1617–1618
M 1708-1-35, Księga grodzka brańska z l. 1625–1626
M 1708-1-37, Księga grodzka brańska z l. 1648–1649
M 1708-1-38, Księga grodzka brańska z 1652 r.
M 1708-1-39, Księga grodzka brańska z 1655 r.
M 1708-1-41, Księga grodzka brańska z l. 1661–1663
M 1708-1-43, Księga grodzka brańska z 1663 r.
M 1708-1-45, Księga grodzka brańska z 1667 r.
M 1708-1-49, Księga grodzka brańska z l. 1672–1673
M 1708-1-51, Księga grodzka brańska z 1678 r.
M 1708-1-57, Księga grodzka brańska z 1690 r.
M 1708-1-84, Księga grodzka brańska z 1599 r.
M 1708-1-91, Księga grodzka brańska z 1601 r.
M 1708-1-98, Księga grodzka brańska z l. 1607–1608
M 1708-1-109, Księga grodzka brańska z l. 1621– 1625
M 1708-1-129, Księga grodzka brańska z 1639 r.
M 1708-1-133, Księga grodzka brańska z 1643 r.

M 1708-1-134, Księga grodzka brańska z 1643 r.
M 1708-1-141, Księga grodzka brańska z l. 1650–1651
M 1708-1-153, Księga grodzka brańska z l. 1661–1662
M 1708-1-158, Księga grodzka brańska z l. 1665–1666
M 1708-1-159, Księga grodzka brańska z 1665 r.
M 1708-1-161, Księga grodzka brańska z l. 1667–1668
M 1708-1-169, Księga grodzka brańska z l. 1672–1673
M 1708-1-170, Księga grodzka brańska z 1674 r.
M 1708-1-172, Księga grodzka brańska z 1676 r.
M 1708-1-182, Księga grodzka brańska z 1685 r.
M 1708-1-196, Księga grodzka brańska z 1695 r.
M 1708-1-206, Księga grodzka brańska z 1630 r.
AN w Krakowie:
Zbiór Zygmunta Glogera
ZZG 17, Odpisy dokumentów z ksiąg relacji i dekretów grodzkich brańskich z l. 1541–1599
ZZG 18, Odpisy dokumentów z ksiąg relacji i dekretów grodzkich brańskich z l. 1537–1599
ZZG 20, Odpisy dokumentów z ksiąg grodzkich brańskich: relacji, dekretów, ksiąg wieczystych z l. 1537-1791

Bibliografia

Citko 2001: Citko, Lilia. *Personal Names of the Northern Podlasie (16th Century)*. University of Bialystok Press, 2001. [In Polish: Citko, Lilia. *Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI w.* Białystok: Uniwersytet w Białymstoku, 2001.]

Kondratiuk 1974: Kondratiuk, Michał. *Place Names of the South-Eastern Bialystok Region*. Wroclaw: ZNiO, 1974. [In Polish: Kondratiuk, Michał. *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostocczyzny*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974.]

Malec 1994: Malec, Maria. *Christian Names in Medieval Poland.* Krakow: PAN, 1994. [In Polish: Malec, Maria. *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*. Kraków: PAN. Instytut Języka Polskiego, 1994.]

Romaniuk 1993: Romaniuk, Zbigniew. „Cerkiew unicka w Bransku." *Ziemia Branska*, no 4 (1993): 23–33. [In Polish: Romaniuk, Zbigniew. „Cerkiew unicka w Brańsku." *Ziemia Brańska*, nr 4 (1993): 23–33.]

Tichoniuk 1986: Tichoniuk, Bazyli. *Odapelatywne nazwy terenowe poludniowej Bialostocczyzny. Slownik topoosnow*. Opole: Wyzsza Szkola Pedagogiczna in. Powstancow Slaskich, 1986. [In Polish: Tichoniuk, Bazyli. *Odapelatywne nazwy terenowe południowej Białostocczyzny. Słownik topoosnów*. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna in. Powstańców Śląskich, 1986.]

Tichoniuk 1988: Tichoniuk, Bazyli. *Antroponimia poludniowej Bialostocczyzny w XVI w.* Opole: Wyzsza Szkola Pedagogiczna, 1988. [In Polish: Tichoniuk, Bazyli. *Antroponimia południowej Białostocczyzny w XVI w.* Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1988.]

Tichoniuk 2000: Tichoniuk, Bazyli. *Imiona i ich formy na pograniczu polsko-bialoruskim od XVI wieku do roku 1839*. Zielona Gora: Wyzsza Szkola Pedagogiczna im. Tadeusza Kotarbinskiego, 2000. [In Polish: Tichoniuk, Bazyli. *Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839*, Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Tadeusza Kotarbińskiego, 2000.]

Wisniewski 1964: Wisniewski, Jerzy. „Rozwoj osadnictwa na pograniczu polsko-rusko-litewskim od konca XIV do polowy XVII w." *Acta Baltico-Slavica*, no 1 (1964): 115–135. [In Polish: Wiśniewski, Jerzy. „Rozwój osadnictwa na pograniczu polsko-rusko-litewskim od końca XIV do połowy XVII w." *Acta Baltico-Slavica*, nr 1 (1964): 115–135.]

Wisniewski 1977: Wisniewski, Jerzy. „Eastern Region of Bialystok District Colonization –Genetics, Development, Differentiation and Ethnic Changes." *Acta Baltico-Slavica*, no 11 (1977): 7–80. [In Polish: Wiśniewski, Jerzy. „Osadnictwo wschodniej Białostocczyzny – geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne." *Acta Baltico-Slavica*, nr 11 (1977): 7–80.]

Zlotkowski 2017a: Zlotkowski, Piotr. *The Historical Anthroponomy of Burghers and Peasants of Bransk and the Area Around as Analized from the Static and Dynamic Point of View*. Lublin: UMCS University Press, 2017. [In Polish: Złotkowski, Piotr. *Antroponimia historyczna mieszczan i chłopów Brańska i okolic w ujęciu statycznym i dynamicznym*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2017.]

Zlotkowski 2017b: Zlotkowski, Piotr. „Podlachian House of Poletylo in the Light of Anthroponymy (16–17th Centuries)." *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska, sec. FF Philologiae*, no 35, vol. 2 (2017): 179–192. [In Polish: Złotkowski, Piotr. „Podlaski ród Poletyłów w świetle antroponimii (XVI–XVII wiek)." *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sec. FF Philologiae*, nr 35, z. 2 (2017): 179–192.]

ПРОИЗВОДНАТА ДУМА В ТЪЛКОВНИЯ РЕЧНИК

Tsvetanka Avramova

Uniwersytet Sofijski im. św. Klemensa Ochrydzkiego

THE DERIVATIVE WORD IN THE MONOLINGUAL DICTIONARY. The study focuses on some aspects of lexicographic description of derivative words (formed through derivation) in various monolingual dictionaries of the contemporary Bulgarian language. Attention is drawn to the place of derivatives in the structure of single- and multi-volume dictionaries, with emphasis on the types of explanatory definitions of the words of mutational, modificational and transpositional type. As a result of the analysis, the following recommendations for a future lexicographical description are made: introduction of uniform principles for presenting the different types of derivatives in monolingual dictionaries (regardless of their volume); using an appropriate explanatory definition of the lexical meaning; revealing the motivational relationships between the derivative word and its generative counterpart; avoiding the nesting approach.

Keywords: *Bulgarian language, explanatory dictionary, derivative word, lexical meaning, lexicographic definition*

0.1. Основната задача на тълковния речник е да тълкува лексикалните единици, включени в неговия словник, т.е. да дефинира тяхното лексикално значение. За да бъде изпълнена тази задача успешно, е необходимо да бъдат отчитани спецификите на производната (мотивираната) и на непроизводната (немотивираната) лексика[1] и най-вече фактът, че, за разлика от немотивираната, мотивираната дума е знак с двойна референция – едновременно към действителността (обекта, признака, явлението) и към лексикалната единица или лексикалните единици, които я мотивират (Kubryakova 1981: 10). Лексикалното значение (по-нататък ЛЗ) на производната дума (по-нататък

1 Тук термините *производна* / *непроизводна* и *мотивирана* / *немотивирана дума* се употребяват като синоними.

пд) се изгражда въз основа на лз на мотивиращата я единица или мотивиращите я единици, които също могат да бъдат производни (мотивирани). Същевременно лз на пд се опира на структурното значение на словообразувателния тип, към който думата принадлежи, т.е. на словообразувателното значение. *Лексикално-семантичното тълкуване на словообразувателно мотивираните думи се гради върху „комбиниране на елементи на словообразувателното описание и на диференциалните семантични признаци“* (Opavska 2000: 55)[2]. Формирането на словообразувателното, а оттам и на лексикалното значение на пд от мутационен, модификационен и транспозиционен тип се характеризира със свои специфики и това също трябва да бъде отчетено при съставянето на тълкувателните (лексикографските) дефиниции на съответните лексеми.

0.2. Настоящото изследване се фокусира върху някои аспекти на лексикографското описание на производните думи[3] в тълковните речници на съвременния български език: многотомните *Речник на съвременния български книжовен език*, т. 1–3 (DCBLL); *Речник на българския език*, т. 1–15 (DBL) и еднотомните *Български тълковен речник* 1976 (BED 1976); *Български тълковен речник* 1994 (BED 1994)[4]; *Съвременен тълковен речник на българския език с илюстрации и приложения* 1995 (CEDBL 1995); *Български тълковен речник* 2012 (BED 2012)[5].

1. Съпоставителният анализ на разглежданите тълковни речници дава възможност да се открояят *два основни начина на отразяване на пд* в тях – *самостоятелно* (като отделни заглавни думи) *и в комбинация с гнездовия подход*.

1.1. Преобладаващата част от производните думи в речниците са заглавни думи на отделни речникови статии. Изключенията са малко и се отнасят предимно до някои глаголи. Така, според принципите за подбор и тълкуване на думите в DCBLL, *при*

2 Авторката се позовава на: Lexikografický kolektiv ÚJČ. “K výkladovým postupům v jednojazyčné lexikografii.“ *Slovo a slovesnost*, 36 (1975): 84–91.

3 Имат се предвид дериватите (= пд, образувани чрез деривация).

4 Става дума за третото (BED 1976) и четвъртото, допълнено и преработено от Д. Попов (BED 1994) издание на еднотомния *Български тълковен речник* с авторски колектив Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров, чието първо издание е от 1955 г., а второто – от 1963 г. Във второто и третото издание са направени *някои поправки и допълнения* спрямо първото, докато в четвъртото поправките и допълненията спямо предходните издания са значителни (вж. *Предговор* (към четвъртото издание) – BED 1994: 5) и това обосновава избора именно на тези речници в изследването.

5 Всички речници (с изключение на CEDBL 1995 и BED 2012) са дело на авторски колектив от Института за български език *Проф. Любомир Андрейчин* при БАН.

тройка глаголи от един и същ корен и с еднакво значение, от които единият е траен, вторият е многократен и третият еднократен, пълно тълкуване се дава на трайния глагол, а другите два се тълкуват чрез него, напр.*:* ***бутам*** *(...) (тълкуване).* ***бутвам****, -аш, несв.;* ***бутна*** *(...) св.* ***1.*** *Бутам веднаж или няколко пъти по веднаж.* ***2....*** ***бутна****. Вж. б у т в а м* (DCBLL, т. I: VII). В увода към първото издание на *Речник на българския език* се посочва, че като *подзаглавни думи към съответните деятелни глаголи* се разработват някои производни непреходни глаголи, оформени с *елементи*[6] *се или си, (...) и глаголи, оформени с ме, ми, ми се, които съществуват паралелно с деятелни лични глаголи и са близки на тях по семантичната си структура* (DBL 1977: 23). Например: *безпокоя се* е включен като подзаглавка в статията на *безпокоя*; *движа се* – на *движа*; *приплаква ми се*, *приплаче ми се* – на *приплаквам*, *приплача*[7] (вж. DBL 1977: 23–24). Отделни заглавки са също така всички продуктивни представки, първи и втори части на сложни думи (DBL 2001: 21). Същият принцип е приложен и в останалите речници (DCBLL, BED 1976, BED 1994, CEDBL 1995, BED 2012).

1.2. В анализираните речници глаголите от св. в., които образуват двойки с глаголи от несв. в., не се тълкуват самостоятелно. В повечето речници (с изключение на BED 2012) те се дават на съответното азбучно място като самостоятелни заглавки, но с препратка към глаголите от несв. вид, напр. **ВЪРНА**. Вж. в р ъ щ а м. (DBL; по същия начин: CEDBL 1995, BED 1976; BED 1994). Речниковите статии на глаголите от несв. в. са изградени по различен начин в многотомните и еднотомните речници. В еднотомните (BED 1976, BED 1994, BED 2012, CEDBL 1995) глаголите от двата вида са равнопоставени заглавки на една речникова статия, докато в DCBLL и DBL има разлика в големината на шрифта. Срв.:

---

6 Във второто издание – *частици* (DBL 2001: 23). Независимо как биват определяни тези компоненти, в състава на производните глаголи те изпълняват функцията на форманти (самостоятелно или в съчетание с други компоненти, т.е. в състава на сложни форманти).

7 **ПРИПЛÀКВАМ**, -аш, *несв.*; **приплàча**, -еш, *мин. св.* приплàках, *св., непрех.* **1.** Заплаквам изведнъж и ненадейно или плача от време на време. [...]. **2.** Обикн. с предл. з а или със следв. изр. със съюз д а. Моля се на някого за нещо, обикн. със слаб, провлечен глас, подобен на плач; примолвам се, хленча. **ПРИПЛÀКВА МИ СЕ** *несв.*; **приплàче ми се** *св., непрех.* Обхваща ме желание да плача; доплаква ми се, приревава ми се.

Но когато има разлика в значението, глаголите с формант *ми се* се представят в самостоятелни статии, срв.:

ДОПЛАКВАМ, -аш, *несв.*; **доплакна**, -еш [...] **1.** Плакна, изплаквам и това, което е останало да се плакне, изплаквам докрай; доизплакна. ... **2.** Плакна още...[...] **доплаквам се**, **доплакна се** *страд.* **ДОПЛАКВА МИ СЕ** *несв.*; **доплаче ми се** [...] *св., непрех.* [...] Обхваща ме желание да плача; приплаква ми се. [...]

ДОПЛАЧЕ МИ СЕ. Вж. д о п л а к в а м и с е.

BED 1994:
връщам *нсв.*, **върна** *св. прх.* **1.** (...). **2.** (...) – **се** *нпрх.* (...)

BED 2012:
връщам *несв.*, **върна** *св. прех.* **1.** (...). **2.** (...) ~ **се** *нпрх.* (...)

CEDBL:
върна, върнеш, *мин. св.* върнах, мин. прич. върнал, св. – вж. *връщам*.
връщам, връщаш, *несв.* и **върна**, *св.* **1.** (...) **6.** (...) – **връщам се/върна се**. **1.** (...)

DBL:
ВРЪЩАМ, -аш, *несв.*; **върна**, -еш (...), *св.*, *прех*. **1.** (...). **11.** (...) **връщам се**, **върна се** *страд*.
ВРЪЩАМ СИ *несв.*; **върна си** *св.*, *непрех*. (...)

DCBLL:
връщам, -аш, несв.; **върна**, -еш, мин. св. (...).
връщам се, -аш се, несв.; **върна се**, -еш се, мин. св. върнах се, св., сред.

1.3. В еднотомните речници принципът на самостоятелно представяне на включените в словника лексикални единици е нарушен не само при посочените глаголи, но и при думи от други части на речта.

1.3.1. В BED 1976, BED 1994, BED 2012 по правило феминативните съществителни (nomina feminativa) се посочват и тълкуват заедно с еднокоренните съществителни от мъжки род: *Двойки съществителни, които означават мъж и жена с еднаква професия, занятие или прояви, се посочват и тълкуват заедно, напр.* ***учител*** *м. и* ***учителка*** *ж.;* ***настойник*** *м. и* ***настойница*** *ж.;* ***ревльо*** *м. и* ***ревла*** *ж.* (BED 1976: 8, BED 1994: 9).

Обединени [в една речникова статия – поясн. мое, Ц. А.] *са и съществителните от мъжки и от женски род, които означават лица и са с еднаква основа, напр.* ***сомелиер*** *м. (фр.) и* ***сомелиерка*** *ж. Специалист(ка) по вина и спиртни напитки. По този начин се улеснява тълкуването им, а използването на речника е по-лесно и удобно* (BED 2012: 7).

Обединяването на съществителните от м.р. и ж.р. в една речникова статия води до извода, че дефиницията на лексикалното значение, която следва, се отнася за двете равнопоставени заглавки – вж. т. 2.3., 2.4.).

2. При *тълкуването на производната лексика* в академичните[8] тълковни речници (DCBLL, DBL, BED 1976, BED 1994) се използват основно *два типа дефиниции*

8 Под академични се имат предвид изданията с авторски колектив от ИБЕ при БАН.

– *структурно-описателна и структурна* (в DCBLL наречена граматическа)[9], но с различна степен на приложение. В многотомните речници структурната дефиниция се прилага при ограничен кръг производни думи от модификационен и транспозиционен тип (вж. по-подробно DBL 1977: 34, DBL 2001: 46).

Структурно-описателната дефиниция разкрива отношението на тълкуваната дума към нейната словообразувателна основа и определя сбито характера на това взаимоотношение, а структурната дефиниция посочва формалното отношение на дефинираната дума към нейната словообразувателна основа (DBL 1977: 34, DBL 2001: 46). Със структурна дефиниция по правило се тълкуват отглаголните съществителни (‘Отгл. същ. от...’), абстрактните съществителни на **-ост** и др. (‘Отвл. същ. от...’), някои наречия (‘Нареч. от...’), умалителните (‘Умал. от...’) и увеличителните съществителни (‘Увел. от....’) – разбира се, в случаите, когато не са развили преносни значения.

Очертаните в увода на *Речника на българския език* принципи на представяне на думите, вкл. на производните думи, обаче не се спазват последователно нито в първото, нито във второто издание[10] на речника[11]. Непоследователност се наблюдава и в останалите речници, но в случая е по-важно да се изтъкне, че независимо от това, по принцип *пд* (с някои изключения) *се тълкуват* (било самостоятелно или в речниковата статия на друга дума).

2.1. Изключение от този принцип представя BED 2012, също така, но в по-ограничена степен, и CEDBL 1995. В посочените речници някои транспозиционни и модификационни деривати се включват в речниковата статия на друга еднокоренна дума, с която са в мотивационни отношения, без да се тълкуват, напр.:

CEDBL:

пристрàстен (...) *прил.* **1.** (...) **2.** (...) // същ. **пристрàстност**, пристрастността̀, *ж.*

пристрастѐн (...) прил. (...) (Производното *пристрастеност* не е посочено нито в речниковата статия на прилагателното *пристрастѐн*, нито като отделна заглавка.) **романтичен** (...) прил. (...) **1.** (...) **2.** (...) // същ. **романтичност**, романтичността, *ж.*[12]

---

9 Допълнени и с други дефиниции (синонимна и дефиниция, указваща употребата на думата).

10 До момента са преиздадени първите четири тома.

11 По този въпрос вж. по-подробно моите статии „Деминутивите като речникови единици“. В: Благоева, Диана & Сия Колковска, съст. *Лексикографията в началото на XXI век*, 89–97. София: БАН, 2016 и „Тълковни речници и стереотипи (българско – чешки паралели)“. В: *Стереотипът в славянските езици, литератури и култури. Т. 1. Езикознание.* София: УИ Св. Климент Охридски, 2019, под печат.

12 **романтически** [...] прил. Романтичен.

високопарен (...) *прил.* [тълкуване] // *нареч.* **високопарно**. *Заявявам високопарно.* // *същ.* **високопарност**, високопарността, *ж.* *Без високопарност.*

BED 2012:

пристрàстен *прил.* Който проявява пристрастие. ***пристрастност*** *ж.*

пристрастѐн *прил.* Който изпитва страстно влечение към нещо. ***пристрастеност*** *ж.*

романтика *ж.* без *мн.* Това, което е вълнуващо и поражда приятни чувства и мисли. ***романтичен*** *прил.* и ***романтически*** *прил.*, ***романтичност*** *ж.* **романтизъм** *м.* без *мн.* **1.** Течение в литературата и изкуството... **2.** Мечтателност, чувственост. ***романтичен*** *прил.* и ***романтически*** *прил.*, ***романтичност*** *ж.*

рудничар *м.* Лице, което работи (копае в рудник). ***рудничарски*** *прил.*, ***рудничарство*** ср.

документ *м.* (лат.) **1**. Писмено уверение с доказателствена стойност. **2**. Компютърен файл, чиято информация е във вид на текст, графики и др. ***документен*** *прил. Документна измама*. ***документален*** *прил. Документален филм*.[13] (Вж. също примерите в т. 2.3.).

2.2. В BED 2012 също така *не са включени и тълкувани наречията, които се извеждат от формата за среден род на прилагателните (весело, светло, пъргаво и пр.), както и отглаголните съществителни с наставка -**не** (носене, ходене, мислене)*, тъй като според авторката на речника *тяхната словообразувателна мотивация еднозначно и достатъчно пълно определя лексикалното им значение* (BED 2012). Но за да стане ясна на читателя словообразувателната мотивация на тези думи, тя би трябвало да бъде посочена (напр. с помощта на структурна дефиниция), както и, разбира се, самите думи да бъдат включени в словника. От словника на речника са изключени и умалителните съществителни, както и увеличителните (без това да е отбелязано в увода). Изключение е направено за някои деминутиви, развили вторични неумалителни значения, напр. *книжка*.

2.3. Включването на феминативните съществителни в някои еднотомни речници (BED 1976, BED 1994, BED 2012) в обща статия с еднокоренните мъжкородови съществителни поставя редица въпроси, свързани със значението не само на женскородовите, но и на мъжкородовите имена. Изписването на двете еднокоренни думи (в м.р. и ж.р.) по един и същ начин, с един и същ шрифт, и свързването им със съюза *и* предполага тяхната пълна равнопоставеност и води до извода, че дефиницията на лексикалното значение, която следва, се отнася за двете заглавки – извод, който не съответства на езиковата действителност[14]. Срв. напр.:

13 Прилагателните *документен* и *документален* имат различни значения (вж. DBL), следователно липсата на тълкуване, макар и компенсирано донякъде с посочване на контекста, би могло да подведе ползвателя на речника.

14 По този въпрос вж. също Аврамова, Цветанка. *Имена на жители (nomina habitatorum) в съвременния чешки и съвременния български език*. София: Парадигма, 2013, 22–38.

годеник *м*. и **годеница** *ж*. Лице, което е сгодено. **годенишки** *прил*. (BED 2012). (В BED 1994 дефиницията е ‘Момък, мома, които са сгодени.’)

младоженец *м*. и **младоженка** *ж*. Човек, когато се жени или наскоро след сватбата (BED 1994).

младоженец *м*. и **младоженка** *ж*. Лице в деня на сватбата си и наскоро след нея. ***младоженски*** *прил*. (BED 2012).[15]

говедар *м*. и **говедарка** *ж*. Лице, което отглежда и/или пасе говеда. ***говедарски*** *прил*. ***говедарство*** *ср*. (BED 2012).

В BED 1994 **говедар** *м*. и **говедарка** *ж*. са представени със значението ‘Пастир или гледач на говеда’, а съществителното *говедарство* е тълкувано в самостоятелна заглавка със значение ‘Занятие на говедар’.

детектив *м*. и **детективка** *ж*. **1.** Лице, което издирва и разследва престъпление. **2.** *ист*. Полицейски служител. ***детективски*** *прил*. (BED 2012).

В BED 1994 липсва феминативното *детективка*, а *детективски* е тълкувано самостоятелно със структурно-описателна дефиниция.

дискохвъргач *м*. и **дискохвъргачка** *ж*. Спортист, който се занимава с хвърляне на диск (BED 1994).

дискохвъргач *м*. и **дискохвъргачка** *ж*. Спортист по хвърляне на диск (BED 2012).

дипломат *м*. и **дипломатка** *ж*. **1.** Правителствен държавен представител при официални отношения с чужди държави. **2.** *разг*. Лице с гъвкав ум, което умело урежда отношения. **дипломатичен** *прил*. и **дипломатически** *прил.*, **дипломатичност** *ж*. (BED 2012).

дипломат *м*. и **дипломатка** *ж*. **1.** Лице, което се занимава с дипломация. **2.** *прен. разг*. Дипломатичен човек (BED 1994).[16]

директор *м*. и **директорка** *ж*. Ръководител на *учебно*[17] (?!) заведение, учреждение. ***директорски*** *прил*., ***директорство*** *ср*. (BED 2012).

директор *м*. и **директорка** *ж*. Ръководител, началник (на училище, фабрика, банков клон, институт и др.) (BED 1994).[18]

плувец *м*. и **плувкиня** *ж*. **1.** Лице (животно), което умее добре да плува. **2.** Състезател по плуване. (BED 2012).

В BED 1994 лексемата *плувкиня* е тълкувана самостоятелно: **плувец** *м*. **1.** Човек, който умее добре да плува. (...) **2.** Състезател по плуване; **плувкиня** *ж*. Жена плувец.

доцент *м*. (лат.) и **доцентка** ж. **1.** Преподавателско звание и длъжност във висше училище. **2.** Лице с това звание. **доцентски** *прил*. (BED 2012).

---

15 Думите *съпруг* и *съпруга*; *свекър* и *свекърва*; *тъст* и *тъща* са представени, както и би трябвало да бъде, с отделни тълкувания (като самостоятелни заглавки).

16 Прилагателните *дипломатичен* и *дипломатически*, които имат различни лексикални значения, са тълкувани в BED 1994 отделно като самостоятелни заглавни думи. По същия начин: *дипломатичност*.

17 Курсивът мой, Ц.А.

18 В речника прилагателното *директорски* и съществителното *директорство* се тълкуват отделно.

доцент *м.* и **доцентка** ж. **1.** Научно звание и длъжност на преподавател във висше учебно заведение (между асистент и професор). 2. Лице с такова звание, длъжност. [лат.] (BED 1994). Но:

професор *м.* (лат.) **1.** (...) **3.** (...) **професорски** *прил.*, **професорство** *ср.* (BED 2012).[19]

От дефинициите се вижда, че в BED 2012 е приложен и гнездовият принцип, който широко се използва в някои чуждоезични лексикографии (напр. в чешката).

2.4. От начина на представяне на феминативните съществителни в едноотомните тълковни речници следва смущаващият извод, че дефиницията на лексикалното значение се отнася както за лексемите от мъжки, така и за лексемите от женски род, с други думи, мъжкородовите и женскородовите съществителни изразяват едно и също значение, т.е. те са синонимни и взаимнозаменяеми в текста. Срв. напр.: *Той / Тя е доцент*. х *Тя е доцентка*. **Той е доцентка*.; *Назначен / Назначена е на длъжност доцент*. х **Назначен / Назначена е на длъжност доцентка*. Характеристиката *м.*, *ж.* след съответната лексема се отнася единствено до нейния граматичен род, но не и до семата 'мъжки / женски (пол)' в нейното лексикално значение.

За да не възникне подобно недоразумение, в тълковния речник – независимо от неговия обем – е необходимо всеки дериват от категорията nomina mota да бъде заглавна дума на отделна статия и да се тълкува със самостоятелна дефиниция, съобразена с употребата на думата, както е направено в многотомните и в другия едноотомен речник (CEDBL 1995).

2.5. Гнездовият принцип, използван в тълковния речник, има както предимства, така и недостатъци. На морфемно равнище чрез неговото прилагане в една речникова статия се обединяват думи с общност в корена, което донякъде може да улесни читателя в разпознаването на лексикалните значения на думите, разположени в статията на заглавната дума. От друга страна, от словообразователна гледна точка често се стига до механично събиране на еднокоренни лексеми в обща речникова статия, без да се покажат ясно мотивационните отношения между тях – вж. напр. гнездото на *директор* и *директорка* в BED 2012. От включването на прилагателното *директорски* и съществителното *директорство* в общата речникова статия на *директор* и *директорка* излиза, че тези лексеми са производни и от двете заглавни думи, и изобщо не става ясно, че феминативното *директорка* е мотивирано от *директор*, както това е добре показано напр. в DBL (срв. **ДИРЀКТОРКА** Жена директор (в 1 и 2 знач. [...]).

19 Феминативното съществително *професорка* не е представено (BED 2012). В BED 1994 женсколичното *професорка* също липсва, а прилагателното *професорски* е тълкувано самостоятелно.

3. Всичко казано дотук дава основания към авторите на тълковни речници да бъдат отправени следните препоръки.

3.1. Да бъдат въведени единни принципи за отразяването на отделните типове ПД в тълковния речник, без значение на неговия обем, и тези принципи да бъдат прилагани последователно.

3.2. Всяка ПД следва да бъде заглавка на отделна статия, независимо с каква дефиниция се тълкува. Наред с останалите предимства, това би довело и до по-лесното намиране на думата в речника.

3.3. ЛЗ на ПД да бъде описано с помощта на дефиниция, която да разкрива мотивационните отношения между производната дума и нейната произвеждаща. Такива са структурната и структурно-описателната дефиниция, които може да се съчетават и с друг тип (други типове) дефиниция. Структурната дефиниция може да бъде прилагана само при същинските транспозиционни (синтактични) деривати, които се отличават от произвеждащите ги думи не по своето ЛЗ, а по лексикограматичната си характеристика и по синтактичната си позиция в изречението (вж. напр. Kurylowicz 1962, Dokulil 1982). Такива са например отглаголните съществителни на **-не** (в DCBLL и DBL с дефиниция ‘отгл. същ. от’), nomina essendi на **-ост** (в DCBLL и DBL: ‘отвл. прил. от’), деадективните nomina essendi на **-ств(о)** (*богатство*, *съвършенство*, *достойнство*), но не и десубстантивните съществителни на **-ств(о)** като *директорство*, *рудничарство* (вж. по-горе), които са мутационни nomina actionis (срв. ‘занятие на директор’, ‘занятие на рудничар’). При синтактичните деривати е напълно приложима и структурно-описателната дефиниция, срв.: *работоспособност* ‘отвл. същ. от работоспособен; качество на работоспособен’ (DCBLL), *безразсъдност* ‘качество на безразсъден’, *глупост* ‘качество на глупав’, *наглост* ‘качество на нагъл’ (DBL) и под. В малкото случаи, в които отглаголните съществителни на **-не** в BED 1994 са включени в словника, тези съществителни също са изтълкувани със структурно-описателна дефиниция ‘действие по гл[агола]...’, напр. **писане 1.** Действие по гл. п и ш а[20].

3.4. Реализирането на горните препоръки е възможно, само ако се имат предвид постиженията на съвременното езикознание в областта на словообразуването.

---

20 На този етап оставям настрана въпроса дали глаголите от св. и несв. в. трябва да се тълкуват в обща статия (съответно с препратка). По мое мнение това са два отделни глагола със своя семантика и употреба, а не форми на един глагол, и като такива би трябвало да се тълкуват самостоятелно.

Библиография

Dokulil 1982: Dokulil, Milos. "On the problem of transfers and transitions between parts of speech, esp. of transposition." *Slovo a slovesnost*, no. 4 (1982): 257–271. [In Czech: Dokulil Miloš. „K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice." *Slovo a slovesnost*, no. 4 (1982): 257–271.]

Kubryakova 1981: Kubryakova, Elena. *Types of linguistic meanings. The semantics of the derived word*. Moscow: Nauka, 1981. [In Russian: Кубрякова, Елена. *Типы языковых значений. Семантика производного слова*. Москва: Наука, 1981.]

Kurylowicz 1962: Kurylowicz, Jerzy. "Lexical Derivation and Syntactic Derivation. Into the Theory of the Parts of Speech." In: *Essays on linguistics*, 57–70. Moscow: Foreign Literature Publishing House. [In Russian: Курилович, Ежи. «Деривация лексическая и деривация синтаксическая. К теории частей речи.» В: *Очерки по лингвистике*, 57–70. Москва: Издательство иностранной литературы, 1962.]

Opavska 2013: Opavska, Zdenka. "Possibilities for Lexicographical Interpretation of Nomina Actoris." In: Martincova, Olga & Indra Svetla, eds. *New words in explanatory dictionaries*, 55–61. Prague: Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences, 2000. [In Czech: Opavská, Zdenka. „Možnosti lexikografického výkladu konatelských jmen." In: Martincová, Olga & Indra Světlá, ed. *Nová slova ve výkladových slovnících*, 55–61. Praha: ÚJC AV ČR, 2000.]

Речници

BED 1976: Andreychin, Lyubomir & Lyuben Georgiev & Stefan Ilchev & Nikola Kostov & Ivan Lekov & Stoyko Stoykov. *Bulgarian Explanatory Dictionary*. Third Edition. Sofia: Science and Art, 1976. [In Bulgarian: Андрейчин, Любомир & Любен Георгиев & Стефан Илчев & Никола Костов & Иван Леков & Стойко Стойков & Цветан Тодоров. *Български тълковен речник*. Трето изд. София: Наука и изкуство, 1976.]

BED 1994: Andreychin, Lyubomir & Lyuben Georgiev & Stefan Ilchev & Nikola Kostov & Ivan Lekov & Stoyko Stoykov. *Bulgarian Explanatory Dictionary*. Fourth edition, expanded and revised by D. Popov. Sofia: Science and Art, 1994. [In Bulgarian: Андрейчин, Любомир & Любен Георгиев & Стефан Илчев & Никола Костов & Иван Леков & Стойко Стойков & Цветан Тодоров. *Български тълковен речник*. Четвърто изд., допълнено и преработено от Д. Попов. София: Наука и изкуство, 1976.]

BED 2012: Radeva, Vasilka. *Bulgarian Explanatory Dictionary*. Sofia: East and West, 2012. [In Bulgarian: Радева, Василка. *Български тълковен речник*. София: Изток – Запад, 2012.]

CEDBL 1995: Burov, Stoyan & Valentina Bondzholova & Maria Ilieva & Penka Pehlivanova. *Contemporary Explanatory Dictionary of the Bulgarian Language with Illustrations*

and Supplements. Veliko Tarnovo: Elpis, 1995. [In Bulgarian: Буров, Стоян & Валентина Бонджолова & Мария Илиева & Пенка Пехливанова. *Съвременен тълковен речник на българския език с илюстрации и приложения*. Велико Търново: Елпис, 1995.]

DBL: *Dictionary of the Bulgarian Language*. Vol. 1. Cholakova, Kristalina, ed. Sofia: BAS Publishing House, 1977. First Edition. Second, expanded and revised edition: Pernishka, Emiliya, ed. Sofia: Prof. Marin Drinov Academic Publishing House & Emas, 2001. Vol. 2. Cholakova, Kristalina, ed. Sofia: BAS Publishing House, 1979. First Edition. Second, expanded and revised edition: Krumova-Tsvetkova, Liliya, ed. Sofia: Prof. Marin Drinov Academic Publishing House & Emas, 2001. Vol. 3. Cholakova, Kristalina, ed. Sofia: BAS Publishing House, 1981. First Edition. Second, expanded and revised edition: Kasabov, Ivan, ed. Sofia: Prof. Marin Drinov Academic Publishing House & Emas, 2006. Vol. 4. Cholakova, Kristalina, ed. Sofia: BAS Publishing House, 1984. First Edition. Second, expanded and revised edition: Choroleeva, Maria, ed. Prof. Marin Drinov Academic Publishing House & Emas, 2012. Vol. 5. Cholakova, Kristalina, ed. Sofia: BAS Publishing House, 1987. Vol. 6. Cholakova, Kristalina, ed. Sofia: BAS Publishing House, 1990. Vol. 7. Cholakova, Kristalina, ed. Sofia: BAS Publishing House, 1993. Vol. 8. Cholakova, Kristalina, ed. Sofia: BAS Publishing House, 1995. Vol. 9. Kjuvlieva-Mishaykova, Vesa & Maria Choroleeva, eds. Sofia: Prof. Marin Drinov Academic Publishing House & Emas, 1998. Vol. 10. Pernishka, Emilia & Lilia Krumova-Tsvetkova, eds. Sofia: Prof. Marin Drinov Academic Publishing House & Emas, 2000. Vol. 11. Baltova, Yulia & Maria Choroleeva, eds. Sofia: Prof. Marin Drinov Academic Publishing House & Emas, 2002. Vol. 12. Kjuvlieva-Mishaykova, Vesa & Emilia Pernishka, eds. Sofia: Prof. Marin Drinov Academic Publishing House & Emas, 2004. Vol. 13. Krumova-Tsvetkova, Lilia & Emilia Pernishka, eds. Sofia: Prof. Marin Drinov Academic Publishing House & Emas, 2008. Vol. 14. Krumova-Tsvetkova, Lilia & Maria Choroleeva, eds. Prof. Marin Drinov Academic Publishing House, 2012. Vol. 15. Krumova-Tsvetkova, Lilia & Maria Choroleeva, eds. Prof. Marin Drinov Academic Publishing House, 2015. [In Bulgarian: *Речник на българския език*. Т. 1. Чолакова, Кристалина, гл. ред. София: Изд. на БАН, 1977 (1-во изд.). 2-ро, доп. и прераб. изд.: Пернишка, Емилия, ред. София: АИ Проф. Марин Дринов & Емас, 2001. Т. 2. Чолакова, Кристалина, гл. ред. София: Изд. на БАН: 1979 (1-во изд.). 2-ро, доп. и прераб. изд.: Крумова-Цветкова, Лилия, гл. ред. София: АИ Проф. Марин Дринов & Емас, 2002. Т. 3. Чолакова, Кристалина, гл. ред. София: Изд. на БАН, 1981 (1-во изд.). 2-ро, доп. и прераб. изд.: Касабов, Иван, ред. София: АИ Проф. Марин Дринов & Емас, 2006. Т. 4. Чолакова, Кристалина, гл. ред. София: Изд. на БАН, 1984 (1-во изд.). 2-ро, доп. и прераб. изд.: Чоролеева, Мария, ред. София: АИ Проф. Марин Дринов & Емас, 2001; преизд. 2012. Т. 5. Чолакова, Кристалина, гл. ред. София: Изд. на БАН, 1987. Т. 6. Чолакова, Кристалина, гл. ред. София: Изд. на БАН, 1990. Т. 7. Чолакова, Кристалина, гл. ред. София: Изд. на БАН, 1993. Т. 8. Чолакова, Кристалина, гл. ред. София: Изд. на БАН, 1995. Т. 9. Кювлиева-Мишайкова, Веса & Мария Чоролеева, гл. ред. София: АИ Проф. Марин Дринов & Емас, 1998. Т. 10. Пернишка, Емилия & Лилия Крумова-Цветкова, гл. ред. София: АИ Проф. Марин Дринов & Емас, 2000. Т. 11. Балтова, Юлия & Мария Чоролеева, гл. ред. София: АИ Проф. Марин Дринов & Емас, 2002. Т. 12. Кювлиева-Мишайкова, Веса & Емилия Пернишка, гл. ред. София: АИ Проф. Марин Дринов & Емас, 2004. Т. 13. Крумова-Цветкова, Лилия & Емилия Пернишка, ред. София: АИ Проф. Марин Дринов & Емас, 2008. Т. 14.

Крумова-Цветкова, Лилия & Мария Чоролеева, гл. ред. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2012. Т. 15. Крумова-Цветкова, Лилия & Мария Чоролеева, гл. ред. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2015.]

DCBLL: Romanski, Stoyan, ed. *Dictionary of Contemporary Bulgarian Literary Language*. Vol. 1. Sofia: BAS Publishing House, 1955. Vol. 2. Sofia: BAS Publishing House, 1957. Vol. 3. Sofia: BAS Publishing House, 1959. [In Bulgarian: Романски, Стоян, гл. ред. *Речник на съвременния български книжовен език*. Т. 1. София: Изд. на БАН, 1955. Т. 2. София: Изд. на БАН, 1957. Т. 3. София: Изд. на БАН, 1959.]

АКСИОЛОГИЧНИ КОНОТАЦИИ В СЕМАНТИКАТА НА КОНЦЕПТА *ГЕЙМЪР* (ВЪРХУ ПРИМЕРИ ОТ БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК И РУСКИЯ ИНТЕРНЕТ ЕЗИК)

Marinela Mladenova

Południowo-Zachodni Uniwersytet im. Neofita Rilskiego w Błagojewgradzie

AXIOLOGICAL CONNOTATIONS IN THE SEMANTICS OF THE CONCEPT *GAMER* (ON EXAMPLES OF BULGARIAN AND RUSSIAN INTERNET LANGUAGE). The paper presents some axiological connotations and different positive and negative associations connected with the concept *Gamer* in the Bulgarian and Russian internet space. The observations and the analysis are based on electronic newspapers, forum comments, TV websites, personal blogs, posts, etc. in both languages. The national specificity of the Russian and Bulgarian gamer, presented through the titles of various online publications, as well as some differences in constructing semantic space around the concepts *Russian gamer* and *Bulgarian gamer* are commented.

Keywords: *gamer, Bulgarian, Russian, axiological connotations, national specificity*

Виртуалната реалност е (нещо като) реалност
hicomm.bg

В последния *Речник на новите думи и значения в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)*, издаден през 2010 г., неологизмът *геймър* е дефиниран така: Комп.: *Играч на компютърни или видеоигри.* Англ. Gamer[1]. Тълкуването на значението му в *Большой современный толковый словарь русского языка* (2012) е придружено от стил. маркер *разг.* и има вида: *Геймер*, м. разг.: *Увлеченный специалист в области компьютерных игр*[2]. В руския електронен сайт *Википедия* описанието на *геймър* е малко по-обширно и включва допълнителни диференциални черти в семантиката му:

1 Pernishka & Blagoeva & Kolkovska 2010: 111.

2 https://slovar.cc/rus/tolk/19318.html (достъп: 02.06.2019).

> Геймер – человек, играющий в видеоигры, хотя сначала геймерами называли тех, кто играет только в ролевые или военные игры. Несмотря на то, что термин включает в себя людей, не считающих себя полноправными игроками, ими часто называют тех, кто проводит много времени за играми или интересуется ими.[3]

Тези по-кратки или по-описателни тълкувания трудно обаче могат да обхванат целия комплекс от оценъчни, динамично променящи се позитивни или негативни конотации, с които е натоварена тази лексема в езиковото онлайн пространство на българските и руските интернет потребители.

Различните асоциации и оценъчни нагласи, свързани с нея в двата езика, са обект на интерес в настоящото изследване. Преди това обаче е необходимо да бъдат направени някои уточнения, свързани със смисъла, в който е използвано тук неоднозначното понятие *концепт*[4]. Един от първите автори, разглеждащи релацията *концепт – слово*, Асколдов-Алексеев, дефинира концепта като *заместител, като мислено образувание, което замества в процеса на мислене неопределено множество предмети от един и същи род*[5]. Лихачов доразвива тезата му, отбелязвайки, че концептът не възниква непосредствено от значението на думата, а е резултат от *сблъсъка на речниковото значение с личния опит на човека* (Likhachov 1997: 151). Той разглежда концептите като *послания*, които могат да се възприемат по различен начин от адресатите, в зависимост от индивидуалните им концептосфери, включващи личния кръг асоциации, културен и емоционален опит и способност бързо да се извличат асоциации от този опит (Likhachov 1997: 151). Повечето от авторите, които се опитват да дефинират същността на концепта, отбелязват неговата многопластова структура и близостта му с термина *понятие*[6]. За разлика от понятието обаче, концептите *не само се мислят, но и се преживяват. Те са предмет на емоции, симпатии и антипатии, а понякога и на стълкновения* (Stepanov 2004: 43). Маслова също отбелязва, че концептът има емоционален, оценъчен ореол и е съвкупност от признаците на обекта и от тези представи, знания, асоциации, преживявания, които са свързани с него (Maslova 2006: 38). В този смисъл е използван терминът и в тази работа.

---

3 https://ru.wikipedia.org/wiki/Геймер (достъп: 05.06.2019).

4 Синтезиран преглед на различни тълкувания на термина *концепт* прави напр. Тентимишова (Tentimishova 2016: 226–230).

5 По-нататък в статията си авторът уточнява, че концептът не винаги е заместител на реални предмети, но и на отделни страни на предмета, на реални действия или мислени функции (Askoldov 1928: 31).

6 За разликата между *концепт*, *понятие* и *значение* вж. напр. Kovaleva 2017: 27.

Целта на настоящата статия е въз основа на текстове в българското и руското интернет пространство да бъде представен *оценъчният ореол* на концепта *геймър* за носителите на двата езика.

Представата за геймъра, която всеки изгражда в рамките на индивидуалната си концептосфера, се определя на първо място от личния му опит и преживявания (дали някога самият той е играл електронна или видеоигра, дали познава или има приятели геймъри, дали има позитивен или негативен опит с представители на тази нееднородна общност, дали използва интернет технологии и т.н.) и след това – от нагласите към геймърите в обществото, представени в публичните медии (телевизия, радио, интернет, електронни и печатни вестници и списания), в лични сайтове и социални мрежи. Наблюденията и анализът по-долу са върху статии в специализирани онлайн издания, електронни вестници, коментари във форуми, телевизионни сайтове, постове след статии, блогове и т.н.

Образът на геймъра и в българското, и в руското виртуалното пространство е доста противоречиво интерпретиран. Въпреки конкретната дефиниция на основното му значение, посочена в речниците, се оказва, че въпросите *Кой е геймър?* и *Какъв е геймърът?* нямат общоприет отговор. Концептът *геймър*, разположен в една абстрактна оценъчна скала, може да намери място както в най-високите нива на положителна оценка по вертикала, така и в най-ниската зона в минусовата част на същата вертикална ос. Въпросите по-долу, поставени в един от многобройните интернет форуми, очертават само част от проблемите, свързани с изясняване същността на този концепт:

> Добре, кой е геймър? Може ли да се даде определение? Например човек на 8 г. с Playstation 2 геймър ли е? Или друг на 35 години, който играе само симулатори на подводници? Човек, който е играл преди време, но вече не играе? Момичета, които ходят да скачат на Dance Dance Revolution? Запалени фенове на джагите? Хора, които играят уеб базирани / флаш игрички онлайн? Притежатели на iphone или друг *умен* телефон? Деца с войничета или настолни игри? Всички, които играят, ли са геймъри? Или тези, които играят игри? Тези, които играят компютърни и видео игри? Шантава работа... Ако човек е играл тетрис / яйцата, а сега не играе, бивш геймър ли е? А, ако сега е на 60 години и си купи WoW, става ли геймър? Ами, ако си купи само Wii Fit? Геймър ли е човек, който не си е закупил нито една игра и не е играл в нито един официален сървър, но е играл стотици изтеглени игри от тракерите? [...] Всеки, който се смята за геймър, е геймър, или е геймър всеки, който другите наричат геймър?[7]

7 http://forum.pulsar.bg/entry.php?b=92 (публ. 10.12.2010).

Подобен въпрос е зададен и в руския сайт *Уикенд*: *Спросите себя, знаете ли вы, кто такие геймеры? Вроде бы ничего сложного, открываем словарь и ищем слово гамер — игрок, то есть тот, кто играет. Но это лишь вершина айсберга*[8], отбелязва авторката и няма как да не се съгласим.

В изследването си върху геймърските общности Л. Кирова определя геймърите по следния начин:

- Геймъри (гейм маниаци) – деца и младежи, чието любимо занимание са компютърните игри. Диференциални признаци на геймъра са:
- редовно играе компютърни игри, познава жанровете и техниките на игра, интересува се от новостите в тази област;
- посещава клубовете за игри в мрежа и общува изключително с геймъри;
- владее терминологията и професионалния жаргон, свързани с игрите и компютрите, ползва английски език;
- като виртуално лице се представя с *никнейм* (ник), който е индивидуален псевдоним, изписван на латиница;
- незадължителни, но обикновено налични признаци са притежанието на персонален компютър (PC) и следенето на геймърската преса. (Kirova 2001)

В тази немаркирана с оценъчни конотации детайлна дефиниция ясно се откроява признакът *възраст*. Геймърите са определени като деца и младежи, като целта на авторката е да изследва *професиолекта на тази речева общност*. Подобна представа за геймъра можем да открием и в неспециализирани публикации, в които обаче тя често е допълнена с експресивни оценъчни характеристики, напр.:

> Преди десетина години съществуваше ясно определение за геймър – тийнейджър, прекарващ по-голямата част от деня си затворен между четири стени с поглед, впит в екрана и бързо щракащи пръсти. Поп културата успя да доукраси този образ, добавяйки акне, няколко килограма в повече и огромни очила, като така успя да превърне геймърите в най-задръстено съсловие от младежи, което ходи по земята.[9]

И ако това е част от представата, доминирала при навлизането и популяризирането на компютърните игри в България, ситуацията днес изглежда различно, най-малкото защото някогашните геймъри тийнейджъри са пораснали. На въпрос в анкета във форума на *hardwarebg.com: На колко сте години (само за играещи)?*,

8 https://www.weekend.today/kolonki/ne-kazhdyi-geimer--zadrot_-tipy-igrokov.htm (публ. 24.01.2018).

9 https://offnews.bg/gejming/igraeshtiat-chovek-fakti-za-srednostatisticheskia-gejmar-557452.html (публ. 11.09.2015).

резултатите от гласовете на 468 участници показват, че основната част от съвременните геймъри са значително над тинейджърска възраст. В диапазона под 15 години и 15–20 попадат едва 2,78% от гласувалите.

Тази анкета потвърждава данните от изследване на *PC Mag*, представено като *Три лъжи за геймърите, на които хората все още вярват*[10]. Авторите отбелязват:

> Не всички геймъри са неизкъпани и недоспали тийнейджъри, които живеят в непочистени и тъмни жилища, и не всички геймъри са социално изолирани юноши с очила и мазна коса. В действителност, ако всички ние се отърсим от представите, които дълго време ни се натрапваха за почитателите на игрите, ще видим, че те са просто нормални хора, които искат да се забавляват. [...] Така че не е страшно да носиш прозвището геймър, защото в много случаи то е привилегия.

Този текст ясно очертава двете крайни тези, между които се разполагат оценъчните конотации в семантиката на този концепт: да си геймър е *страшно* vs да си геймър е *привилегия*.

Подобно изследване, представено в руски сайтове, потвърждава наблюденията по-горе. Според *Mail.ru*, месечната аудитория на играещите е не по-малко от 43 милиона, от които само 15% са ученици, 42% имат завършено висше образование, 52% са мъжете, 48% са жени, всеки десети е мениджър, а всеки единадесети – пенсионер[11].

В руското онлайн пространство също могат да се открият множество опити да се дефинира понятието *геймър*, като акцентът там е поставен не толкова върху възрастовите характеристики[12], колкото върху причините, свързани със създалата се зависимост и увлечение по игрите. Срв. напр:

> Если ребенок все больше времени проводит в играх, значит причина тому в скудности его собственной жизни, в отсутствии интересных событий и ярких впечатлений. Также в виртуальный мир любимой игры погружаются те, кто желает убежать от проблем реальной жизни. Статистика говорит, что геймеры часто имеют трудности в семье, на работе, в учебных занятиях. И для них компьютерная игра становится миром, где можно почувствовать себя нужным, важным и успешным человеком. В таких случаях, вероятно, стоит обращаться за психологической помощью.[13]

---

10 https://www.digital.bg/novini/три-лъжи-за-геймърите-на-които-хората-все-още-вярват-news46056.html (публ. 11.01.2015).

11 https://umniku.ru/novosti/obichniy-russkiy-geymer-kto-eto/ (публ. 07.04.2016).

12 *И хотя большую часть геймеров составляют школьники и студенты, но и среди взрослых много желающих поиграть, в том числе, среди бабушек и дедушек*. (https://www.inetgramotnost.ru/polezno-znat/kto-takie-gejmery.html; достъп: 02.06.2019).

13 Пак там (достъп: 02.06.2019).

Във виртуалното пространство се срещат и по-крайни определения на увлечението по игрите, маркирани с ясно изразени негативни конотации:

> Геймер (он же игроман) это заядлый игрок в компьютерные игры. [...] Геймер это не хобби, не профессия и не почётное звание, а скорее психическая патология. Геймеры проводят сутки напролёт у мониторов, что иногда приводит к весьма плачевным последствиям для душевного состояния игроманов.[14]

Противоречивият образ на геймъра се допълва от публикации, представящи изследвания на психолози. В тях се твърди, че геймърите притежават нормални интелектуални способности, но психиката им *малко се отличава от състоянието на нервната система на болните от шизофрения. Те забравят получената по-рано информация и не могат да правят изводи от грешките си*[15]. Публикацията е в медицински сайт и е любопитно, че след като правят кратки психологически характеристики на различните типове геймъри (определяни като *казуальщики, хардкорщики и киберспортсмены*), авторите заключават: *Как видите, перечислять всех геймеров в отряд бездельников, проводящих много времени за монитором будет неправильно. Многие геймеры – это люди, имеющие высшее образование и добившиеся успехов в жизни благодаря играм. Они имеют хороший доход и умеют не только работать, но и полноценно отдыхать*.

Темата за възможни психологически проблеми при геймърите се среща и в български сайтове. *Психолози установиха аномални структури в мозъка на фанатичните геймъри* е заглавието на статия от 2015 г., позоваваща се на изследвания на *учените*[16]. Без конкретни препратки към съответното научно изследване, в статията се акцентира върху причините за *голяма част от нарушенията в поведението, които са характерни за пристрастените геймъри*, като се внушава тезата, че прекалената отдаденост на онлайн игрите крие значителни опасности:

> Понякога те се превръщат в „герои" на новините, след като попаднат в болнично заведение или по-лошо – озоват се в моргата заради крайно изтощение на организма. Има случаи, в които такива хора забравят за домашните си животни и дори за съществуването на децата и родините си и пристрастяването им към игрите става причина за трагични случаи с онези, за които са забравили.

14 https://chto-eto-takoe.ru/gamer (достъп: 02.06.2019).

15 https://medicalplanet.su/telemedicina/geimeru.html (достъп: 02.06.2019).

16 http://historynakratko.blogspot.com/2015/12/blog-post_155.html (достъп: 02.06.2019).

Интерес представляват заглавията, появили се в българското онлайн пространство след официалното съобщение, че Световната здравна организация (СЗО) добавя прекаляването с гейминга в списъка с проблеми за менталното здраве, напр.: *Официално: Да си твърде запален геймър е вече е болест*[17]; *Пристрастяването към компютърни игри е болест*[18]; *Пристрастяването към игрите става официално заболяване*[19]; *СЗО: Видеоигрите пристрастяват като кокаина или хазарта*[20]; *СЗО обявява заниманията с видеоигри за ново психично разстройство*[21]; *СЗО: Геймингът е болестно състояние*[22]; *Електронните игри са опасни за психичното здраве*[23]; *Класифицираха геймърство като психично разстройство*[24] и т.н.

Списъкът може да бъде продължен, но и тези заглавия са достатъчни, за да бъде направено внушението: *да се занимаваш с гейминг е опасно*, а в семантичното пространство на концепта *геймър* да бъде разчетена конотацията *човек с проблеми в психичното здраве*.

Посочените трудности, свързани с очертаването на общоприет образ на съвременния геймър и на еднозначно отношение към него, имат своето обяснение и във факта, че самата геймърска общност не е единна, в нея се разграничават множество миниобщества и групи с неясни контури и променлив във времето състав (в зависимост от това дали се състоят от начинаещи или опитни играчи, кои игри обичат да играят, колко време прекарват в игра, дали играят любителски или са професионални играчи и т.н.). В статия със заглавие *Диагноза геймър*, в която геймърите са определени като хора, *които имат достатъчно свободно време и са намерили почтен и пълноценен начин да го губят*[25], е направен опит с чувство за хумор геймърите да бъдат класифицирани в зависимост от основните им характеристики. Авторът ги разделя на:

17 http://www.bulgaria.utre.bg/2018/06/19/499900-ofitsialno_da_si_tvurde_zapalen_geymur_e_veche_e_bolest (публ. 19.06.2015).

18 https://nova.bg/news/view/2018/06/19/219248/пристрастяването-към-компютърни-игри-е-болест/ (публ. 19.06.2018).

19 https://www.vesti.bg/tehnologii/pristrastiavaneto-kym-igrite-stava-oficialno-zaboliavane-6083565 (публ. 19.06.2018).

20 https://www.actualno.com/health/szo-videoigrite-pristrastjavat-kato-kokaina-ili-hazarta-news_680336.html (публ. 19.06.2018).

21 https://news.bg/world/szo-obyavyava-zanimaniyata-s-videoigri-za-novo-psihichno-razstroystvo.html (публ. 19.06.2018).

22 https://24novini.bg/life/health/item/5963-szo-geymingat-e-bolestno-sastoyanie (публ. 19.06.2018).

23 https://lifestyle.bg/health/elektronnite-igri-sa-opasni-za-psihichnoto-zdrave.html (публ. 27.12.2017).

24 https://www.obekti.bg/nauka/klasificiraha-geymrstvo-kato-psihichno-razstroystvo (публ. 19.06.2018).

25 https://www.capital.bg/vestnikut/kapital_net/2000/10/30/205116_diagnoza_geimur (публ. 30.10.2000).

- *Gamer Rookie* (новобранци): от 10 до 21 год. – особена порода квартални безделници, били те малки (на години) или в по-напреднала възраст [...], които най-вероятно ще си останат с убеждението, че компютърът е създаден единствено за игрички...
- *Gamer Lord* (напреднали): от 18-30 години, които се различават от новобранците по това, че се занимават и с други неща освен с игри, но компютърът е успял да навлезе в живота на лордовете изключително дълбоко.
- *Gamer Master* (възраст над 21 години): [...] Под наглед небрежния външен вид се крие същество, което е способно да проявява агресия, неприсъща за хората. В състояние на афект е способно да разкъса на парчета тежкоатлет. Неговият ежедневен живот е просто прикритие за героичните подвизи, които извършва нощем (точно като Batman). [...]

В края следва обобщение: *Общото между почти всички геймъри е, че повечето от тях предпочитат имагинерния свят пред реалността. Техните очи са обречени на минимум два диоптъра късогледство. Замаяното им съзнание е чуждо за хората по улиците и нерядко можете да видите как някой от тях замислен се блъска в метален стълб*.

Доброто чувство за хумор не успява да прикрие ироничната, по-скоро негативна оценка за геймъра в различните му варианти, битуваща в съзнанието на голяма част от неизкушените с този род занимания. В руското онлайн пространство също могат да се открият подобни опити за категоризация на играещите. В статия със заглавие *Кто такой геймер* авторът разделя играчите на 7 типа, в зависимост от *увлечеността им по игрите*, и в края отбелязва: *Как вы поняли, разнообразие геймеров очень велико и не исчерпывается указанными типами выше. Часто бывает так, что геймеры делятся ещё на дополнительные типы. Это может зависеть от манеры игры и их поведению*[26].

Подобни класификации и диференциации на различните типове играчи се срещат и в англоезичното виртуално пространство[27], като често именно от там са заимствани въпросните категоризации. По-голям интерес, с оглед очертаването на националната специфика и оценка в семантичното пространство на разглеждания концепт, представляват образите на руския и на българския геймър, представени в опозицията *руски / български геймър vs другите геймъри*. Резултатите от търсенето по ключови думи *русский геймер* в една от световните интернет търсачки очертаха следната

26 http://pro-gamer.org/blog/articles/13.html (публ. 08.08.2012).

27 Вж. напр. https://codeswholesale.com/blog/5-types-of-gamers-you-may-encounter-and-what-they-are-looking-for/ (публ. 17.03.2017), https://www.gamespew.com/2017/04/10-types-of-gamer/ (публ. 21.04.2017).

представа за руския играч на електронни и видеоигри, през заглавия в руското виртуално пространство:

1. *Руският геймър е най-силен в света (Русские геймеры – сильнейшие в мире)*[28] *– в статията се представят успехите на руските участници в шампионат по компютърни игрии в Южна Корея).*
2. *Руските геймъри са истински хардкор геймъри*[29] *(Русские геймеры – настоящие хардкорщики*[30]*).*
3. *Руските геймъри – главна цел на хакерите (Русские геймеры – главная цель хакеров)*[31]*.*
4. *Руският геймър е заплаха номер 1 за световната общност на играчите (Русские геймеры – страх всемирного игрового сообщества номер 1*[32]*).*
5. *3 причини защо руските геймъри страдат повече от останалите (3 причины почему русские геймеры страдают больше остальных*[33]*).*
6. *Всички ненавиждат руските геймъри (Все ненавидят русских геймеров*[34]*).*
7. *Чужденците са в ужас от руските геймъри CS:GO и PUBG, ревящи по микрофоните (Иностранцы в ужасе от русских геймеров CS:GO и PUBG, орущих в микрофоны)*[35]*.*

Много голям интерес, с оглед очертаване на националната специфика на руския геймър и свързаните с това конотации, представляват две статии със заглавия: *Чем отличается русский геймер от буржуйского?*[36] и *Отличия русского геймера от американского*[37]. Без да се спирам подробно на наистина любопитното им съдържание, маркирам само някои от основните особености, които според авторите различават *исконно русский геймер* от останалите играчи:

---

28 http://www.cnews.ru/news/top/russkie_gejmery_silnejshie_v_mire (публ. 10.11.2002).

29 Този тип играчи, които виждат истинско предизвикателство в компютърните игри и превръщат постиженията си в професия (виж: https://www.wikizero.com/bg/Геймър; достъп: 02.06.2019).

30 https://info.sibnet.ru/article/330097/ (публ. 11.06.2012).

31 http://globalscience.ru/article/read/23911/ (публ. 08.06.2014).

32 https://pikabu.ru/story/russkie_geymeryistrakh_vsemirnogo_igrovogo_soobshchestva_nomer1_2522858 (публ. 29.07.2014).

33 https://www.playground.ru/blogs/other/3_prichiny_pochemu_russkie_gejmery_stradayut_bolshe_ostalnyh-301073/ (публ. 01.06.2018).

34 https://life.ru/t/игры/vsie_nienavidiat_russkikh_ghieimierov (публ. 04.05.2016).

35 http://gamebomb.ru/gbnews/26649 (публ. 21.11.2018).

36 https://game2day.ru/articles/28204/v-chem-otlichiya-geimerov-iz-rossii-i-zarubejnyh (публ. 21.08.2018).

37 https://www.playground.ru/blogs/other/otlichiya_russkogo_gejmera_ot_amerikanskogo-324264/ (публ. 10.11.2018).

1. Постоянно на всех ругается.

2. Нежелание общаться.

3. Пиратство в крови.

Ключовото съчетание *български геймър*, по което бяха търсени резултати в същата интернет търсачка, очерта следния образ на българския геймър, представен през заглавията в онлайн публикации:

1. Български геймър стана милионер[38].

2. Българските геймъри искат повече мощност и енергийна ефективност за своите устройства[39].

3. Български геймър взе първо място и над 10 млн. долара с отбора си[40].

4. Български геймъри сред топ 40 в света[41].

5. Фурор в Китай: Български геймъри шампиони на Counter-Strike[42].

6. Половин милион долара за български геймъри[43].

7. Графика на деня: Българският геймър – добре образован млад мъж[44].

И без задълбочени анализи ясно се вижда основното различие при конструиране на семантичното пространство около концептите *руски геймър* и *български геймър* в руското и българското онлайн пространство. При първия по-често се наблюдава висока степен на интензитет на приписваните характеристики, независимо дали те са с позитивен или негативен знак, както и силна експресия. Така руският геймър е *най-силен на света*, *истински хард геймър*, *най-голяма заплаха за останалите*, *най-страдащ*, *най-ненавиждан*, *основна цел на чуждите хакери* и под.

В сематичното поле около концепта *български геймър* в онлайн публикациите липсва подобен интензитет и генерализиране на приписваните признаци. Добрата подготовка и успешното представяне на български геймъри в различни световни състезания в по-голяма степен се обвързва с финансовите придобивки, свързани с тях, и по-често акцентът пада върху това: *Български геймър взе първо място и над 10 млн. долара с отбора си*; *Български геймър стана милионер* и под.

---

38 https://fakti.bg/world/254321-balgarski-geimar-stana-milioner-video (публ. 14.08.2017).

39 https://pixelmedia.bg/българските-геймъри-искат-повече-мощ/ (публ. 11.06.2015).

40 http://kanal3.bg/news/world/58980-BALGARSKI-GEYMAR-VZE-PARVO--MYaSTO-I-NAD-10-MLN.-DOLARA-s-otbora-si-%2528VIDEO%2529 (публ. 14.08.2017).

41 https://littlebg.com/bulgarski-geimuri-v-top-40/ (публ. 24.04.2017).

42 https://www.dnes.bg/index/2019/03/18/furor-v-kitai-bylgarski-geimyri-shampioni-na-counter-strike.404980 (публ. 18.03.2019).

43 https://www.bgdnes.bg/Article/7355041# (публ. 20.03.2019).

44 https://www.investor.bg/novini/261/a/grafika-na-denia-bylgarskiiat-geimyr-dobre-obrazovan-mlad-myj--196379/ (публ. 09.06.2015).

Така очертаният образ е като цяло позитивен, по-скоро неутрално представен и не може да се говори за специфични национални конотации: българският геймър е успешен, добре образован, печели добре, има високи изисквания към гейминг устройствата – характеристики, които са до голяма степен наднационални и могат да бъдат приписани на геймъри от коя да е страна.

Последното от посочените по-горе заглавия (*Българският геймър – добре образован млад мъж*) разкрива една тенденция, която отчетливо се засилва през последните години с интензивното развитие на технологиите и на гейминг индустрията. Все по-често се появяват публикации, активно реабилитиращи образа на геймъра в общественото съзнание. В тях семантичното пространство около този концепт е доминирано от позитивни качества и умения[45], придобити в резултат от заниманията му с игри, като по този начин се изгражда съвсем различна представа от тази за *пъпчивия асоциален тинейджър* с проблеми в душевното развитие и социалната адаптация.

И ако по-горе бяха разкрити основно оценъчни конотации, заемащи ниските зони на аксиологичната скала, в онлайн пространството съществува и паралелна оценъчна скала, в която тези конотации са разположени във високите нива на положителната вертикална ос. Например:

> Ще разгледаме четири положителни качества, които онлайн игрите развиват у т.нар. геймъри (в това число децата):
>
> - *Постоянен оптимизъм* – [...] Едни от задължителните качества на всеки геймър са изключителната самомотивация и вярата в епичната победа. И най-важното – не се отказват, а опитват отново и отново.
> - *Социални контакти* – доказано е, че харесваме даден човек повече, след като сме играли на някаква игра с него, дори и да сме претърпяли тежка загуба. Защо? Защото, за да играеш с някого, трябва да му имаш доверие – най-малкото, доверие, че ще спазвате правилата. По този начин се изграждат здрави връзки и сътрудничество.
> - *Блажена продуктивност* – продуктивността идва от там, че геймърите не се отказват. Те знаят, че рано или късно опитите им ще се увенчаят с успех. Друга опция няма.
> - *Епично значение* – [...] Геймърите винаги се стремят към епичното, легендарното и най-доброто.
>
> След всичко изброено можем да формулираме една адекватна дефиниция, а именно: геймърите са мотивирани и вярващи индивиди; хора, които вярват, че могат да променят света.[46]

45 http://www.bprogaming.org/true-gamer/ (достъп: 02.06.2019).

46 http://newtrend.bg/digitalkidz/geymingt-promenya-sveta (публ. 15.09.2014).

Геймърът – *героят* на новото поколение

Все по-често този образ може да бъде разчетен в публикации, свързани пряко с многомилиардната индустрия, създала и поддържаща новата гейминг култура. В статия със заглавие: *Играещият човек: факти за средностатистическия геймър*, авторката отбелязва:

> ... гейминът заема голяма част от живота на хората. Но не като нещо странно и нуждаещо се от изкореняване, а като нещо нормално. 98% от семействата с деца притежават видео игри, а 90% от родителите признават, че не само обръщат внимание на заглавията, които децата им играят, но и редовно се включват заедно с тях... Освен игрите, геймърите прегръщат и цялата гейминг култура – купуват стоки на любимата си марка, слушат саундтраците, гледат директни стриймове или канали в YouTube, посветени на различни игри, и посещават тематични събития. Към 2015 г. 68% от населението на планетата играе игри, като най-често това се случва в компанията на поне още един човек. Вероятно този процент ще продължи да се увеличава, както ще се увеличава и разнообразието от игри и гейминг платформи.[47]

Целева група на част от публикациите са родителите, а идеята е да бъде реабилитиран образът на геймъра, за да подкрепят (и финансират) интереса на децата си към гейминга. В статии със заглавия от типа: *7 причини детето ви да бъде геймър*[48], *Как игрите развиват логиката на децата?*[49], *Игрите развиват въображението и креативността*[50], *Защо не е лошо да бъдеш геймър?*[51] и под. маркетинговите стратегии разбиват мита за геймъра като за асоциален, психологически обременен самотник и конструират съвсем различен образ:

> От Intel разкриват още, че българските геймъри са млади, общителни и позитивни. Голяма част от тях срещат нови приятели, докато играят, а други имат желанието да превърнат гейминга в своя професия. [...] Данните сочат, че геймърите са добре образовани и най-често работят в сферата на телекомуникациите, хотелиерството, търговията и строителството.[52]

---

47 https://m.offnews.bg/news/Gejming_18763/Igraeshtiiat-chovek-fakti-za-srednostatisticheskiia-gejmar_557452.html?allr=&order=ASC (публ. 11.09.2015).

48 http://newtrend.bg/digitalkidz/7-prichini-deteto-vi-da-bde-geymr (публ. 27.10.2014).

49 http://newtrend.bg/digitalkidz/kak-igrite-razvivat-logikata-na-detsata (публ. 22.09.2014).

50 http://newtrend.bg/interviw/mariana-gosteva-ubisoft-sofia-igrite-razvivat-vobrazhenieto-kreativnostta (публ. 20.10.2014).

51 https://www.teenproblem.net/a/6-lubopitno/43928-zashto-ne-e-losho-da-badesh-geimar-/(публ. 14.06.2014).

52 https://www.investor.bg/novini/261/a/grafika-na-denia-bylgarskiiat-geimyr-dobre-obrazovan-mladmyj--196379/ (публ. 09.06.2015).

В сайта *Teenproblem*, насочен основно към младежката аудитория, в статия с въпросителното заглавие: *Защо не е лошо да бъдеш геймър*?[53] се представя проучване, според което за геймърите са валидни следните констатации:

1. Геймърите имат по-добър социален живот от останалите;

2. Геймърите са по-щастливи и оптимистични;

3. Геймърите са по-образовани и успели професионално.

Подобен образ, напълно реабилитиращ геймърите, може да бъде срещнат и в немалко руски онлайн публикации. В статии със заглавия от типа *От геймера к гению. Как видеоигры влияют на мозг человека*[54], *Геймеры более образованны и общительны, чем те, кто над ними смеется*[55] и под. авторите представят резултати от различни научни или социологически изследвания, които оборват популярните негативни стереотипи и налагат напълно различна представа за геймъра като образован, щастлив, професионално успешен и социално активен човек, с висок стандарт на живот. За изграждането на този нов имидж безспорно основна роля играе бързо развиващата се гейминг индустрия, често финансираща подобни изследвания, публикации или високопрестижни международни състезания по компютърни игри, в които най-добрите печелят милиони.

През последните десетилетия глобалните промени в световен мащаб и развитието на високите технологии предизвикаха невиждана по рода си динамика в лексикалните системи на съвременните езици. Сред множеството нови думи, навлезли в употреба почти едновременно в много речници, *геймър* заема по-специално място. Трудно може да се открие друг интернационализъм, чийто *оценъчен ореол* е толкова динамичен, променлив и включващ напълно отричащи се конотации. Ако приемем лингвистичния подход[56] при интерпретация на термина *концепт*[57], при който той е схващан като целия възможен потенциал от значения и всички конотативни елементи, свързани с него, тук беше представена една малка част от свързаните с концепта *геймър* семантични елементи. Но и тя е достатъчна, за да илюстрира широкия спектър от оценъчни компоненти, динамично придвижващи се

53 https://www.teenproblem.net/a/6-lubopitno/43928-zashto-ne-e-losho-da-badesh-geimar-/(публ. 14.06.2014).

54 https://techno.nv.ua/games/ihry-nauka-2448402.html (публ. 29.01.2018).

55 https://habr.com/ru/post/225477/ (публ. 06.06.2014).

56 За различните подходи в разбирането на термина концепт, вж. напр. (Ilieva 2016: 123).

57 Представен в трудовете на Асколдов и Лихачов.

от отрицателната към положителната ос на една абстрактна аксиологична скала при разглежданите езици. *Геймър* все още не е част от националните концептосфери[58], но интензивното развитие на дигиталната култура и на гейминг индустрията му отрежда сигурно място там в бъдеще.

Библиография

Askoldov 1928: Askoldov-Alekseev, Sergey. "Concept and word." *Russian speech* (New series), no. 2 (1928): 28–44. https://www.prlib.ru/item/362505 (Accessed 06.02.2019). [In Russian: Аскольдов-Алексеев, Сергей. „Концепт и слово." *Русская речь*. Новая серия 2. Ред. В. Л. Щерба (1928): 28–44. https://www.prlib.ru/item/362505 (Доступ: 01.02.2019).]

Ilieva 2016: Ilieva, Diana. *Linguoculturology. Essence and categorical apparatus*. Sofia: Softtrade, 2016. [In Bulgarian: Илиева Диана. *Лингвокултурология. Същност и категориален апарат.* София: Софттрейд, 2016.]

Kirova 2001: Kirova, Lyudmila. "Bilingualism and diagraphy in the speech of Bulgarian gamers." *LiterNet*, no. 8 (11.08.2001). https://liternet.bg/publish3/lkirova/gamers.htm (Accessed 07.02.2019). [In Bulgarian: Кирова, Людмила. „Билингвизъм и диграфия в речта на българските геймъри." *LiterNet*, no. 8 (11.08.2001). https://liternet.bg/publish3/lkirova/gamers.htm (Достъп: 07.02.2019).]

Kovaleva 2017: Kovaleva, Tatyana. "Concept – notion – word – meaning (the problem of differentiation)". *Scientific Almanac*, no. 27 (2017): 320–326. http://ucom.ru/doc/na.2017.01.01.320.pdf (Accessed 07.02.2019). [In Russian: Ковалева, Татьяна. „Концепт – понятие – слово – значение (проблема дифференциации)". *Научный альманах*, no. 27 (2017): 320–326. http://ucom.ru/doc/na.2017.01.01.320.pdf (Доступ: 07.02.2019).]

Likhachov 1997: Likhachov, Dmitry. "Conceptosphere of the Russian language". In Neroznaka, V., ed. *Russian literature: from the theory of literature to the structure of the text.* Moscow: Institute of the Peoples of Russia [et al.], 1997: 280–287. https://www.lihachev.ru/pic/site/files/fulltext/ocherk_po_philos/13.pdf (Accessed 01.02.2019). [In Russian: Лихачев, Дмитрий. „Концептосфера русского языка". В: Нерознака, В. (ред.). *Русская словесность: от теории словесности к структуре текста*: антол. Москва: Ин-т народов России [и др.], 1997: 280–287. https://www.lihachev.ru/pic/site/files/fulltext/ocherk_po_philos/13.pdf (Доступ: 01.02.2019).]

Maslova 2006: Maslova, Valentina. *Introduction to cognitive linguistics*. Moscow: Flinta: Science, 2006. [In Russian: Маслова, Валентина. *Введение в когнитивную лингвистику.* Москва: Флинта: Наука, 2006.]

Pernishka & Blagoeva & Kolkovska 2010: Pernishka, Emilia & Diana Blagoeva & Sia Kolkovska. *Dictionary of the New Words in the Bulgarian Language*. Sofia: Science and Art, 2010. [In Bulgarian: Пернишка, Емилия & Диана Благоева & Сия Колковска. *Речник на новите думи в българския език*. София: Наука и изкуство, 2010.]

58 Доколкото не присъства в индивидуалните концептосфери на част от членовете на обществото.

Stepanov 2004: Stepanov, Yuriy. "Concept." In *Dictionary of Russian Culture*, 3rd ed. Moscow: Academic project, 2004: 42–83. [In Russian: Степанов, Юрий. „Концепт." В: *Словарь русской культуры*, 3-е изд. Москва: Академический проект, 2004: 42–83.]

Tentimishova 2016: Tentimishova, Akmaral. "The Concept and the Concept Sphere in the Research of Linguistic Scientists." *Scientific and Methodological Electronic Journal "Concept"*, vol. 17 (2016): 226–230. http://e-koncept.ru/2016/46223.htm (Accessed 07.02.2019). [In Russian: Тентимишова, Акмарал. „Концепт и концептосфера в исследованиях ученых-лингвистов." *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. Т. 17 (2016): 226–230]. http://e-koncept.ru/2016/46223.htm (Доступ: 07.02.2019).]

МЕТАФОРИ ОТ ОБЛАСТТА НА ХРАНЕНЕТО В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Dimka Savova

Uniwersytet Sofijski im. św. Klemensa Ochrydzkiego

FOOD METAPHORS IN THE BULGARIAN LANGUAGE. The article aims at analysing the lexical field of food as a source of metaphorical transfer. The lexemes with possible metaphorical usage are classified according to one main criterion: the motivational feature of the metaphorization. In the case of two subgroups, the latter is supplemented by two auxiliary criteria. The article draws conclusions about the associative thinking of native Bulgarian speakers with respect to their life experience in the field under consideration.

Keywords: *conceptual metaphor, lexical metaphor, motivational feature, primary and secondary nominate*

В тази статия изхождам от застъпеното в когнитивистиката мнение, че метафорите като езикови изрази могат да бъдат породени от два вида мотивация: 1) от въплътен опит (*embodiment*), откриващ аналогия между две понятийни области (домени), срв. аналогията *теория* ↔ *сграда*, понятийната метафора *теорията е сграда* и многобройните метафорични езикови изрази, свързани с нея (наричам ги традиционно лексикални метафори): *Имаме* като основа солидна *аргументация*; *Ако* не подпреш *своите аргументи със* солидни *факти, цялата* постройка ще се разпадне[1]; 2) от подобие на определена черта, обединяващо два обекта от различни сфери в качеството си на мотивационен признак за метафоризация, срв.: *Ахил беше лъв* → обединяваща черта е *смелостта* (вж. Kovecses 2011: 181). Това мнение не противопоставя, а позволява да се прилагат успоредно двете перспективи, през които обикновено в литературата се гледа на езиковата метафора: когнитивната (във връзка с понятийната метафора) и традиционната (във връзка с лексикалната метафора). Известно е, че

1 Вж. Kovecses 2011: 188 – преводът на приведените примери е мой, Д.С.

понякога примери, породени от някаква понятийна метафора, като трансформирания пример, цитиран по-горе: *Трябва* да подпреш *аргументите си с факти*, породен от понятийната метафора *теорията е сграда*, могат да се разглеждат и от двете перспективи. В нашия случай можем да смятаме: 1) в духа на когнитивистичната перспектива, че аргументите се възприемат като част от постройка, която трябва да се подпре, за да не се събори; 2) от друга страна – в духа на традиционната перспектива можем да разглеждаме като лексикална метафора само глагола *да подпра*, който в контекста на съществителното *аргументи* променя своето буквално значение в преносно (срв. използването на такава двойна перспектива напр. при Райна Драгичевич: Dragichevich 2010).

В статията поставям следната задача: в опита на даден колектив, отразен в езика му, да се открои и анализира една определена област, използвана като изходна (изворна) за извършване на метафоризация; да се класифицират според мотивационния признак събраните метафори; да се направят наблюдения върху очертаващите се в резултат на метафоризацията семантични типове вторични номинати и на базата на всичко това да бъдат предложени обосновани заключения за асоциативното мислене на този езиков колектив. В случая се опитвам да направя изводи за това как носителят на българския език възприема и отразява в езика си своя опит, придобит в *областта на храненето*[2], и с кои други сфери от колективния си опит го свързва, като открива сходства и аналогии, закрепени в езикови метафори. Спирам се върху сферата на храненето, защото ми се струва, че тя не е специално проучвана в литературата. Като цяло, в литературата за българския език не ми е известно да е прилаган и самият модел на изследване с посока от изходната, изворната област (за руския език като пример бих посочила изследване на метафорите с органичен произход: зооморфни, фитоморфни и атропоморфни, в руския политически дискурс, Vershinina 2002). В своето изследване за системността в лексикалната многозначност Е. Пернишка (Pernishka 1993) разглежда само съществителните, като се опира върху два критерия: мотивационния признак и най-общите значения на получените вторични номинати (ономасиологични бази). С. Колковска в общи линии следва същата методология при изследването на новите метафорични значения: при съществителните, прилагателните и при глаголите (Kolkovska 2012, 2013). Св. Пачева-Карабова (Pacheva-Karabova 2005) и Ж. Станчева (Stancheva 2015) разглеждат процеса на метафоризация при образуване на медицински термини, но в посока, обратна на приетата тук – класифицират

2 Понятийната структурна метафора на Лейкъф и Джонсън *Мислите са храна*, анализирана в Lakoff & Johnson 2010, обхваща само част от тази област.

сферите, от които чрез метафоризация се попълва с термини целевата област – названията на болести.

Сферата на дейностите, свързани с храненето, т.е. с ядене и пиене, е важна за човека и затова може да се предположи, че лексиката от съответната тематична област е развила в една по-изразена степен метафоричната си употреба. В статията изследвам тази употреба, като ексцерпирам материала си от последното, четвърто издание на Българския тълковен речник на Л. Андрейчин и колектив (БТР 2018). Освен посочените в речника данни за преносна (отделям само метафоричната) употреба отчитам и значения, продуцирани от моя езиков усет. От всички отделени лексеми, свързани със сферата на храненето, които общо надвишават 500, с метафорична употреба съм отбелязала 160 позиции, т.е. приблизително една трета от наличните лексикални единици. В техния състав влизат съществителни, прилагателни, глаголи, наречия.

В разглежданата сфера като тематични могат да се открояят следните подгрупи: отделни произведени от човека разновидности на храната (не включвам към тях названията на плодовете и зеленчуците, които влизат в друга тематична област, макар че принадлежат към списъка на храните и напитките); действия, свързани с поемането на тези храни и напитки; дейности, свързани с приготвянето им за консумация; усещанията, свързани с вкусовите рецептори, и съответните качества на храната и напитките; явления, съпровождащи или настъпващи в резултат от храненето и пиенето.

В ексцерпирания материал не включвам случаите на синонимия между книжовната лексема и някакъв неин некнижовен вариант. А такива са случаите, когато имаме жаргонни варианти на съответните лексеми (*ям – кльопам*; *ядене – кльопачка*). Няма да разглеждам в тази статия и многобройните случаи с метафорично значение не на отделни лексеми, а на фразеологизмите, в които те влизат (*да направя някого на* кайма; храна *за размисъл*), както и сложните названия.

Както е известно, метафоричното значение се поражда от контекста. Съответната лексема изтъква метафоричното си значение на преден план, когато се съчетава по значение със семантиката на друга лексема, която няма комбинаторните възможности, задавани от буквалното значение на първата лексема. В някои случаи под влияние на контекста дадена лексема може да има две и даже повече различни метафорични значения.

Сред анализираните случаи на метафорична употреба се откроиха следните 5 разновидности:

1. Със своята многобройност сред всички останали изпъква групата метафори, при които лексемата вместо буквалното си значение е изтъкнала на преден план съответното метафорично значение въз основа на прилика между *същността* на

референтите в буквалната и в метафоричната ѝ употреба (на първичните и вторичните номинати). Например лексемата *глад* (в буквалното си значение изисква обект от областта на храните) в изрази като *глад за знания* / *за работна ръка* / *за удоволствия* и др. е употребена метафорично именно въз основа на прилика по същност, защото между буквалното значение на тази лексема: *остра потребност от храна* /.../ (БТР 2018), и значението на *силна нужда от знания* / *работна ръка* / *удоволствия* се набелязва именно същностна прилика (*остра потребност = силна нужда*). Трябва да се отбележи, че чувството на глад в езиковото съзнание на българина допуска и одушевяване / персонификация на подлога: напр. *пазарът* може да бъде живо същество: *Пазарът изпитва глад за работна ръка*. Близкото по значение съществително *жажда* от същата група показва по-ограничена възможност за метафорично свързване: не може да се припише на обект, който не е живо същество, по-точно не е човек, и затова не можем да кажем, че **Пазарът изпитва жажда за работна ръка*. Затова пък съществителното *жажда* може да има като обекти повече понятия, отразяващи явления, от които човек може да има нужда – *жажда за: знания* / *удоволствия* / *сън* / *почивка* / *любов* / *мъст* и др. Този факт може да се обясни донякъде и с наличието на съответен глагол – *жадувам*, който се свързва без проблем в метафоричното си значение с посочените съществителни, срв.: *жадувам за знания* / *удоволствия* / *сън* / *почивка* / *любов* / *мъст*, което улеснява тази употреба и с отглаголното съществително, докато глаголът *гладувам* не се използва с непреки допълнения с предлога *за* (**гладувам за хляб* / *знания* и т.н.). Струва ми се освен това, че преносното значение на *глад* е свързано с по-голям интензитет на нуждата в сравнение със значението на *жажда*, срв.: *глад за знания* > *жажда за знания*, което вероятно отразява подобно възприемане и при буквалните значения на двете съществителни: нуждата от храна е по-мъчителна от нуждата от вода и кара човека да се стреми по-активно към нейното удовлетворяване.

По подобен начин в значението на глагола *изпивам* (*пия нещо докрай, изцяло* – БТР 2018) може да се открие елементът *'поемам нещо в себе си изцяло'*, който присъства и в метафорично употребения глагол *изпивам някого с поглед*. Разликата се състои в това, че буквално изпиваме с устата си, а метафорично – с очите си, и в това, че при буквалното изпиване обектът се пренася в нас, а при метафоричното става дума за обсебване на обекта, което остава в рамките на желаното.

Следващ пример от тази група е съществителното *огризки*, което в своето буквално значение: *остатъци от нещо ядено, гризано* (БТР 2018) съдържа и конотация, свързана с оценка за стойността на обекта като подчертано ниска. Такива същностни семантични елементи: *остатъци* и *ниска стойност*, се съдържат и в метафоричното

значение на лексемата *огризки* в примери като следния: *Те си разпределиха крадeното, а за него оставиха огризките*.

Обратно на това, в значението на лексемата *каймак* (*жълтеникава маслена съставка, която се събира, натрупва като кожеста покривка по повърхността на варено мляко* – БТР 2018) съществен семантичен признак е местонахождението на каймака на повърхността, т.е. в най-високата част на съда с мляко, както и конотацията за неговата високо оценявана хранителна стойност. Тези два семантични елемента пък отнасят разглежданата лексикална метафора към областта на ориентационната метафора на Лейкъф и Джонсън *доброто е горе* (Lakoff & Johnson 2010: 44). Същите семантични елементи се запазват и при метафоричното значение, срв. изрази като *каймакът на обществото*, *каймакът на нашия випуск* и др.

Особен интерес представляват многобройните случаи на метафорична употреба на лексеми, свързани с вкусовите перцепции. Това са следните лексеми: *безсолен*, *бонбон*, *вкисвам се*, *вкиснат*, *възкисел*, *горча*, *горчив*, *горчивина*, *горчилка*, *догорчава ми*, *докиселява ми*, *вгорчавам (живота на някого)*, *заслаждам*, *ки́сел*, *киселичък*, *лют*, *меден*, *насолявам някого*, *разлютявам*, *разкиселявам се*, *разкисвам се*, *слади ми*, *сладникав*, *сладня*, *сладост*, *сладостен*, *сладък*, *сол (солта на живота)*, *солен*, *услаждам се*, *шекерче*, *шербет*. Прави впечатление, че петте основни вкусови усещания: за горчиво, кисело, сладко, солено и люто[3], имат различни по брой възможности за метафорична употреба. Най-много лексеми се срещат от първите три вкуса, особено от областта на сладкия, който може да се съчетава с най-много обекти (срв.: *сладко котенце*, *сладка свобода*, *сладникав роман*; *горчива истина*, *горчива чаша*, *вгорчавам живота на някого*; *вкисвам се*, *много съм кисел днес*), като всяко от вкусовите усещания има сравнително еднообразно метафорично съответствие: горчивото се свързва със силно отрицателни емоции и мъка, сладкото (но не сладникавото) напротив – с приятни усещания и емоции, киселото – с намръщеност (както човек се мръщи, когато яде лимон) и отпуснатост. От значението на солен вкус метафорична употреба се среща само при лексемите *солен* / *безсолен*, *сол* и *насолявам някого*. При това соленият вкус може да се свърже със значение на висока степен на някакво качество, която не предизвиква особено приятни чувства: *солена шега* (остроумна шега, която обикновено е обидна), *солена сметка* (прекалено висока за някого), *насолявам някого* (с обилните си критични забележки будя у някого неприятни чувства). Липсата на сол обаче не води до обратните емоции – *безсолен* отново означава качество,

3 Лютивият вкус в литературата обикновено не се разглежда като основен, но на мен ми се струва, че той е достатъчно откроен в съзнанието ни.

будещо отрицателно отношение (*безсолен виц*). Това изглежда се обяснява с факта, че солта е, от една страна, необходима за човека (за разлика от захарта, киселината във формата на лимон, оцет и др. и свойството на горчивите храни), но от друга – стойността ѝ варира в зависимост от количеството (*насолявам* означава не просто *посолявам*, а *засипвам с прекалено много сол*). Метафоричното значение на самата лексема *сол* се среща рядко, напр. в библейски контекст: *солта на живота*, където означава '*най-ценното, това, което запазва от развала*', или в изрази като *солта в разказаната история* – отново в значение '*най-ценното*'. Лютият вкус се среща в метафорична употреба преди всичко при прилагателното *лют*, където означава качество на даден обект да предизвиква болка със своята интензивност: *люта рана*, *люта обида*. В значението на съчетанието с лексемата *ракия* (*люта ракия*) може би силният градус на ракията се свързва с болка при нейното изпиване. В съотнасяне с лексемата *рана* метафорично се употребява и глаголът *разлютявам* (*раната*). Към лютия вкус може да се отнесе и метафоричната употреба на прилагателното *пиперлив* и на съществителното *пиперлия*: *пиперлива шега* (в значение на остроумна или на нецензурна шега) или пък *пиперлия човек* (който лесно избухва и се сърди). Освен тези пряко свързани с петте вкусови усещания лексеми, към тази група добавям и четири, които буквално означават по-неопределен вкус: *блудкав*, *водникав (воднист)*, *да разводня* / *разводнен*, *вода*, а метафорично означават *ниска стойност на обекта заради слабата изразеност или липсата в него на определени качества*, срв. за метафоричното значение на *вода* при Е. Пернишка: *1) Ястие без добър вкус* (Pernishka 1993: 232); *2) Многословие и бедност на мисълта в текст* (Pernishka 1993: 139).

Малко по-особена семантична структура има лексемата *вкус* заедно с производната от нея лексема *безвкусен* както в своето буквално, така и в своето метафорично значение. В контекст с лексемата *храна*, характерен за буквалното значение на лексемата *вкус*, получената синтагма *храна с вкус* може да се определи като тавтологична (предполага се, че вкусът е иманентно качество на храната), а лексемата *вкус* има в нея като второ буквално значение '*качество на храна или друго вещество да предизвиква такова усещане*' (има се предвид *усещане за сладко*, *солено*, *горчиво* и под., изтъкнато като първо буквално значение на тази лексема, БТР 2018). За да не бъде посочената по-горе синтагма тавтология, към иманентното на храната свойство трябва да се добави конкретизиращо определение: *храна с* екзотичен *вкус*, *храна с вкус* на риба и др. Когато храната получи като определение производното прилагателно *вкусна*, възможно става само едно семантично тълкувание – *приятен*, *будещ приятно усещане*. Това значение не е производно пряко от значението на мотивиращото съществително *вкус* (*който има вкус*), а съдържа и конкретизиращ семантичен елемент '*будещ приятно*

усещане'. Под влияние на отрицателната семантика на представката / предлога *без* този семантичен елемент ('*будещ приятно усещане*') изчезва, съответно при прилагателното *безвкусен* като определение на съществителното *храна* ще се разбира само че храната няма откроващ се вкус. Като обобщение, при буквалното значение на корена *вкус-* в съчетание с названието на някаква храна се очертават семантичните варианти: 1) вкусът, чието наличие е иманентно неконкретизирано качество – в тавтологични съчетания (**храна с вкус*); 2) конкретизиран вкус като специфична особеност (*храна с вкус* на царевица); 3) вкус, специфициран като *приятен* (*вкусна храна = храна с приятен вкус*); 4) вкус, който се откроява чрез своята липса – в съчетание със знака минус, изразяван чрез предлога / представката *без* (*безвкусна храна*; *храна без вкус*).

За разлика от буквалното значение на лексемата *вкус*, което, както видяхме, включва два взаимодопълващи се елемента: *усещане за качество на храната: солено, сладко и т.н. / качество на храната да предизвиква това усещане*, метафоричното значение запазва само първия от посочените елементи: *усещане за качеството на даден обект*, при това съответното качество е постоянно: *красота, изящество* (в БТР 2018 метафоричното значение е дефинирано като *усет за красиво, изящно*). Затова в словосъчетанието *човек с вкус* лексемата *вкус*, употребена метафорично, означава точно това: *човек, който има усет за красиво, изящно*, и словосъчетанието не е тавтологично, защото наличието на такъв усет не е иманентно качество за човека по принцип. Тук обектът, към който се проявява усещането, няма възможност за вариране – *усет за красивото и изящното*, затова най-често лексемата *вкус* не се нуждае от определение (каквото би било напр. определението *изискан*). Понеже, както беше посочено по-горе (в 4), белязаното със знак минус значение на предлога / представката *без* откроява като специфична особеност на някакъв обект само липсата на вкус (т.е. няма зададени параметри на вкуса), няма пречка то да се свързва както с обекти от областта на храните и напитките, така и с обекти от метафоричната употреба на лексемата *вкус* и производните от нея лексеми (*безвкусна храна ↔ безвкусни мебели*, *човек без вкус*). Докато белязаното с плюс прилагателно *вкусен*, както видяхме в 3), има семантичен елемент '*приятен, будещ приятно усещане*', който влиза в противоречие със семантичния елемент '*усет към красивото, изящното*' (усетът не буди приятно усещане). Затова прилагателното *вкусен* има само буквално значение*: вкусна храна* (но не и **вкусни мебели*).

Към тази група спадат и някои явления, съпровождащи или предизвикани от яденето и пиенето. Например лексемата *бълвоч* буквално означава '*будеща отвращение повърната храна*', но в контекст като напр. *Възмути ме целият този ..., който чухме тази вечер на събранието* значението ѝ се променя в метафорично и започва

да означава *будещи отвращение думи*, т.е. нещо, което, както и храната, излиза от някого. Или на концерт: *Не мога да слушам повече този бълвоч* – будещата отвращение музика също се възприема като излизаща от изпълнителя. В контекст, свързан не със слушане, а с гледане, напр.: *Какъв бълвоч беше тази изложба!*, метафоричното значение ще може да се изрази като '*будещи отвращение картини*' и пак ще се свързва с нещо, което *излиза* от своя творец. Така приликата по същност се състои в това, че обектът излиза по някакъв начин от някого и буди отвращение у субекта. Подобна е трансформацията и при глаголите *повдига ми се (от нещо, от някого)*, *повръща ми се (от нещо, от някого)*.

Като пример за подгрупата '*дейности, свързани с приготвянето на храната и напитките за консумация*' може да бъде посочена лексемата *втасал (съм)*. Буквалното ѝ значение се определя в БТР 2018 като: *надигам се, бухвам под въздействието на мая, квас и* ставам готов *за печене*, а от него при метафорична употреба остава най-същностното – *ставам готов*. Така в примера *Вчера едва втасах да си прочета пощата* метафоричното значение включва извършването на много други дейности, след които субектът е станал готов да извърши и е извършил и действието *прочитам си пощата*.

Глаголът със значение на приготвяне на храна *(о)пека* е застъпен в тази група най-напред във формата си на страдателно причастие, което изразява човешко качество, уподобено по своята същност на качеството на миналата през термична обработка храна: *Той е много* печен; *Той е* изпечен *крадец*. Възприеманото като общо за човека и храната качество *изпеченост* е резултат от възприеманото като общо по своята същност пребиваване в *нажежена обстановка*, т.е. при трудни условия (при храната – при термична обработка), която е развила у тях достатъчно висока степен на завършеност по някакви параметри (опитност за човека, пригодност за ядене за храната). В подобно значение се използва и самата глаголна форма в контекста на съществителното с пределно абстрактно значение *работа* в ролята на обект, напр.: *Опекох си работите, както трябва*. Тук глаголът *да опека* придава по-голяма образност и същевременно конкретност в сравнение напр. с глагол с по-абстрактно значение, срв.: *Уредих си работите, както трябва*. Мотивационният признак на метафоризацията може да се определи като обща за двата номината по своята същност обработка на обекта (храна / някаква абстрактно възприемана дейност) до неговата пълна пригодност (неслучайно несвършеният вид на глагола тук не може да се употреби, срв.: **Пека си работите*).

Към тази група спадат и много други лексеми, неспоменати досега: *апетит*, *благина*, *гладник*, *глътка*, *десерт*, *дъвча някого*, *еликсир*, *жаден*, *завирам (от жега)*,

за закуска (*Той ме схруска злобно за закуска*), *залък* (*Това се оказа прекалено голям залък за мен*), *замесвам*, *засищам*, *изгълтвам* (*Изгълтах книгата наведнъж*), *изконсумирам* (*брака*→термин), *кокал*, *коктейл*, *откърмен* (*с песните*)[4], *лапам*, *меден*, *меся*, *ненаситен*, *облизвам се (за нещо)*, *опивам се*, *опиум*, *опиянение*, *опиянявам се*, *пиян*, *поглъщам някого/нещо*, *преглъщам (обидите)*, *предвкусвам*, *предъвквам*, *пресищам се (на удоволствия)*, *пържа се (на някакъв огън)*, *схрусквам някого*, *сяждам някого*, *тесто* (като термин: *гипсово тесто*), *тлъст*, *утолявам (любопитството си)*, *ядка* (според БТР – *най-хубавата, най-ценната част от нещо*).

2. Значително по-малко лексеми включва следващата група – лексеми, при които метафоричният пренос се извършва на базата на някаква отделна обща *черта*, принадлежаща на референтите в буквална и в метафорична употреба на лексемата. Например при съществителното *боза* в изреченията *Изпих една боза* и *Как можеш да слушаш тази боза?* не можем да кажем, че същността като цяло на обекта *боза* в буквално и в метафорично значение е подобна или още по-малко, еднаква. Общото, което прави възможна метафоричната трансформация, е свойството и на двата обекта – *мътна, неизбистрена структура*. По сходен начин общата черта при сложното съществително *тюрлюгювеч* в буквална и в преносна употреба е *безпорядък*, при *захаросан – изкуствено сладък*, при *каша* – това, че обектът е свързан с бъркане (в метафоричната употреба – с бъркотия). Интересна е жаргонната метафорична употреба на съществителното *кифла*, която придава на лексемата значението *отпуснатата, съгласна на всичко девойка*. Разбира се, и тук не можем да търсим същностна прилика между двата обекта, но и общата черта се открива по-трудно. Може би това са характерните за такива девойки черти на *липса на открояваща се специфика*, *податливост и мекост* – черти, които в по-абстрактна перспектива могат да се видят и при кифлата като храна. Ако потърсим общата черта при действието *кълва* в буквално значение *за птица – поемам храната си с човка*, и в метафорично значение *зубря* (*уча механично, усвоявам материала без разбиране*, БТР 2018), ще я открием в тази негова особеност – *без разбиране*, т.е. *без сдъвкване* – както птицата яде с клюна си. Разликата между тази, втора, и първата група лексеми, за която стана дума по-горе, е понякога условна (както напр. и тук), защото зубренето и кълването могат да се представят и като еднотипен процес на поемане в себе си, усвояване на нещо, който се извършва без преработване, но по-важното в случая тук според мен е подобието именно по начина на извършване на съответните действия. Към тази група спада

4 Това причастие може да се възприеме и като метафора (*песните* са за някого като майчиното мляко), и като метонимия (*откърмвам → отхранвам → отглеждам някого*).

и лексемата *сухар*, която има буквално значение *специално приготвен или допълнително препечен, изсушен хляб, който трае дълго време* (БТР 2018) и метафорично значение *скучен, безинтересен и несърдечен човек* (БТР 2018). Общата черта се крие в значението на прилагателното *сух*: буквално – *който не съдържа влага* (БТР 2018) и метафорично – *който е лишен от любезност, сърдечност, чувство* (БТР 2018). Съответствието между двете значения би могло да се обясни с метафоричното свързване на *влагата* със сълзите и с чувствата, с топлотата и живостта на сърцето. При С. Колковска откривам един от редките примери на метафоризация на дума от разглежданата сфера с резултат образуването на термин – *сандвич* ('конструктивен елемент в строителството') (Kolkovska 2012: 4), срв. по-горе и *тесто (гипсово)*, както и *да изконсумирам (брака)*, а също и *бульон* (хранителна среда – вж. по-долу).

В тази група също е представен глагол със значение приготвяне на храната – глаголът *да изпържа*, срв. в примера: *Изпържиха ме яко тези мошеници!* Тук може да се предложи следното обяснение, което води до постигането на образност като причина за прибягване към метафоризацията: глаголът означава, че някой някого е излъгал много ловко. Като резултат от такъв личен неуспех потърпевшото лице изживява силно отрицателни чувства, които в една прототипна ситуация предизвикват зачервяване на лицето му. Според мен именно това зачервяване, което съпътства и пърженето на храната, е общата характерна черта, която се явява мотивационен признак на метафоризацията.

Друг пример за отделна характерна черта в ролята на мотивационен признак представлява и лексемата *лига*, чийто референт в буквалното ѝ значение се свърза с дейността на храносмилателната система: 1) *гъста и обилна слюнка*, 2) *потекла, проточила се от устата слюнка* (БТР 2018), и съдържа конотацията '*безформено, буди неприятни усещания*'. В метафорична употреба съществителното запазва тази характерна конотация и в контекст, който подсказва, че става дума за човек, метафоричното ѝ значение става '*неприятно любезен, превзет или несполучливо духовит*' (БТР 2018), където конотацията за безформеност се поддържа от неестественото поведение и отново се съчетава с *буди неприятни усещания*. Същата метафорична трансформация се извършва и при прилагателното *лигав*.

Към тази група съм включила и лексемите *бульон* (=хранителна среда; мотивационен признак ще бъде общата черта '*течност с хранителни вещества в нея*'), *канелен (очи)*, *компот*, *мазен (мазна усмивка)*, *миш-маш*, *мляскам някого* (= *целувам го шумно*), *ояждам се (на някаква служба)*, *попара*, *тричав (тричава работа)*. Значението на всички лексеми (освен *канелени (очи)*) съдържа като конотация пренебрежително или иронично отношение на говорещия към обекта.

3. Като разновидност на горната група може да се определи тази (трета) група, в която лексемите получават метафоричен прочит на базата на една фиксирана обща черта – общата *форма*. Например можем да чуем упрек към някой ученик, че тетрадката му е *баница*, и този метафоричен пренос се извършва на базата на изгледа на баницата и на разпарцаливената и мазна тетрадка. По подобен начин, на базата на кръглата форма с празно пространство по средата, могат да се свържат *геврекът* и воланът. Метафоричната употреба на *кюфте* се основава на сравнително малките размери и закръглен облик (*Синът ѝ е едно кюфте*). Метафорични значения на този принцип получават и лексемите *баклавичка* (ромбовидна форма – *плат с десен на баклавички*), *зелник*, *мекица*, *палачинка*, *поничка*, *пръжка*, *тиквеник*, при което всички те представляват видове храна, приготвена от човека (и по разбираеми причини са съществителни). Отново при почти всички (с изключение на неутралната лексема *баклавичка*) значението съдържа и конотация за пренебрежително или иронично отношение на говорещия към обекта. Интересен е случаят с лексемата *тиквеник* (*Виж го тоя тиквеник къде кара!*). Тук общата форма се долавя, ако обърнем внимание на мотивиращата дума *тиква*, която има преносно значение *човешка глава; куфалница, кратуна* (БТР 2018), т.е. тиквата се свързва с формата на човешка глава, която при това не е особено умна (аналогията тук идва от това, че по средата тиквата е куха, вж. и Pernishka 1993: 135). А вероятно метафоричният пренос при лексемата *тиквеник* се улеснява и от суфикса *-ник*, който иначе е характерен повече за лексемите със значение на човек и не толкова със значението на храна: *мошеник*, *разбойник* и т.н.

4. Много интересна е групата, събрала лексеми, към чието метафорично значение може да се приложи *амбивалентно* тълкуване – и от гледна точка на лексикалната метафора (каквато имахме досега), и от гледна точка на анализа на понятийната метафора. Тези лексеми са глаголи, при които метафоризацията се извършва на базата на подобие в същността на съответното действие в буквално и в метафорично значение на лексемата, т.е. спадат към първата разглеждана в статията група лексеми.

4.1. В голяма част от представените в тази точка случаи извършителят на действието е неодушевен обект, който може да се възприеме и метафорично. Тъй като разглежданите в статията глаголи от областта на храненето се свързват със субекти живи същества, при метафоричното им тълкуване тук ще става дума за *персонификация* или *одушевяване* на субекта (родова метафора според класификацията, представена в Ковечеш 2011: 196; бих определила общия ѝ модел като *X е човек / живо същество, който / което P*). Такива са примерите: *ближа* (*огнените езици ближат стените на къщата*); *задавям се* (*печката се задави*); *изпивам* (*болестта е изпила жената*);

изсмуквам (*тъмната стая го е изсмукала*); *изяждам* (*страстта ми изяде ума*); *напива се* (*дъската се напива с вода и набъбва*); *пия* (*земята пие дъжда*); *поглъщам* (*войната погълна много средства*; *заниманията погълнаха вниманието ми*); *ям* (*ръждата яде желязото*; *угризенията ме ядат*). По-горе вече посочих, че този вид метафори са свързващото звено между понятийните и лексикалните метафори. Ако се вземе за пример изречението *Войната погълна много средства*, към него може да се приложи гледната точка на компонентния анализ, която прилагах и досега – откроряване на семантичните компоненти на буквалното и на метафоричното значение при дадена лексема и най-вече – на общата сема, която се открива и при двата вида значение. Тогава носител на метафоричното значение ще бъде лексемата *поглъщам (погълна)*, която има буквално значение *гълтам, поемам нещо изцяло, гълтам определено количество*; *поемам, задържам в себе си* (БТР 2018). Метафоричното значение ще се гради върху семата '*поемам и задържам в себе си определено количество от нещо*' и така метафоричното тълкуване ще осигури в съответния контекст пълнотата на значението на изречението: *Войната поема в себе си голямо количество средства*.

Ако приложим обаче когнитивната гледна точка и открием в същото изречение понятийна метафора, тогава първата абстрактна същност – *война* – ще се възприема като живо същество, което поглъща като храна нещо, което е материално, а втората абстрактна същност – *средствата* – ще бъдат този материален обект храна, който живото същество поглъща. Тогава метафорично тълкувана ще бъде цялата ситуация. По същия начин ще се тълкуват и огнените езици, които ближат стените, и печката, която се задавя, и болестта, която е изпила силите на жената, и т.н.

В началото на статията стана дума за това, че в зависимост от контекста дадена лексема може да има повече от едно метафорично значение. Тук ще посоча като илюстрация разгледаната вече лексема *изпивам*: в т. 1. споменах метафоричната употреба на този глагол *изпивам някого с поглед*, където контекстът със значение на субект – одушевен извършител и обект – също одушевен, а най-вече – на извършване на действието с поглед, предизвиква метафоричен пренос въз основа на прилика в същността. В тази точка показвам друг вид метафоричен пренос при същия глагол – в контекст на подлог, заеман от абстрактно съществително с пропозиционално значение: *Страстта му е изпила ума*; *Болестта го е изпила*. Както видяхме, при анализа на това метафорично значение можем да подходим по два различни начина – като отделяме общия семантичен компонент на първичния и вторичния номинат, мотивационния признак на лексикалната метафора, изразена от глагола *да изпия*, или като представим цялата изразявана ситуация като понятийна метафора (страстта е живо същество, което пие ума на човека). По подобен начин ще се

тълкува и глаголът със значение, изразяващо същото действие, но по отношение на храна – *изяждам*. Когато подлогът е абстрактно съществително с пропозиционално значение, срв.: *Тези занимания ни изядоха цялото свободно време*, наблюдаваме явлението, изложено вече при глагола *да изпия*. Любопитно е, че *умът* на човека за българина не се *изяжда*, а се *изпива*; обратно – *времето* се *изяжда*, а не се *изпива*, макар че в друга понятийна сфера *тече*. С глагола *изяждам* се свързват обекти като: *главата* (*Тези амбиции му изядоха главата*), *времето*; с глагола *изпивам* могат да се свържат: *ума*, *силите*, *енергията*, *младостта*. Формално тук подлогът може да бъде и човек или животно: *Със своите глупости той ми изяде времето*, но в действителност одушевеният извършител е само каузатор на съответното действие: *Той направи глупости, които ми изядоха времето*.

В примери като *Това чувство ме ядеше все повече* имаме подобна, амбивалентна разновидност на метафоричното значение, но с позиция на обект със значение на човек (срв. за същото и примера от по-горе: *Болестта го беше изпила*), което означава, че и човекът може да бъде възприеман в перспективата на понятийната метафора като храна или питие за някаква анимизирана или персонифицирана същност. Накрая, в изрази и с двата глагола от типа на: *Те ми изядоха* / *изпиха париците* ми се струва, че не става дума за метафора, а за метонимия, така че те не са обект на вниманието ми тук.

4.2. В първата точка от изложението си включих една доста голяма група глаголи за действие с извършител човек (или животно), при които метафоризацията се извършва на базата на подобие по същност. Повечето от тях, най-вече тези, които са преходни, могат според мен да получат на едно по-дълбоко ниво на възприемане и тълкуване от перспективата на понятийни метафори. Така например изразът *предъвквам нещо* може да се възприеме и като ситуация, при която мислите на субекта са ядивни същности, които той предъвква, срв.: *Той все предъвква вариантите, но не се решава да предприеме нищо*. По подобен начин и метафорично употребеният глагол *преглъщам* може да предположи и ситуация, в която обидите, които някой преглъща, представляват такива ядивни същности: *Не можах да преглътна обидите*. Срв. и други глаголи: *засищам* (*Той не можеше да засити апетитите си*), *изгълтвам* (*Изгълтах романа за една нощ*), *лапам*, *облизвам се (за нещо)*, *опивам се*, *опичам си работите*, *опиянявам се*, *поглъщам някого* / *нещо*, *предвкусвам*, *пресищам се (на удоволствия)*.

5. В една неголяма група лексеми коренът, който получава метафорично значение, участва в *словообразувателен* процес и по този начин фиксира своя контекст

като единствено възможен (в състава на сложна или производна дума). Затова тук метафоричното значение се превръща в основно. Тези лексеми отново според мотивационния признак на метафоризацията могат да се отнесат към групата от т. 1, с уподобяване по същност между първичния и вторичния номинат. Такива са четири сложни прилагателни с първа част корен *слад-*, прави впечатление, че всички те са свързани със сетивото на слуха: *сладкогласен*, *сладкодумен*, *сладкозвучен*, *сладкопоен*. При тях първичен номинат е качеството 'сладост', на което при вторичния номинат се уподобява по същност (по предизвиквани усещания) абстрактното и трудно изразимо по друг начин качество на съответния издаван звук. В други две лексеми – съществителни – имаме характеристики на човек: *сладур*, *изедник*. Към тази група включвам и глагола *самоизяждам се*, който също има само метафорично значение заради задължителното насочване на действието *изяждам* към самия извършител. Като наблюдение може да се открои, че участници в тези деривати са или коренът *слад-*, или коренът *изяждам / ям*.

6. Отделила съм и две лексеми, заемки от турски език, при които нямам напълно убедително обяснение за основанието, върху което се извършва метафоричният пренос. При първата от тях – *гювеч* – по-често съществителното се използва като наречие за начин със значение *безплатно*: *Давам ти това гювеч – взимай и не питай!* Другата лексема е съществителното *тутманик*. Докато при посочения по-горе случай с *тиквеник*, както видяхме, може да се открие обща черта между първичния и вторичния номинат на *тиква*, която дава база за метафоричен пренос, тук може да се предположи фонетична причина – може би за ухото на българина първата сричка – *тут*, и то под ударение, е звучала грубо, което е правело думата подходяща за обидна квалификация, каквото е значението на *тутманик*.

И така, получените пет разновидности метафорична употреба на лексемите от сферата на храненето, които отделих в представените по-горе точки, могат да се сведат до две групи по характера на мотивационния признак: 1) подобие по същност; 2) подобие по отделна черта. На практика разновидностите от 4. и 5. точка спадат към първата група, а уподобяването по форма – към втората група. При лексемите от 4. точка прилагам като допълнителен критерий начина на тълкуване на семантиката (анализ по семантични компоненти или прилагане на понятийна метафора), а при лексемите от 5. точка – участие в словообразувателен модел (което превръща метафоричното значение в основно). На един следващ етап от анализа на разглежданите лексеми трябва да им се направи и класификация по семантични разновидности на мотивационния признак и на получените вторични номинати (семантикономинационни категории по Pernishka 1993).

След извършената класификация и анализ на метафорите от областта на храненето в българския език ще се опитам да направя обобщение кои по-абстрактни същности и явления могат да се изразяват метафорично с лексеми от тази сфера на колективния опит на носителите на българския език. Откроиха се най-напред 1) различните видове емоции, усещания, страсти, настроения, физиологически състояния, по-често отрицателни (*преглъщам обидите*, *вкисвам се*, *жадувам*, *изпивам с поглед*, *люта рана*, *завирам (от жега)*; 2) действия и явления, които будят емоции (*дъвча / насолявам / схрусквам / изпържвам някого*, *вгорчавам живота на някого*, *горчива чаша*, *опиянявам някого*, *предвкусвам нещо*), отново по-често са отрицателните; 3) обекти на оценка (висока – *каймакът на обществото*; ниска: *кълва си урока*; *боза*); 4) отделни характеристики, които често са извън определена норма (*солена шега*, *пиперлива забележка*, *еликсир*); 5) дейности, свързани с ползване на облаги (*лапам от държавната хазна*, *кокал*, *ояждам се*).

По изключение лексеми от разглежданата област служат за образуване на термини – това са свързаните с вкусовите усещания лексеми *киселини*, *захари*, *соли* (при това граматически ограничени чрез свеждане само до форми за множествено число), както и отбелязаните лексеми *бульон*, *сандвич*, *тесто (гипсово)*, *консумирам (брака)*. Прави впечатление, че имената на напитки се срещат много по-рядко в метафорична употреба – такава имат само *боза*, *вода*, *еликсир*. Това се обяснява както с техния ограничен брой като цяло, така и с характерната им безформеност, която не допуска метафоризацията им по признака на прилика във формата.

В някаква степен чрез метафоричните употреби говорещият винаги осъществява свои *прагматични цели*. От наблюденията над метафорите от сферата на храненето се набелязаха три основни цели. Като първа причина за прибягване към метафорични употреби, свързана с говорещия, може да се изтъкне желанието му да направи речта си по-образна и картинна (*земята пие дъжда*; *глад за удоволствия*). Много рядко лексеми от разглежданата област се използват за по-конкретно изразяване на абстрактно понятие без стремеж към образност, който ми се струва главен при този вид номинация: *замесвам*, *меся*.

Най-често прагматична цел е и предаването на отношението на говорещия към обекта: отвращение (*повръща ми се от него*, *тлъст*, *мазен*, *баница*), обратно – умиление и симпатия (*сладур*, *меден*, *бонбон*), презрение (*сухар*, *кифла*, *тиквеник*, *тутманик*) и др. Понякога такава цел може да бъде скъсяване на дистанцията с някого чрез придаване разговорен характер на речта (*втасвам*, *за десерт*, *гювеч*).

Като цяло може да се обобщи, че метафоричната употреба на лексемите от областта на храненето показва връзката, която българското езиково съзнание установява

между когнитивната област на храненето, от една страна, и когнитивната област на емоциите, усещанията, субективните състояния, от друга. При уподобяването на номинатите по форма целевата област включва конкретни предмети, но пак основни цели са постигането на образност и изразяването на отношение. Образността се постига по различни начини. В едни случаи и двата уподобявани обекта са конкретни (например при уподобяването по форма: *тетрадка баница*), в други случаи, от областта на т.нар. синестезия, т.е. на взаимодействието между сетивните възприятия, по-слабо конкретно възприятие се уподобява на възприятие с по-висока степен на конкретност, срв: *сладък звук* (вкусовото възприятие се възприема като по-конкретно и разпознаваемо в сравнение със слуховото); *сладко коте* (тук вкусовото възприятие предава още по-абстрактно възприятие – зрително, съчетано с предизвиквано субективно отношение). В трети случаи на конкретно, физиологично явление се уподобява абстрактно, субективно психологическо или емоционално състояние: *жажда за знания*; *горчилката на живота* (във втория пример вкусовото възприятие служи за предаване на когнитивно състояние, каквото е житейският опит). При групата на амбивалентно тълкуваните глаголи (*страстта ми изпи ума*), ако глаголът се анализира като лексикална метафора, тогава конкретното, физическо действие служи за предаване на абстрактно психологическо, емоционално или физиологично субективно състояние (*изпивам водата → изпивам ума*). Ако цялата изразявана ситуация се тълкува като понятийна метафора, чрез персонификацията или одушевяването (в цитирания пример – на страстта) не се извършва предаване на по-абстрактно чрез по-конкретно, защото еднакво абстрактна е страстта, възприемана както като неодушевена същност, така и като одушевено същество. Тук носителят на по-висока степен на нагледност и разбираемост е идеята за одушевеност и представата за одушевено същество, извършващо конкретни действия, общи за одушевените същества, включително и за човека.

Към основната си номинативна образна функция метафората от сферата на храненето по-често има добавена и прагматична функция: изразяване на оценка и/или отношение на говорещия или стремеж към скъсяване на дистанцията със събеседника чрез придаване на по-разговорен характер на речта[5]. Затова използването на лексеми от анализираната сфера с терминологична функция е изключение.

5 В това отношение хетерогенна е групата на тълкуваните амбивалентно глаголи. Прагматична функция е придадена, ако обектът на действието е човек (*болестта* го *е изпила*). Ако обектът или субектът на действието е неодушевена същност (*огнените езици ближеха стените на къщата*; *печката се задави*), метафоричното значение изпълнява само основната функция – придаването на образност.

Използван източник

БТР 2018: *Български тълковен речник*. Четвърто издание. София: Наука и изкуство, 2018.

Библиография

Dragichevich 2010: Dragichevich, Rayna. *Lexicology of Serbian Language*. Belgrade: Zavod za Udžbenike, 2010. [In Serbian: Драгићевић, Рајна. *Лексикологија српског језика.* Београд: Завод за уџбенике, 2010.]

Kolkovska 2012: Kolkovska, Sia. "New Metaphorical and Metonymical Meanings of Nouns in the Bulgarian Language." *Balgarski ezik*, no 4 (2012): 17–27. [Колковска, Сия. „Нови метафорични и метонимични значения в българския език, възникнали при съществителните имена", *Български език*, no 4 (2012): 17–27.]

Kolkovska 2013: Kolkovska, Sia. "New Metaphorical Meanings of Adjectives and Verbs in the Bulgarian Language." In Blagoeva, Diana & Kolkovska, Sia et al., eds. *Problems of Neology in Slavic Languages*, 185–207. Sofia: AI Prof. Marin Drinov, 2013. [In Bulgarian: Колковска, Сия. „Нови метафорични значения в българския език, възникнали при прилагателни имена и глаголи." В: *Проблеми на неологията в славянските езици*, 185–207. Съст. и науч. ред. Д. Благоева, С. Колковска, М. Лишкова. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2013.]

Kovecses 2011: Kovecses, Zoltan. *Language, Mind and Culture*. Krakow: Universitas, 2011. [In Polish: Kövecses, Zoltán. *Język, umysł, kultura*. Kraków: Universitas, 2011.]

Lakoff & Johnson 2010: Lakoff, George & Johnson, Mark. *Metaphors We Live By*. Warsaw: Aletheia, 2010. [In Polish: Lakoff, George & Johnson, Mark. *Metafory w naszym życiu*. Tłum. Tomasz Krzeszowski. Warszawa: Aletheia, 2010.]

Pacheva-Karabova 2005: Pacheva-Karabova, Svetla. "Metaphorical Language of Contemporary Bulgarian Academic Medicine." PhD dissertation. Plovdiv: Medical Univesity, 2005. [In Bulgarian: Пачева-Карабова, Светла. „Метафоричният език на съвременната българска академична медицина." Докторска дисертация. Пловдив: Медицински университет, 2005.]

Pernishka 1993: Pernishka, Emiliya. *On the Systematicity in the Lexical Polysemy of Nouns*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, 1993. [In Bulgarian: Пернишка, Емилия. *За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена*. София: БАН, 1993.]

Stancheva 2015: Stancheva, Zhana. "Bulgarian and Polish Folk Names of Diseases (From Names of Plants and Animals)." In Cholakova, Zhorzheta& Chakarova, Juliana et al., eds. *Slavistics – Paths and Prospects*, 171–179. Plovdiv, Paisii Hilendarski University Press, 2015. [In Bulgarian: Станчева, Жана. „Български и полски народни названия на болести (мотивирани от названия на

растения и животни)". В: Чолакова, Жоржета & Чакърова, Юлиана и кол., ред. *Славистиката – пътища и перспективи*. Сб. в чест на 70-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Иванка Гугуланова, 171–179. Пловдив, УИ Паисий Хилендарски, 2015.]

Vershinina 2002: Vershinina, Tatyana. "Zoomorphic, phytomorphic and anthropomorphic metafors in contemporary political discourse." DSc thesis. Yekaterinburg: Ural State Pedagogical University, 2002. [In Russian: Вершинина, Татьяна. „Зооморфная, фитоморфная и антропоморфная метафора в современном политическом дискурсе." Диссертация на соискание ученой степени кандидат филологических наук. Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2002.]

КАТЕГОРИИТЕ *ДОБРО* И *ЛОШО* В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК НА БАЗАТА НА ПРЕДСТАВИТЕ ЗА *РЕД, ПОРЯДЪК* И *БЕЗРЕДИЕ, ХАОС*

Miroslava Vatova

Uniwersytet Wielkotyrnowski im. Świętych Cyryla i Metodego

THE CATEGORIES OF *GOOD* AND *BAD* IN THE MODERN BULGARIAN LANGUAGE BASED ON THE NOTIONS OF *ORDER*, *ORDERLINESS* AND *DISORDER*, *CHAOS*. The paper deals with the concepts of GOOD and BAD as reflected in the Bulgarian lexical system within the framework of the Cognitive Metaphor Theory, developed by Lakoff and Johnson. The study claims that the concepts of GOOD and BAD are undoubtedly grounded in human experience but are conceptualized by means of metaphors as such concepts do not exist objectively in the physical world but result from human understanding of it. The cognitive metaphors discussed in the paper are studied with reference to human understanding of order, orderliness and disorder, chaos in the world.

Keywords: *cognitive metaphor, image schemata, figure and ground, GOOD and BAD, ORDER and DISORDER, ORDERLINESS and CHAOS*

1. Уводни думи

Първичната форма на *доброто*, *лошото* и *неутралното* според Й. Златев се определя по отношение на организма и вида. Под термина *организъм* авторът разбира всяка жива система[1], която има вътрешно присъщи (вродени или придобити) ценности, които могат да се променят по степен на положителност или отрицателност в зависимост от ролята им в съхранението на живота на организма и на рода му (Zlatev 2006: 315).

1 Живата система е автопоетическа (самоорганизираща се, самосъзидателна) автономна същност (дори ако нейното конкретно съществуване зависи от средата). Тя е динамична система, в която всички явления са подчинени на нейния непрекъснат автопоезис, непрекъснато самопроизводство, и всички нейни състояния са състояния на автопоезис (вж. Kravchenko 2001: 9). Като такава система може да се разглежда и човекът.

М. Мамардашвили посочва, че при животните действията, насочени към съхраняването на живота на индивида и на рода му, се направляват от вроден природен механизъм, инстинкт, който работи вместо индивидуалните решения, но при човека не е така. Ако животното няма какво да решава, защото *полезното* и *вредното* са заложени в самия механизъм на инстинкта, то човекът сам трябва да установява фактите, защото те не са му дадени. Всичко, което той може да знае в качеството му на мъдро или на полезно, трябва да установи сам, като, разбира се, може и да не го установи, защото човекът е особено същество, което може да се отклонява от биологичните закони, да ги нарушава, естествено, причинявайки си вреда. Ние интуитивно знаем, пише М. Мамардашвили, че не сме само биологични същества. Ако човек беше само биологично същество, нямаше да се различава от животните, при които не съществува проблемът (т.е. незнанието) на съществуването. Животното няма какво да си обяснява, защото то не знае, че не знае. То се ръководи от инстинкта, без да го осъзнава. Но човекът трябва сам да търси и открива познание за самия себе си, за това, което не може да бъде обяснено от само себе си (Mamardashvili 1996: 15; 17).

Затова, според съветския и грузински философ, ние сме същества, самопораждащи се чрез културно изобретени устройства, такива като митове, ритуали и т.н., които са начин за конструиране на човека от природния (биологичния) материал. В миналото митът е бил средството за организиране не само на света, но и на самия човек. Той е бил необходим за *въвеждане* и за *задържане във времето* на *порядък* в света и в биологичните състояния, а ритуалът – за въвеждане на човека в състояние, което по естествен начин не би се задържало дълго и благодарение на което заживяват във времето човешките чувства или това, което наричаме човешко у човека. По този начин се въвежда ред или порядък, на който могат да бъдат основани човешките състояния, самият феномен на човека, макар че този ред не е акт на природата. В този смисъл всички начини за въвеждане на ред нямат природна, т.е. чисто биологична основа, а са неприродни или свръхприродни. Затова човекът е феномен – той не е само биологично същество, но има и свръхприродна същност (Mamardashvili 1996: 17–20).

Т. Цивян пише, че архетипният модел на света е ориентиран към пределна космологизираност на съществуващото и в същото време – към описание на космологизирания modus vivendi и основните параметри на вселената (пространствено-времеви, причинни, етически, количествени, семантични, персонажни). За излагането на целия комплекс от представи за света е измислен невероятно прост, но много остроумен начин за описание: система от бинарни опозиции, която включва 10-20 двойки противопоставени един на друг признаци, имащи съответно *положително* и отрицателно значение (Tsivyan 2005: 7).

Авторката посочва обаче, че във всяка традиция са засвидетелствани случаи на *смяна на знака* – в един текст А е положително, Б – отрицателно, след това се забелязва някаква област, в която опозицията не е изразена толкова ясно – между А и Б има някакъв мост, и накрая се открива група, където всичко е с противоположен знак – Б е положително, А – отрицателно. Според Т. Цивян това е така, защото противоборството трябва да доведе до обединение, а обединението, на свой ред, служи като залог за по-нататъшно противоборство и т. н. – и в това се състои и идеята за живота (Tsivyan 2005: 17):

> Установяването на опозиции... отначало довело до естественото разделение на обектите. Обаче мисълта не се спряла на това и се оказало, че плодотворността на опозициите като метод на описание се заключава и в това, че те могат да бъдат опровергани – в този смисъл, че над разделението, разликата, контраста съществува и някакво по-силно единство и това единство, в частност, може да променя знаците, да променя местата, *да се превръщат един в друг* противопоставените членове на опозицията. Този творчески подход позволява да се намират нови връзки в строежа на света (Tsivyan 2005: 14; 51).

Е. Касирер в своето изследване за символическите форми на съвременната култура достига до идеята, че в *символическата функция* се разкрива същността на човешкото съзнание – способността му да съществува чрез синтез на противоположности (Cassirer 2001: 44).

2. Категориите *добро* и *лошо* – отделни, но неразривно свързани *цялости*

Както посочихме вече, според Т. Цивян целият комплекс от представи за света е съставен от противопоставени един на друг признаци, които имат съответно положително и отрицателно значение (Tsivyan 2005: 7). Това означава, че в категориалните структури ПОЛОЖИТЕЛНО и ОТРИЦАТЕЛНО, които ние за краткост тук ще назоваваме съответно ДОБРО и ЛОШО, хипотетично може да влезе всяка област (или част от нея) на човешкия опит. Т. Цивян твърди също, че нелогичната и странна ситуация на размиването на границите между опозициите и дори на *смяна на знака* може да бъде обяснена, ако светът се приеме като единство и това е свят, единен за цялото човечество. Тогава опозициите могат да бъдат условни, а опозитите могат да променят местата си в оценъчното поле и цели текстове в една и съща традиция могат едва ли не да се опровергават един друг (Tsivyan 2005: 18).

Като изхождаме от тази идея, сме в състояние да направим следното предположение: категориите ДОБРО и ЛОШО са изградени на базата на фундаменталната

структура ЧАСТ – ЦЯЛО[2], защото, от една страна, те се осъзнават като отделни цялости, а от друга страна, между тях съществува неразривна връзка – те не могат да съществуват самостоятелно една без друга, затова би трябвало да са ЧАСТИ на едно ЦЯЛО. Според нас те са части на един общ гещалт, който е предконцептуална неосъзната представа и затова не е намерила езиково обозначение. Съвсем условно можем да я назовем ЕДИНСТВО НА БИТИЕТО.

В рамките на това ЕДИНСТВО НА БИТИЕТО ДОБРОТО и ЛОШОТО могат да бъдат откроени като отделни, силно контрастиращи помежду си същности на принципа на разграничаването на *фигурата* от *фона*[3], затова се възприемат като противопоставени, като опозиция. Когато някаква част от опита си оценяваме със знак плюс, ние я причисляваме към категорията ДОБРО, която мислено сме обособили като отделна същност, изпъкваща подобно на *фигура*, откроена на *фона* на знанието ни за всичко

2 Образ схемата ЧАСТ – ЦЯЛО има следните структурни елементи: ЦЯЛО, ЧАСТИ и КОНФИГУРАЦИЯ. Схемата е асиметрична, защото А е част от Б, но Б не е част от А, и е нерефлексивна, защото А не е част от А. Освен това ЦЯЛОТО съществува като такова единствено когато съществуват ЧАСТИТЕ, но обратното не е задължително – частите могат да съществуват и без да образуват цяло. Частите изграждат единно цяло само когато се намират в определена конфигурация (Lakoff 2004: 356). П. Дийн обръща внимание, че образ схемата връзка е базова област за разбирането на схемата част – цяло, защото частите са *свързани* с цялото и помежду си (Deane 1992: 61–66). Образно-схематичната структура част – цяло е осмислена и на базата на образната схема обект (вж. Santibanez 2002: 185).

3 Това е психологическо противопоставяне, което е описано за пръв път в психологията от Е. Рубин и е разработено по-обстойно от гещалт психолозите, а по-късно е пренесено и в когнитивната семантика от Л. Талми. Две области се възприемат като силно контрастиращи помежду си – едната се откроява като *фигура*, а другата служи като *фон* за възприемането на първата. Въпреки че двете области имат обща граница помежду си, едната се възприема като добре оформена и очертана (*фигурата*), а другата (*фонът*) изглежда безформена, а очертанията ѝ сякаш принадлежат на първата област (*фигурата*). *Фонът* се осмисля като разположен зад *фигурата*, *фигурата* изглежда като разположена по-близо до наблюдателя, на преден план, тя прави по-голямо впечатление и по-лесно се запомня. Обикновено *фигурата* е по-малкият обект, възприеман на *фона* на нещо по-голямо. Понякога *фигурата* и *фонът* могат да сменят местата си в резултат от човешката способност за насочване и концентрация на вниманието, за промяна на гледната точка (Ungerer & Schmid 1996: 156–160, Talmy 2000, Rakhilina 2000: 354–356; Plungian & Rakhilina 2000: 125). Съвсем естествено е контрастът *фигура – фон* да се пренася и в езика. Един от подходите в когнитивната лингвистика се основава на принципа *на психологическата значимост* (или *очебийността*) (prominence view) – когато възприемаме даден обект от заобикалящата ни среда, ние го избираме като перцептуално изпъкналата *фигура* на някакъв *фон* (всичко, което остава извън очертанията ѝ). Техните взаимоотношения обикновено се представят в езика чрез употребата на предлози и това до голяма степен може да внесе яснота в разбирането и интерпретацията на значението на пространствените предлози (вж. Ungerer & Schmid 1996). Според нас когнитивната способност за разграничаване на *фигура* от *фон* може да бъде открита не само в изграждането на пространствените представи, но при изграждането на базовите категории ДОБРО и ЛОШО.

онова, което сме оценили със знак минус. И обратното – това, което категоризираме като ЛОШО, сме отделили и ясно разграничили от знанието, което остава като невидим фон, което имаме за ДОБРО.

Тяхното различаване като отделни същности е необходимо на човека, за да въведе или да открие ред в нещо, което само по себе си, по природните закони, не притежава ред, а би било хаос, и по този начин да намери обяснение за битието. Категориите ДОБРО и ЛОШО се раждат от способността ни да оценяваме опита си, който обаче сам по себе си не принадлежи към нито една от тях. Оценяването винаги е дело на някакъв субект – наблюдател, който взаимодейства с външния свят, съществуващ обективно и независимо от този наблюдател. Но реалността и обективно съществуващият външен свят не са едно и също нещо, защото реалността винаги е такава, каквато я възприема и осмисля наблюдателят. Тя не е просто добро или изопачено отражение на външната действителност, защото, както твърди Р. Лангакър: *изказвания, които са истинни при едни и същи условия, или които имат една и съща референция, въпреки това често са противоположни по своето значение, тъй като са различни алтернативни начини за ментално конструиране на едни и същи обективни обстоятелства* (Langacker 1992: 10). Тогава разграничаването на ДОБРОТО от ЛОШОТО и обратното ни е необходимо, за да опознаем създадената от нас реалност и нас самите.

3. Категориите *добро* и *лошо* с оглед на представите за *ред*, *порядък* и *безредие*, *хаос* на базата на български езиков материал

За да опознаеш себе си, твърди М. Мамардашвили, трябва да опознаеш това, което е най-близко. Изследователят пише*: Какво може да е по-близко от това, което говориш? Ти говориш, без да се замисляш ... – помислете. ... Това е близкото. Ние живеем в езика. Какво може да е по-близко от езика? Какво си казал всъщност?* (Mamardashvili 1996: 56).

Чрез думите *добро* и *лошо*, *good* and *bad*, *хорошо* и *плохо* и т.н. ние не обозначаваме реално съществуващи физически обекти или субстанции, нито пък състояния, които реално преживяваме (емоции, чувства). Въпреки това те са символи на някакви същности, които осъзнаваме като съвсем реални. Тези същности могат да обхващат разнородни области (или части от тях) на нашия опит – както реални (сетивно постижими), така и свръхприродни, т.е. всичко – познато и непознато, разбрано и неразбрано. Промяната на човешкото познание е причината границата между тези същности да не е ясно очертана и те да могат да се *преливат* една в друга или дори

да разменят местата си. Но едно нещо остава неизменно – те винаги съществуват в неразривна връзка помежду си, защото разграничаването на всяка една от тях е възможно само на фона на другата подобно на начина, по който при възприятието се очертава *фигурата* от *фона*, на който тя изпъква.

Доброто и лошото са различени, очертани са, но сами по себе си тези концептуални структури не са съвсем ясни, не са разбираеми от само себе си, макар че безспорно се отнасят към естествения опит на човека от взаимодействието му с околния свят и са базови области на човешкото познание (Lakoff & Johnson 1980: 118). Затова подобно на други базови области като времето, емоциите и др. могат да бъдат осмислени до голяма степен чрез метафорично проектиране на знания, придобити в други, по-конкретни области на опита ни – добре известно е, че метафората е един от фундаменталните механизми на познание, чрез които се постига състояние на разбиране (обяснение) у човека (вж. Lakoff & Johnson 1980, Mamardashvili 1996: 54). Тъй като в езика е съхранена колективната човешка памет, разбирането, намереното обяснение, може да бъде видяно именно в езика, защото, по думите на Л. Строс:

> ... всичко е в езика. Езикът [...] е факт на културата... езикът – най-съвършеното от всички явления от културен порядък, които образуват (в един или друг вид) системи, и ако искаме да разберем какво е изкуството, религията, правото, може би дори кухнята и правилата за вежливост, ние сме длъжни да ги разглеждаме като кодове, формирани от съчетанията на знаците по образеца на езиковата комуникация. (цит. по Tsivyan 2005: 24)

Човешкото съзнание е така устроено, че винаги търси реда, подредеността на нещата в света. Това можем да видим не само с оглед на ролята на мита и ритуала, за която писахме вече, но също и по отношение на категоризацията, езика и др. Например човешката способност за категоризация, която е в основата на нашето мислене, възприятие, действия и реч (вж. Lakoff 2004: 20, Taylor 1995: ix), е основен начин за организиране на опита ни чрез откриване на сходство в разнообразието. Тя всъщност е начин за въвеждане на ред в разнообразния и сам по себе си неподреден опит от взаимодействието ни със света. Както е известно, езикът също е добре организирана, вътрешно подредена система. Следователно човек вярва, че съществува някакъв естествен ред, вътрешно присъща подредба в света, която той трябва да търси и да открие, за да опознае и разбере този свят, както и себе си като част от него.

Ето защо е съвсем естествено да изграждаме представата си добро на базата на метафората доброто е естествен ред, вътрешно присъща подреденост на

НЕЩАТА: *както му е редът* (Обикновено, естествено, така, както трябва да бъде.) (DBL 2015: 1103); *това е в реда на нещата* (вж. в англ. *in the nature of things* – буквално *в природата, в естеството на нещата*); *нещо е редно* (т.е. правилно е); *редовен документ* (който отговаря на определени изисквания за срок, оформление и др. – DBL 2015: 1112), *редовен пътник* (който спазва определени правила, изисквания – пак там), *редовен човек* (разг.: който спазва общоприети норми на живот; порядъчен – *Кочо беше във всяко нещо редовен човек – и в работата си, и в целия си живот* (Д. Талев) – пак там), *изряден съм*; *порядъчен човек*; *имам настроение*[4] и т.н.

Очевидно обаче човек невинаги вижда, открива този естествен ред, защото според него той или не съществува, или е нарушен. Всъщност, ако нямахме такова разбиране, нямаше как да имаме и представата за естествен ред в света – той нямаше как да бъде осъзнат поради невъзможността да съществува нещо друго, въз основа на което наличието му да бъде констатирано, точно както представата за добро може да съществува само на фона на представата за нещо, което не е добро – това, което сме назовали *лошо*. Затова представата за липсата на ред или за нарушен ред сме наложили върху категориалната структура ЛОШО и в нашето съзнание ЛОШОТО е НАРУШЕНИЯТ ЕСТЕСТВЕН РЕД НА НЕЩАТА ИЛИ ЛИПСАТА НА РЕД, БЕЗРЕДИЕТО, ХАОСЪТ: *грешка; грях; грешна душа; грешен подход; нещо не е наред*; *това не е в реда на нещата; извънредно положение; нередовни документи; нередовен пътник; нередно е; не е редно; хаотичен човек; хаотична ситуация; не си изряден*; *главата ми не е в ред* (разг.: Не съм напълно добре и не мога да разсъждавам нормално, правилно. – DBL 2015: 1103); *безпорядък*; *нарушител на обществения ред* и т.н.

Писахме по-горе, че границата между категориите ДОБРО и ЛОШО невинаги е ясно очертана и дори е възможно те да се *превръщат* една в друга, както и че двете категории се раждат от способността на човека да оценява опита си. Човекът обаче може не само да оценява, но също и да преоценява опита си. Възможно е там, където смятаме, че няма ред, подреденост на нещата, да съществува скрит ред, който е останал невидим за нас. Осъзнаването му може да ни накара да преоценим опита си и това, което сме категоризирали като лошо, да получи нова, вече положителна оценка. Така, образно казано, лошото може да се превърне в добро. Например българинът има следните пословици*: Всяко зло за добро. Ела зло, че без тебе по-зло*

4 А. Петрова пише следното*: Думата 'настроение' е заета от руски, но славянският корен е прозрачен и за българското езиково съзнание. Той ясно се свързва с представата за намиране на търсената височина на звука, произвеждан от инструмента, разполагане на точно определено място, постигане на баланс и хармония* (Petrova 2007: 174).

(Proverbs 1969: 80). В ежедневната реч казваме: *нещата започнаха да се подреждат*, *нещо се нарежда*, *подреждам мислите си* и т.н.

Следователно лошото е това, в което не откриваме подредба, макар че тя може да съществува. Тогава *като лошо* можем да категоризираме нещо поради своето незнание. Възможно е обаче и обратното – поради своето незнание да оценяваме нещо, което всъщност е нередно, като положително – *Стори добро, да намериш зло* (Proverbs 1969: 80). Според Сократ например добродетелта е винаги знание, а порокът е винаги невежество и никой не греши съзнателно – когато извършва зло, прави го поради незнание. В този смисъл лошото може да е неразбраното, неосъзнатото добро. Осъзнаването на реда обаче *превръща* лошото в добро.

От друга страна, мислим за РАЗБИРАНЕТО като за ВИЖДАНЕ – метафората е изведена от Дж. Лейкъф и М. Джонсън (Lakoff & Johnson 1980: 48). От опита си знаем, че за да виждаме добре, ни е необходима светлина и ясна видимост. Затова разбирането е и нещо светло, ясно, бистро. Например: *изясних си нещата*; *светна ми*; *светнах се*; *нещо се избистря*; *бистър ум* и т.н. Съответно неразбирането е нещо тъмно, мътно, мъгливо: *като в мъгла ми е*; *тъмна Индия*; *мътни води*; *мътна работа*; *нещо се мъти* и т.н.

Всъщност светлината е жизнено необходима за нашето съществуване изобщо. Т. Цивян, разсъждавайки върху модела на света в човешкото съзнание, посочва, че неговата структура, неговото възникване ни принуждават да видим някаква наивност в такъв логичен подход, водещ от конкретното към абстрактното като от простото към сложното. Според изследователката е възможно тази информация да се въвежда в съзнанието на човека недиференцирано, при това оценъчният критерий да се появява на много ранен етап, а по него *светлината* винаги се отнася към *благото*, а *тъмнината* – към *злото*, *смъртта* и т.н. Но в крайна сметка лайтмотивът на конкретността остава и това е трудно да бъде оспорено, защото напълно отговаря на действителността (Tsivyan 2005: 11, 13). Това означава, че в съзнанието ни съществува концептуалната метафора ДОБРОТО Е СВЕТЛО. Например: *светна ми*; *просветна ми* (по-добре съм); *човек със светла душа*; *светъл спомен*; *светли мисли*; *светла неделя* (вж. Vitanova 2012: 91). Със светлината интуитивно се свързва белият цвят (вж. Wierzbicka 1996: 250–251), общоприетата реконструкция на прасл. **bělъ* възхожда към индоевропейския корен със значение *сияя*, *блестя* (вж. Kurbangaleeva 2013: 354). В славянските култури ДОБРОТО се осъзнава като БЯЛО (Kurbangaleeva 2013: 353). Затова булката се облича в бяло (вж. също Almaleh 2008), бели са ангелите.

Тази представа е намерила отражение и в съвременния български език: *бял ден*, *бяла събота*, *бяла неделя* (вж. Vitanova 2012: 91), *родил съм се на бял покров* (лесно, безгрижно живея) (вж. Nedkova 2011: 75).

Лошото се мисли като тъмнина, мрак и интуитивно се свързва с черния цвят (като символ, изобразяващ липсата на светлина, мрак – вж. Kurbangaleeva 2013: 353, Wierzbicka 1996: 250), който в европейските култури е символ и на траур.[5] Затова казваме: *причерня ми* (стана ми зле, лошо); *притъмняло ми е*; *мрачен човек*; *почерниха дните ми*; *черни мисли*; *черни дни*; *на бялото* (*черното*) *черно* (*бяло*) *казвам*; *ставам черен за някого*. М. Витанова в свое изследване посочва следните примери: *черни вторник*, *чърн вторник*, *черна сряда*, *черен петък*, *черна неделя* (Vitanova 2012: 91). Е. Недкова в монографията си *Фразеологизмите като знаци в езика на културата* отбелязва, че в българската народопсихология *черното е олицетворение на злите сили, най-често на дявола. Показателни в това отношение са следните ФЕ* [фразеологични единици]*: устойчивото сравнение „мъча се като черен дявол“ (‘мъча се, трудя се много’) и ФЕ от преходен тип „дяволът не е толкова черен“ (употребява се за нещо, което не е чак толкова лошо)* (Nedkova 2011: 75).

Всъщност, както посочва Т. Цивян, оценъчният елемент се явява най-вероятно на един много ранен етап (Tsivyan 2005: 11). Ако приемем, че доброто е това, което е естествено и съответно полезно за живота и развитието ни, естественият ред в света, а лошото – отклонението от естествения ред в света, нарушаването му, поради нашето неразбиране за този ред, т.е. невиждането на реда, тогава доброто е светло (или бяло – по асоциация), защото е разбраната същност на нещата, а лошото е тъмно (или черно – по асоциация), защото е неразбраното естество на света. Например ние знаем какво е животът, но не разбираме, не знаем какво е смъртта. Това, което не разбираме, непознатото ни плаши, защото то е невидимо за нас, т.е. тъмно или черно. И обратното, това, което можем да разберем, осъзнаваме като видимо за нас, т.е. като светло или бяло.

В езика са отразени наивните представи на човека за света и както посочват Дж. Лейкъф и М. Джонсън, типичният представител на даден социум е отправната точка, спрямо която се определя ориентацията на концептите в понятийната система. Онова, което е характерно, обичайно за прототипния член на общността, се разбира

5 Възможни са и други тълкувания. Например Г. Гачев твърди, че природата определя цветовата символика. Ако за индоарийците доброто, идеалът, истината се свързват с белия цвят, а лошото, лъжата – с черния, за народите на екваториална Африка тези съответствия са недействителни (Gachev 2008: 29).

като ДОБРО, и всичко, което е нетипично, необичайно за него, се осъзнава като ЛОШО, защото човек има естествена склонност да приема своето като добро и чуждото като лошо (Lakoff & Johnson 1980: 132). Това отново е свързано с разбирането/неразбирането – своето е познатото и разбираемото, защото то ни е свойствено и отговаря на представата ни за естествен ред на нещата (макар и понякога този ред да е приет само в нашия социум), а доброто е вътрешно присъщата, естествена подреденост в света. Чуждото е непознатото и неразбираемото, защото то ни е несвойствено и се мисли като неестествено, като нещо, което не отговаря на естествения ред в света, затова го оценяваме като лошо, отрицателно. Своето, това, което добре разбираме, се мисли като близко до нас, а чуждото – като далечно. Затова осмислянето на доброто и лошото се изгражда на базата на ориентационните метафори ДОБРОТО Е БЛИЗКО, ЛОШОТО Е ДАЛЕЧНО – *те са много близки* (имат добри, хубави отношения); *между тях има близост*; *раздалечихме се напоследък* (отношенията ни се влошиха); *далечни познати сме* (недобри познати); *близки познати сме* (добри познати); *нещо е близко до сърцето ми или е далеч от сърцето ми* и т.н.

Ние можем да опознаем света дотолкова, доколкото ни позволява специфичното устройство на нашия организъм, на нашето тяло. В типичния случай човек има *изправена вертикална стойка*, гледа и се движи *напред* и т.н. (Lakoff & Johnson 1980: 16; 132). Това, което е типично, се мисли като такова, което отговаря на естествения ред, порядък в света.

Човешкият организъм, както и всеки организъм, се развива до достигане на зрялост. Това развитие се проявява и в увеличаването на ръста, т.е. в растеж *нагоре*. Затова съвсем естествено се поражда метафората ДОБРОТО Е ГОРЕ (вж. Lakoff & Johnson 1980: 16) – *на седмото небе съм*; *висококачествена продукция*; *възвишени чувства*; *възвисявам се*; *издигам се* (в кариерата); *пораства ми самочувствието*; *израсна ми в очите*. Поради тясната връзка между концептуалните структури ДОБРО и ЛОШО и свойствената им противопоставеност в съзнанието ни съществува и метафората ЛОШОТО Е ДОЛУ (вж. Lakoff & Johnson 1980: 16) – *потънаха ми гемиите*; *ниско качество*; *низост*; *принизявам се*; *унижение*; *унизителен*; *долен човек*; *долна постъпка*; *западащ град*; *западащ пазар/икономика*; *изпаднал човек* и т.н.

Човешкото тяло е асиметрично устроено и ние ясно различаваме предна и задна част на тялото си, които оценяваме различно с оглед на успешното ни функциониране в света. Предната част е по-важната, по-значимата, защото в тази част са разположени зрителните органи, и тя се мисли като по-ценна. Затова с представата за тази част на тялото сме свързали разбирането за ДОБРО, а ЛОШОТО сме осмислили на базата на

представата си за задна част: *предната* (*лицевата*) (т.е. хубавата) *страна на плата*; *напредък*; *напредничав човек*; *те са лицето на нацията/партията*; *витрината на държавата* и т.н.; *задната страна на плата* (лошата страна); *задни мисли*; *назадничав човек*; *задният двор на държавата*.

Асиметрията на човешкото тяло се проявява, макар и не толкова видимо, и по отношение на неговите странични части, които също оценяваме различно с оглед на успешното функциониране в света. В езика, както вече посочихме, намират отражение представите на типичния, прототипен член на общността, а той си служи предимно с дясната ръка, затова тя се възприема като по-ценната. Тъй като това, което е типично, се мисли и като такова, което отговаря на естествения порядък в света, концептуалната категория ДОБРО се свързва с представата за ДЯСНО, а категорията ЛОШО – с представата за ЛЯВО: *той е дясната ми ръка*; *сякаш си с две леви ръце*; *десни пътеки*; *леви пътеки*; *дясна ръка, ляв джоб*.

В. Маслова отбелязва, че в руската картина на света *противопоставянето „десен – ляв“ е придобило глобален смисъл: думата „десен“* (в руски език *правый*, бел. моя – М. В.) *е получила значението на добро, справедливо* [...], *свързано е с думите „право“, „правда“: правая рука (пръв помощник), правое дело (справедливо дело). ... подава се дясната ръка при ръкуване. Под ляво се разбира всичко ненормално, несправедливо, женско, отчасти чуждо* (Maslova 1997: 174). Това обяснява, посочва авторката, семантиката на редица фразеологизми: *встать с левой ноги* (*започвам деня под властта на злия дух*, а в съвременното значение *в лошо, в мрачно настроение съм, в раздразнено състояние*), *споткнуться на левую ногу*, *левые деньги*, *левый заработок* и т.н. (пак там).

Тъй като за успешното функциониране в света движението, придвижването, е много важно, съвсем естествено е то да бъде оценено като положително. Затова в съзнанието на българина съществува и метафората ДОБРОТО Е ДВИЖЕНИЕ: *върви ми*; *потръгна ми*; *всичко върви гладко като по вода*; *плувам в свои води*; *политам от радост*. Така както движението може да бъде възприето само ако го откроим от фона, който обикновено е неподвижен, така и доброто може да бъде различено като такова само ако го съпоставим с лошото. Тъй като наличието на движение оценяваме като положително, съвсем естествено е липсата на движение да се оценява като отрицателно и ЛОШОТО да се мисли като ЗАСТОЙ: *не ми върви*; *буксувам*; *блокирам*; *тъпча на едно място*; *развитието ми спира*.

В типичния случай на реализация на образ-схемата път[6] наблюдателят осмисля движението на *траектора*[7] като *целенасочено* по *еднопосочен прав път***.** Представата за наличието на това типично или прототипно движение, което може да е насочено *напред* или *нагоре*, се оценява като положително за човека и затова в представите доброто е типичното движение – целенасочено движение по прав път (траектория) напред или нагоре:

- движение напред – *напредвам* (*Този човек много напредна*; *Продължавам да вървя напред*; *Той е напредничав човек*); *на прав път съм*; *изпреварвам времето си*; *имам прилив на сили*.
- движение нагоре – *издигам се в очите на някого*; *издигам се в кариерата*; *пораствам* (ставам по-зрял, по-мъдър); *изправям главата си*.
- движение по прав път – *влизам в правия път*; *вървя право към целта*; *прав си*; *правилен отговор*; *правда*; *праволинеен човек*.
- целенасочено движение – *целенасочен съм*; *целеустремен съм*; *не се отклонявам от целта си*.

Прототипната представа за движение може да бъде разширявана чрез различни изменения на образната схема път (по-подробно вж. Vatova 2012: 223–224). Промените водят до възприемане на движението като нетипично, а понякога и като неестествено. На нетипичното движение българинът е дал отрицателен знак и затова лошото се осмисля като нетипично движение – нецеленасочено или разнопосочно движение по крив път (траектория) надолу или назад:

---

6 Дж. Лейкъф и М. Джонсън извеждат в изследванията си образната схема път (path), синтезирала опита ни от придвижването, който се повтаря ежедневно и безброй пъти в нашия живот. Макар и схемата на движението да има образен характер, според авторите образът не е конкретен и детайлизиран, а има по-абстрактно естество и очертава само най-общите контури. Образната схема се разкрива като гещалтна конфигурация, защото цялото е психологически по-базово от частите, които могат да бъдат обособени като отделни, изграждащи я елементи: източник (source – началната точка на пътя, изходното местоположение), път (или траектория – path – последователност от съседни местоположения, съединяващи източника и крайното назначение), цел (goal – крайната точка, финалното местоположение, разбирано като цел) и посока (direction – от началната към крайната точка) (Johnson 1987: 113–117, Lakoff 2004: 358).

7 Термините *траектор* (trajector – tr) и *ориентир* (landmark – lm) са общоприети термини в когнитивната лингвистика и се използват за назоваване както на подвижни, така и на неподвижни обекти. Но идеята на термина *траектор* е да назове обекта, който извършва движение по траектория, и по този начин да го отграничи от другия обект, който обикновено е неподвижен и затова се определя като *ориентир*.

- ДВИЖЕНИЕ НАЗАД: *изостанал човек*; *назадничави разбирания*; *назадничав човек*; *има отлив в отношенията ни*; *лошият ученик* е *изоставащ ученик*; *Тези събития го разстроиха и той даде много назад в професионалното си развитие.*
- ДВИЖЕНИЕ НАДОЛУ: *нещо ме повлича надолу*; *потъват ми гемиите*; *сривам се*; *затъвам*; *не мога да изплувам от проблемите си*; *Внимавай да не паднеш от високо*; *За съжаление, при теб нещата отиват все по-надолу и надолу*; *Той падна от тежката загуба*; *Правителството падна от власт*.
- ДВИЖЕНИЕ ПО КРИВ ПЪТ: *гледам накриво*; *докривя ми*; *крива физиономия*; *крив човек*; *кривда*; *имам изкривени представи за нещо*; *криввам от правия път*; *несправедливост*.
- НЕЦЕЛЕНАСОЧЕНО ИЛИ РАЗНОПОСОЧНО ДВИЖЕНИЕ: *лутам се*; *мотая се*; *нещо ме мотаеш*; *пилея се*; *разпилян човек*; *хвърлям се в различни посоки*; *губя ориентация*; *не виждам целта*; *отклонявам се от целта*; *мятам се насам-натам*; *вървим в различни посоки*.

Представата за РЕД, ПОДРЕДЕНОСТ естествено свързваме с представата за ЦЯЛО(СТ). Затова ДОБРОТО е разбирано също и като НАЛИЧИЕ НА ЦЯЛО(СТ) – то е нещо цялостно, оформено: *цял и невредим съм*; *оцелявам* (опитвам се да запазя целостта си); *оцелях*; *цялостен* (добър) *анализ*; *цялостно решение на проблема*; *идеята започва да придобива форма*; *вече виждам нещо* (очертава се нещо пред очите ми); *откроявам се на фона на останалите*; *той е оформен като специалист*; *дялан камък е*. ЛОШОТО Е РАЗПАДАНЕ ИЛИ НАРУШАВАНЕ НА ЦЕЛОСТТА, то е нещо неоформено: *като разглобен съм*; *разпадам се (връзката се разпада)*; *разпердушинвам*; *правя нещо на пух и прах*; *раздирам се от вътрешни противоречия*; *раздор*; *има разцепление в партията*; *разкъсвам се*; *режа/отрязвам някого* (разг.); *разчленявам*; *разделям*; *развалям*; *тази работа е много размита* (няма форма); *идеята е неоформена*; *сливам се с масата*; *той не е оформен още като специалист*; *недодялан човек*.

Както посочихме в началото, съгласно идеята на Й. Златев първичната форма на *доброто*, *лошото* и *неутралното* се определя по отношение на организма и рода. От непосредствения си опит от съществуването ни в този свят ние имаме представата за БАЛАНС[8], която, както посочва М. Джонсън, е толкова базова за свързаността

8 Образната схема БАЛАНС се състои от силови вектори, симетрично (или пропорционално) разпределени около някаква точка или ос. Прототипът на схемата може да бъде представен от ос и силови вектори. На тази първична схема са базирани всички възможни разширения на понятието за БАЛАНС, които могат да бъдат интерпретирани като вариации или модификации на прототипната схема (Johnson 1987: 85–86).

на опита ни, че ние много рядко осъзнаваме присъствието и значението на баланса в живота. Представата за баланс израства от балансирането като вид дейност, която усвояваме чрез телата си. Например наличието на твърде много киселини в стомаха, повишена температура на тялото, пресъхване на устата и т.н. означава, че е нарушена нормалната организация на сили, процеси и елементи в организма, т.е. нарушен е балансът в телата ни, който ние трябва да възстановим. Значението на баланса откриваме също, усвоявайки умението да пазим равновесие. Ако се спънем или паднем, ние сме изгубили баланса. Изправяйки се, възстановяваме предишното разпределение между силите и тежестта по отношение на въображаема ос. Балансът има своето значение и при сетивните ни възприятията – например ние веднага виждаме липсата на симетрия или това дали една точка, разположена в квадрат, е *в центъра* му или е *извън центъра* му и т.н. (Johnson 1987: 74–76).

Следователно балансът е от жизненоважно значение за нашето съществуване и затова е съвсем естествено да използваме тази представа, за да осмислим концептуалната категория ДОБРО. М. Джонсън отбелязва, че цялостната си психическа същност осмисляме до голяма степен на базата на представата за БАЛАНС. Идеалът за личност е *балансираната личност*. Това предполага, че отделните черти или аспекти на характера трябва да имат достатъчна *тежест*. Емоциите трябва да бъдат *под контрол*. Можем да *постигнем баланс* в интелектуалната, физическата, социалната, религиозната и моралната дейност или *под тежестта* на проблеми от различно естество *да загубим баланса* (Johnson 1987: 89), *здравословното хранене* може да бъде назовано *балансирано хранене*[9], *правилните решения – балансирани решения*[10], *емоционално балансирани хора*[11], *балансиран бюджет* и т.н. Всички тези изрази съществуват в езика, защото в концептуалната ни система съществува когнитивната метафора ДОБРОТО Е БАЛАНС.

Представата за ДИСБАЛАНС (липса или загуба на баланс) се използва за осмисляне на концептуалната категория ЛОШО – ЛОШОТО Е ДИСБАЛАНС. За нещо недобро можем да кажем, че е нещо, което е лишено от баланс, с нарушен баланс и т.н. – *липсва баланс в отношенията ни*; *небалансирано хранене*; *небалансиран бюджет*; *липса на баланс в търговията* и т.н.

9 https://bg.wikipedia.org/wiki/Здравословно_хранене

10 http://selftransformation-bg.com/?p=1611

11 https://bg.sainte-anastasie.org/articles/bienestar/5-hbitos-de-las-personas-emocionalmente-equilibradas.html

Част от представата за БАЛАНС е образносхематичната представа за РАВНОВЕСИЕ[12] (EQUILIBRIUM), която също имаме от непосредствения си телесен опит и която също сме проектирали върху концептуалната област ДОБРО – ДОБРОТО Е РАВНОВЕСИЕ: *уравновесен човек*; *запазвам равновесие*; *възстановяване на равновесието.* От опита си знаем, че загубата на физическо равновесие може да стане причина за падане на земята, в резултат на което е възможно да получим травма и т.н. Представата за загуба на равновесие сме използвали, за да навлезем в онези области на опита, които сме оценили със знак минус, и в представите ни ЛОШОТО Е ЗАГУБА или ЛИПСА НА РАВНОВЕСИЕ – *неуравновесен човек*; *излизам от равновесие*.

Представата за БАЛАНС, както посочихме, израства също и на базата на сетивните възприятия като усещане за симетрия, за хармония, благозвучие, синхрон и т.н. В свое изследване за концептите в полето *радост* в балканския модел на света А. Петрова извежда като прототипен модел, общ за балканските народи, РАДОСТТА Е ХАРМОНИЯ, КРАСОТА И ЗДРАВЕ, в който се включва и метафоричният модел ВЕСЕЛИЕТО Е ПОКОЙ И ХАРМОНИЯ (Petrova 2007: 107). Според нас и прототипният модел, и включеният в него модел са подчинени на по-общото разбиране за ДОБРОТО като РАВНОВЕСИЕ и (или) като ХАРМОНИЯ – *имат хармонични отношения*; *хармонично развитие*; *хармонично семейство*; *нещата затихнаха*; *утихнаха*. Разбирането за ЛОШОТО съответно се свързва с представата за ЛИПСА НА ХАРМОНИЯ – дисхармония, какофония, липса на синхрон: *забъркаха се в тази какофония*, *дисхармонични отношения* и т.н.

Нашите представи за света, а и за нас самите, първоначално израстват от опита, основан на сетивата – зрение, вкус, слух, обоняние и осезание[13]. Всички те са необходими, за да осигурят нормалното функциониране на организма и съществуването в света изобщо, затова наличието на всяко едно от тях или на органите, които са свързани с тях, се осъзнава като ценност от най-висока степен на положителност за живота, а това, което е ценно за нас, е това, което е добро за нас. Затова е съвсем естествено ДОБРОТО да се осмисля като НАЛИЧИЕ НА СЕТИВО И НА СЕТИВНОСТ.

Най-силно развитото възприятие при човека е зрителното. Затова ДОБРОТО се осъзнава като НАЛИЧИЕ НА ОКО/ОЧИ И НА ЗРЕНИЕ – *имам око за нещо*; *имам очи за това*; *имам набито око*; *прогледнах*; *имам виждане за нещата*. ЛОШОТО се мисли като ЛИПСА НА ОКО/ОЧИ И СЛЕПОТА – *нямам око за нещо*; *нямам очи за някого*;

12 Според М. Джонсън тя е резултат от налагането на симетрични вектори на сили, които се срещат в една точка върху извита повърхност (Johnson 1987: 86, Lakoff 2004: 348).

13 Отскоро е добавено и усещане за равновесие, но все още много често се говори за пет сетива. Допълнително като за сетива се говори и за усещането за болка или за топлина/студ (https://bg.wikipedia.org/wiki/Сетиво).

безочие; *сляп съм за нещо*; *ослепях, заслепен съм от ярост*. По подобен начин ДОБРО Е НАЛИЧИЕ НА ОБОНЯНИЕ, СЛУХ, ВКУС или най-общо – на УСЕТ (УСЕЩАНЕ) – *имам нюх за нещо*; *имам вкус*; *имам слух*; *чува ми се думата*; (*не*) *чувам петлите* (разг.); *имам усет за нещата*; *усещам нещата* (добре се ориентирам в ситуацията), а ЛОШОТО се мисли като ЛИПСА НА ОБОНЯНИЕ, СЛУХ, ВКУС или най-общо – на УСЕТ (УСЕЩАНЕ): *нямам нюх*; *нямам вкус*; *нямам слух*; *нямам усет*; *не усещам нещата* и т.н.

Но човекът не е само биологично същество – ние интуитивно знаем, че *човешкото у човека* няма биологична основа (Mamardashvili 1996: 15). В наивните представи, отразени и в езика, нашата свръхприродна същност най-често се намира в сърцето, което е *център не само на съзнателното, но и на несъзнателното; не само на душата, но и на духа; не само на духа, но и на тялото; не само на умопостижимото, но и на умонепостижимото* (Vysheslavcev 1990: 68). Тогава да си човек – не само като биологично, материално същество, но и като нещо много повече от това, означава, че трябва да *имаш сърце*, разбирано не само като обозначение на анатомичния орган, но също и като вместилище за това, което наричаме *човешко у човека* и което няма биологична основа – *душата*, *чувствата*, *волята*, *разума*. Тази представа за доброто е в основата на фразеологизма *имам сърце*, който носи значение *мога да страдам, да изживявам чувства*; *способен съм да изпитвам жалост, скръб, да съчувствам или да помогна на някого*.

Неслучайно в наивните представи точно сърцето е мястото вместилище за душата, духа, чувствата, волята и дори разума на човека – както животът на организма е невъзможен без дейността на сърцето, така и човекът е човек, защото има душа, дух, чувства, воля и разум. Без *човешкото* у себе си той няма да е човек. Затова е естествено освен метафората ДОБРОТО Е (НАЛИЧИЕ НА) СЪРЦЕ, да съществуват и метафорите ДОБРОТО Е (НАЛИЧИЕ НА) ДУША, ДОБРОТО Е (НАЛИЧИЕ НА) ДУХ, ДОБРОТО Е (НАЛИЧИЕ НА) ВОЛЯ, ДОБРОТО Е (НАЛИЧИЕ НА) ЧУВСТВА, ДОБРОТО Е (НАЛИЧИЕ НА) РАЗУМ, които се разкриват от изрази като: *душа човек* (човек, който има душа); *душата на компанията*; *душевност*; *задушевен разговор*; *одухотворен*; *одухотвореност*; *духовност*; *имам дух*; *имам чувства към някого*; *разумен човек*; *говоря разумно*; *има воля за нещо*; *волеви човек*; *волева натура* и т.н. Тогава ДОБРОТО е всичко онова, което наричаме ЧОВЕЧНОСТ, всичко, което прави човека човек – *той е човечен*; *запазил съм човечността си*. ЛОШОТО съответно е ЛИПСА НА СЪРЦЕ – *този човек няма сърце*; *нямам сърце за нещо*; *безсърдечен човек*; *обезсърчение*; *обезсърчавам някого* (лишавам от вяра някого, сякаш го лишавам от сърцето му); *правя нещо без сърце*; *загубих сърцето* (*душата си*); *изгубена душа*. ЛОШОТО е също и ЛИПСА НА ДУША/ДУХ/ВОЛЯ/ЧУВСТВА/РАЗУМ или на ЧОВЕЧНОСТ: *извади ми душата*; *оставам без душа*; *излиза ми душата*; *бездушие*;

бездуховност; *нямам дух*; *безчувствен човек*; *безчувственост*; *нямам чувства*; *безволие*; *нямам воля*; *неразумен човек*; *човек без разум*; *неразумно(ст)*; *безчовечен си*; *загубил е своята човечност* и т. н.

4. Заключителни думи

Наблюденията върху съвременния български език показват, че говорим за ДОБРОТО и ЛОШОТО като за противопоставени една на друга самостоятелни *цялости*, които в същото време са неразривно свързани. За изясняването на същността им в статията се посочват различни концептуални метафори. Вниманието бе насочено към онези от тях, които са подчинени на по-общите метафори ДОБРОТО Е ЕСТЕСТВЕН РЕД, ПОДРЕДЕНОСТ И ЛОШОТО Е БЕЗРЕДИЕ, ХАОС.

Според схващанията за доброто като естествен ред и вътрешно присъща подреденост на нещата, то се представя като светло (бяло) и ясно, близко, разположено горе, напред и надясно, като движение: целенасочено движение напред, по прав път или нагоре, като наличие на цяло(ст), баланс (равновесие, хармония), като наличие на сетива (сетивност): сърце, душа, воля, разум, човечност (човещина).

В резултат на схващанията за лошото като нарушен естествен ред на нещата и липса на ред, то се представя като тъмно (черно), мътно, неясно, далечно, като разположено долу, назад или наляво, като състояние на застой, движение назад, надолу, по крив път, като нецеленасочено или разнопосочно движение, като разпадане или нарушаване на целостта (безформеност), като дисбаланс, липса на равновесие и хармония, като липса на сетива (сетивност): сърце, душа, дух, воля, чувства, разум, човечност (човещина).

Библиография

Almaleh 2008: Almaleh, Moni. "Semiotics of Colours." *LiterNet*, no 2, issue 99 (2008). http://liternet.bg/publish17/m_almaleh/semiotika.htm. [In Bulgarian: Алмалех, Мони. „Семиотика на цвета." *LiterNet*, no 2, (2008). http://liternet.bg/publish17/m_almaleh/semiotika.htm.]

Cassirer 2001: Cassirer, Ernst. *The Philosophy of Symbolic Forms.* Vol. 1: Language. Moscow & Saint Petersburg: Universitetskaya kniga, 2001. [In Russian: Кассирер, Эрнст. *Философия символических форм*. Том 1: Язык. Москва & Санкт-Петербург: Университетская книга, 2001.]

DBL 2015: *Dictionary of Bulgarian Language*. Vol. 15. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, 2015. [In Bulgarian: *Речник на българския език*. Том 15. София: БАН, 2015.]

Deane 1992: Deane, Paul. *Grammar in Mind and Brain: Explorations in Cognitive Syntax*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 1992.

Gachev 2008: Gachev, Georgiy. *Mentality of the World's Peoples.* Moscow: Algoritm & Eskmo, 2008. [In Russian: Гачев, Георгий. *Ментальности народов мира*. Москва: Алгоритм & Эксмо, 2008.]

Johnson 1987: Johnson, M**.** *The Body in the Mind*: *The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 1987.

Kravchenko 2001: Kravchenko, Alexsander. "Cognitive Linguistics and New Epistemology." *Izvestiya AN: Seriya literatury i yazyka*, vol. 60, no 5 (2001): 3–13. [In Russian: Кравченко, Александр. „Когнитивная лингвистика и новая эпистемология: К вопросу об идеальном проекте языкознания." *Известия АН: Серия литературы и языка*, том 60, no 5 (2001): 3–13.]

Kurbangaleeva 2013: Kurbangaleeva, Guzel. "On the Reconstruction of Pre-Slavic Collocations With Adjectives *belъ(jь) and *chьrnъ(jь)." *International Internet Conference* "*Slavic Ethnicity, Languages and Cultures in the Modern World*", Veliko Tarnovo University Press, 2013: 352–356. [In Russian: Курбангалеева, Гузель. „К реконструкции праславянских устойчивых сочетаний с прилагательными *bělъ(jь) и *čьrnъ(jь)." *Международна интернет конференция „Славянските етноси, езици и култури в съвременния свят"*. Велико Търново: УИ Св. св. Кирил и Методий, 2013: 352–356.]

Lakoff 2004: Lakoff, George. *Women, Fire, and Dangerous Things: What categories reveal about the mind.* Moscow: Yazyki slavyanskoy kultury, 2004. [In Russian: Лакофф, Джордж. *Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении*. Пер. с англ. Москва: Языки славянской культуры, 2004.]

Lakoff & Johnson 1980: Lakoff, George & Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago & London: The University of Chicago Press,1980.

Langacker 1992: Langacker, Ronald. *Cognitive Grammar*. Moscow: INION AN USSR, 1992. [In Russian: Лангаккер, Рональд. *Когнитивная грамматика: Научно аналитический обзор*. Перевод на русский язык. Москва: ИНИОН АН СССР, 1992.]

Mamardashvili 1996: Mamardashvili, Merab. *Necessity of Yourself*. Moscow: Labirint, 1996. [In Russian: Мамардашвили, Мераб. *Необходимость себя*: *Введение в философию, доклады, статьи, философские заметки*. Сост. и общая ред. Ю. П. Сенокосова. Москва: Лабиринт, 1996.]

Maslova 1997: Maslova, Valentina. *Introduction to Linguoculturology.* Moscow: Nasledie, 1997. [In Russian: Маслова, Валентина. *Введение в лингвокультурологию*: *Учебное пособие.* Москва: Наследие, 1997.]

Nedkova 2011: Nedkova, Emiliya. *Phraseological Units as Signs in the Language of Culture.* Ruse: Leni-An, 2011. [In Bulgarian: Недкова, Емилия. *Фразеологизмите като знаци в езика на културата*. Русе: Лени-Ан, 2011.]

Petrova 2007: Petrova, Anastasiya. *Concepts in the Field 'Joy': Similarities and Differences in the Balkan Linguistic-cultural Area*. Veliko Tarnovo University Press, 2007. [In Bulgarian: Петрова, Анастасия. *Концептите в полето 'радост': Сходства и различия в балканския лингвокултурен ареал*. В. Търново: УИ Св. св. Кирил и Методий, 2007.]

Plungian & Rakhilina 2000: Plungian, Vladimir & Ekaterina Rakhilina. "On the *Localist* View of Meaning: The Preposition *Under*." *Izsledovaniya po semantike predlogov*. Moscow: Russkie Slovari, 2000: 115–133. [In Russian: Плунгян, Владимир & Екатерина Рахилина. „По поводу *локалисткой*

концепции значения: предлог *под.*“ *Исследования по семантике предлогов. Сб. статей*. Москва: Русские словари, 2000: 115–133.]

Proverbs 1969: *5000 Bulgarian Proverbs and Sayings*. Part 1. Sofia: Nauka i izkustvo, 1969. [In Bulgarian: *5000 български пословици и поговорки*. Част 1. София: НИ, 1969.]

Rakhilina 2000: Rakhilina, Ekaterina. *Cognitive Analysis of Names of Objects: Semantics and Compatibility*. Moscow: Russkie Slovari, 2000. [In Russian: Рахилина, Екатерина. *Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость*. Москва: Русские словари, 2000.]

Santibanez 2002: Santibanez, Francisco. “The Object Image–Schema and Other Dependent Schemas.” *Atlantis Journal*, no 2, vol. XXIV (2002): 183–201. Accessed August 3, 2007. http://www.atlantisjournal.org/Papers/24_2/santiba.pdf.

Talmy 2000: Talmy, Leonard. *Toward a Cognitive Semantics.* Vol. 1, Chap. 5. Accessed July 26, 2007. http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/talmy/talmyweb/Volume1/chap5.pdf.

Taylor 1995: Taylor, John. *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press, 1995.

Tsivyan 2005: Tsivyan, Tatyana. *World Model and Its Linguistic Basis*. Moscow: KomKniga, 2005. [In Russian: Цивьян, Татьяна. *Модель мира и ее лингвистические основы*. Москва: КомКнига, 2005.]

Ungerer & Schmid 1996: Ungerer, Friedrich & Hans-Jorg Schmid. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. London: Longman, 1996.

Vatova 2012: Vatova, Miroslava. *Concepts of Space, Time and Motion in Modern Bulgarian: A cognitive study*. Veliko Tarnovo University Press, 2012. [In Bulgarian: Вътова, Мирослава. *Представи за пространство, време и движение в българския език: Когнитивно изследване*. Велико Търново: УИ Св. св. Кирил и Методий, 2012.]

Vitanova 2012: Vitanova, Mariyana. *The Person and the World: Linguistic-cultural study*. Sofia: BUL-KORENI, 2012. [In Bulgarian: Витанова, Марияна. *Човек и свят: Лингвокултурологични проучвания*. София: БУЛ-КОРЕНИ, 2012.]

Vysheslavtsev 1990: Vysheslavtsev, Boris. “The Heart in the Christian and Indian Mysticism.” *Philosophy Issues*, no 4 (1990): 62–88. [In Russian: Вышеславцев, Борис. „Сердце в христианской и индийской мистике.“ *Вопросы философии*, no 4 (1990): 62–88.]

Wierzbicka 1996: Wierzbicka, Anna. *Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-specific Configurations*. Moscow: Russkie Slovari, 1996. [In Russian: Вежбицкая, Анна. *Язык. Культура. Познание*. Пер. с англ. Отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой. Москва: Русские словари, 1996.]

Zlatev 2006: Zlatev, Yordan. “Meaning = Life (+ Culture): An Outline of a Unified Biocultural Theory of Meaning.” *Studia Linguistica Cognitiva*, no 1 (2006): 308–361. [In Russian: Златев, Йордан. „Значение = жизнь (+култура): Набросок единой биокультурной теории значения.“ *Studia Linguistica Cognitiva*, no 1 (2006): 308–361.]

СВОЄРІДНІСТЬ ПОЗИЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НЕОКЛАСИКІВ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРНИХ ОРІЄНТИРІВ *СХІД – ЗАХІД*

Ludmiła Siryk

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ON THE IDIOSYNCRATIC NATURE OF UKRAINIAN NEOCLASSICISTS IN THE CONTEXT OF THE EAST-WEST CULTURAL ORIENTATION. The paper investigates the idiosyncratic nature of Ukrainian neoclassicists in connection with the issue of the 1920s cultural orientation between the East and the West. Based on the scholarly-polemic articles and poem compositions (original and translations), neoclassical literature concepts, as well as the gist and peculiarity of their pro-European stance was determined. It is revealed that the theoretical bases for conceptual frameworks expressed by those experts amount to the Europeanism, Europeanization and Europe concepts as a cultural and axiological category. Hellenic aesthetic criteria which neoclassicists are ruled by in the evaluation of art and socio-political occurrences, cause their universal stands between the East and the West. Their concept anticipates the realization of traditionalism, cultural syncretism and aesthetical maximalism. As a result, the statement about the value of each and every national' culture and about the constructive role of the principle of diversity in unity becomes evident. Their concept foresees the use of spiritual and intellectual achievements of both parts of Europe, in condition of the primary role of aesthetic criteria. The position of neoclassicists of the Ukrainian borderlands can be evaluated as an attempt to unify East and West on the basis of the universal axiology of European cultural tradition, and to break the opposition in between.

Keywords: *Ukraine and Europe, East – West, Ukrainian neoclassicists, issue of cultural benchmarks, literature concept, Europeanism, Europeanisation*

Перед українським письменством на початку двадцятих років минулого століття стояла дилема: *Схід (Росія) чи Захід (Європа)*. Вона була центральною проблемою під час літературної дискусії 1925–1928рр. (Ivashko 1990: 18–27; Luckyj 2000), оскільки в цій ситуації стикалися протилежні ідеології (матеріалістична й ідеалістична) та ворожі політичні системи (комуністична й капіталістична). Таким чином, вибір культурних орієнтирів українським письменством між Сходом і Заходом був також вибором політичним.

До речі, ця проблема й досі є актуальною в українській культурі, історіософській та суспільно-політичній думці (Peleshenko 1998; Shevchenko 2001) – імперія розпалася, а проблеми залишилися. Питання української ідентичності розглядається, зокрема, з точки зору європейських інтелектуалів щодо співучасті Сходу і Заходу в ідеології тоталітаризмів XX ст. (Hnatiuk 2003). Брак вирішення культурних орієнтирів негативно відбивається не тільки на якості та ідентичності української літератури зокрема, а й загалом на статусі української культури в міжнародному вимірі. Слід зазначити, що в суверенній Україні триває війна не лише в значенні *sensu stricto* (на Сході України, внаслідок триваючої донині російської збройної агресії 2014 року проти України), а війна культурна, яка, певна річ, має політичне підґрунтя. Так, в Україні від початку набуття нею суверенітету не припиняється війна проти української культури, організована силами, які не можуть погодитися з фактом розпаду радянської імперії. Тимчасом українська національна культура (в т.ч. література) і наука мають право на *своє* існування, на *свій* вільний розвиток, на *свій* вибір між європейським Сходом і Заходом – словом, мають право на незалежність від утилітарних аспірацій політиків.

У двадцятих роках XX ст. проєвропейську й одночасно своєрідну позицію задекларували, а також стали на захист прав національної культури і прав митця українські неокласики – літературне угруповання науковців, поетів та перекладачів. Це угруповання було неформальним. Його члени публічно не оголосили свого статуту, але їх єднали погляди на літературу: на її культурні орієнтири і естетико-світоглядні пріоритети, на способи розвитку і вдосконалення художнього рівня. Ядро цього угруповання становили Микола Зеров (1890–1937), Павло Филипович (1891–1937), Михайло Драй-Хмара (1889–1939), Максим Рильський (1895–1964), Юрій Клен (справ. Освальд Бурґгардт, 1891–1947), котрі увійшли в історію як *гроно п'ятірне нездоланих співців*. Вони були вихованцями класичних гімназій і Київського університету Святого Володимира, а згодом професорами вищих навчальних закладів Києва. З огляду на місце діяльності, в українському літературознавстві за ними закріпилася назва *київські неокласики*. У зв'язку зі згаданою проблемою культурних орієнтирів українського письменства, вони арґументовано виявили оксиденталізм, базований на ідеях гуманізму, демократизму, Просвітництва і *grand art*, тобто високого мистецтва. В ситуації щойно згаданого періоду неокласики уникали полемік та політизації своєї позиції, цілеспрямовано відсторонювались від політичних партій та літературних організацій як представників певної ідеології. Незважаючи на це, вони своєю мистецько-громадянською позицією протистояли антинародним і антигуманним тенденціям політики радянського уряду. Їхня думка і мистецька творчість була новаторською в період

культурного ренесансу двадцятих років і – попри тоталітаризм радянської влади – мала радикальний вплив на подальший розвиток великої української літератури XX ст. і на її інтеграцію з європейською класикою.

З перспективи часу намагаємось відповісти на низку запитань. У чому полягає особливість та цінність їхньої позиції між двома культурними орієнтирами? Що саме як зразок для наслідування неокласики вбачали в літературі своїх сусідів? Позицію вчених в умовах порубіжжя (України) можна розцінювати як спробу єднати Схід і Захід та руйнувати опозицію. Цю тезу автор спробує довести, спираючись на їхні погляди, які сформульовані в наукових працях або які прочитуються через призму художньої творчості неокласиків.

Позиція київських неокласиків щодо вибору культурних орієнтирів і їхня концепція української літератури ґрунтується на своєрідному трактуванні понять *Європа*, *європеїзм* і *європеїзація*.

Поняття *Європа* неокласики трактували як *символ поважної культурної традиції* (Zerov 1990a: 575), а також як школу навчання і творчості. Це висвітлено у статті Миколи Зерова *Наші літературознавці і полемісти* (1926) (Zerov 2003a: 521–549) і в його трактаті *Ad fontes* (1926) (Zerov 1990b: 568–588), який складається з трьох полемічних статей: *Європа – Просвіта – Освіта – Лікнеп*, *Євразійський ренесанс і пошехонські сосни*, *Зміцнена позиція*. У світлі міркувань літературознавця, *Європа* – це також *психологічна категорія* з її класичним типом людини-громадянина, тобто з вільним, творчим і відновлювальним духом, внутрішньою непригніченістю, життєрадісністю, оптимізмом і силою волі[1]. Вченому йдеться *не про ідейну „рокоходію“, а про зміцнення елементів греко-римського світовідчуття [...] пристосування його до сучасного світосприйняття* (Zerov 2003a: 525–526). Таке розуміння зумовлювало орієнтацію на культуру античності, яка віками була моделюючою системою естетичних смаків і прикладом моральної поведінки. Таким чином, у досліджуваній концепції поняття *Європа* є умовним, являється в першу чергу категорією культурною і аксіологічною.

1 Варто пригадати твердження Івана Мірчука – діаспорного українського філософа та історика культури XX ст.: *На думку значної кількості істориків, головну роль в цьому спорі між Заходом і Сходом відіграє різниця між східно-гелленістичним і західно-римським культурним типом, які виявляють у своїй внутрішній структурі цілком відмінні якості. У психіці орієнтального типу бачимо перевагу ірраціональних, почуттєвих елементів над розумом і волею, у західному типі переважає інтелект і воля над почуваннями людини. [...] Розуміється, що обидва представлені тут типи існують у такому вигляді тільки в теорії, – в справжній дійсності ми не знайдемо їх майже ніколи* (Mirchuk 1994: 275).

У спробі відповіді на запитання про самовизначення українських неокласиків у складній ситуації першої декади радянської влади необхідно брати до уваги універсальний контекст їхніх концептуальних поглядів на європеїзацію української літератури. Наприклад, Зеров, маючи на увазі Захід як категорію освітню і культурну, закликав:

> [...] не уникаймо і старої Європи, і буржуазної, і навіть феодальної [...] не лякаймося її психологічної зарази [...] хто знає, може, пролетареві краще вже заразитися класовою окресленістю західноєвропейського буржуа, аніж млявістю російського *кающегося дворянина*. (Zerov 1990a*:* 577)

Ця смілива на той час думка літературознавця свідчить про те, що йому імпонує психологічний тип західного зразка з розвиненим почуттям особистості, суворим раціоналізмом, духом критицизму, культом дії та живої енергії. Ці риси протистоять східному типу з його флегматичністю й пасивністю, містичним спогляданням і фаталізмом, знеціненням людської волі та сентименталізмом. Тому, як вважає вчений, орієнтація на західний тип і освітньо-культурні здобутки Заходу допоможуть українцям відійти від сентименталізму і народництва, побороти в собі емоційність та комплекс національної меншовартості відносно росіян і народів Заходу. До речі, історія довела, що в реалізації завдань виграє західний психологічний тип європейця, організований і прагматичний.

Визначення *європеїзму*, тобто другого поняття теоретичної основи літературної концепції, неокласики дали через багатогранний аналіз творчості Лесі Українки. Вони зосередились на естетико-світоглядному аспекті спадщини письменниці (Siryk 2013: 102–109). В цілому саме їй учені присвятили найбільше праць: монографію, статті, рецензії, які останнім часом видано в авторських зібраних виданнях (Rylsky 1985; Fylypovych 1991; Dray-Khmara 2002c; Zerov 2003c). Їх зібране видання може становити грубий том (напр., сама монографія Драй-Хмара *Леся Українка. Життя і творчість* нараховує 156 сторінок). Проте в цьому великому доробку неокласиків визначення поняття *європеїзму* знаходимо лише в одній праці. Це спричинене тим, що митці уникали конфронтації, бо комуністична критика гостро атакувала проєвропейські тенденції в українській літературі. Визначення обговорюваного поняття сформулював у 1926 році Драй-Хмара, коротко і лаконічно:

> Під європеїзмом розуміємо ми, по-перше, прилучення себе в широкій мірі до європейської культури, по-друге, розглядання всяких справ національних в європейському масштабі [...] друге розуміння європеїзму сходиться, власне, з космополітизмом. (Dray-Khmara 2002a: 54)

Як бачимо, у цьому поясненні враховано культурно-освітній і громадянський аспекти літературної діяльності, а також віддано першість національного з універсальним. У розумінні вченого *космополітизм – це всесвітня правда, яка проповідує братерство всіх народів і не допускає, щоб один народ панував над іншими*. (Dray-Khmara 2002a: 59). Натомість антиподом європеїзму Драй-Хмара вважає *відсталість від Заходу та вузький націоналізм* (Dray-Khmara 2002a: 55).

Безперечно, представлене розуміння *європеїзму* і *Європи* має конструктивний характер. З позиції такого розуміння неокласики намагалися пояснити ідею *європеїзації* літератури, тобто збагачення її науково-методологічними та мистецько-художніми засобами європейської літературної класики. Так, у статті *Євразійський ренесанс і пошехонські сосни* (1926) Зеров як теоретик визначив три основні завдання реалізації цієї ідеї, а саме:

> Засвоєння величного досвіду всесвітнього письменства, тобто хороша літературна освіта письменника і вперта систематична робота коло перекладів. Вияснення нашої української традиції і переоцінка нашого літературного надбання. Мистецька вибагливість, підвищення технічних вимог до початкуючих письменників. (Zerov 1990a: 580)

Висвітлення понять *Європа, європеїзм і європеїзація* в розумінні неокласиків дають підставу твердити, що вчені двояко трактують Схід і Захід. Їхня позиція зумовлена підходом до проблеми – політичним чи культурним. З одного боку вчені прагнуть використати мистецько-художні та культурно-освітні досягнення обох культурних орієнтирів Європи, а з іншого – засуджують утилітарно-прагматичну і тоталітарну політику її минулих і сучасних імперій. В культурологічному плані вони трактують Схід і Захід як одне ціле, об'єднане елементами європейської культурної традиції. Тут належить пригадати, що середземноморська традиція та культурно-освітні досягнення Нового часу, який розпочався в епоху Відродження, поширювались по всій Європі. Участь у цьому процесі брали також східні слов'яни. Тому цілком слушно київські неокласики спрямовують свої зусилля на засвоєння теоретичної думки і художніх зразків, випрацюваних на Сході й Заході Європи.

У вибудові культурної моделі неокласики спираються на досвід класичної літератури різних часів (від античності до сучасності) й активно використовують досягнення усіх східнослов'янських літератур. Неокласики ніколи *не закликали відділятися муром від російської літератури* (Polonska-Vasylenko 2003: 187). Вони творчо використовували досягнення її класики, а також заохочували українське письменство звертатися до її теоретичних і мистецьких зразків.

Позиція неокласиків відрізняє їх від окцидентально налаштованих українських літераторів XX ст., як лівих, наприклад, Миколи Хвильового (Khvylovy 1993; Khvylovy 1984) так і правих, наприклад, Євгена Маланюка (Malaniuk 1962; Malaniuk 1966) і Дмитра Донцова (Doncov 1929: 62–79), які проголошували гасло *До джерел!* і демонстрували проєвропейську позицію, але категорично відкидали російську літературу. Хвильовий, сповідуючи орієнтацію на Європу культурних цінностей, закликав дистанціюватися від російської культури (в т.ч. літератури). Свідченням цього є його памфлети (напр., *Про „сатану в бочці" або про графоманів, спекулянтів та інших „просвітян" (Перший лист до літературної молоді)*, цикли памфлетів *Камо грядеши?*, *Думки проти течії*, *Апологети писаризму*) і публіцистичний трактат *Україна чи Малоросія*. В суспільно-політичній ситуації середини двадцятих років XX ст. його позиція була досить сміливою, але не завжди дипломатичною. Так, його гасло *Геть від Москви!* в контексті концепції розвитку української літератури опозиціонери відразу сприйняли як антирадянську пропаганду. Тому воно швидко набрало політичного виміру і обернулося лавиною оскаржень на адресу Хвильового і на його прихильників, зокрема неокласиків. На негативні наслідки цього гасла вказує сучасне літературознавство[2]. Так само Донцов у статті *Росія чи Європа?* 1929 року писав:

> Коли ми звернемося до літератури Окциденту, то якраз в ній знайдемо всі визначні риси європеїзму [...] коли наше письменство хоче видужати і сповнити своє завдання, мусить вийти з наслідувань провінції, виплисти на ширшу воду, ad fontes, до джерел великої культури Окциденту. Лише в літературі Заходу знайдемо не *грусть-тоску*, а велику радість життя. (Doncov 1929: 77–78)

Критик був категорично проти російської літератури, вбачаючи в ній негативний вплив на українську літературу і свідомість:

> [...] але – читайте біографії та автобіографії наших авторів, і чи не зауважите ви, що найбільш оригінальними і здоровими з них були якраз ті, які – передираючись через російський намул, веслували ад фонтес західної культури: Шевченко, Коцюбинський, Зеров,

2 *Кинувши в ході цієї дискусії* [літературної у 1925–1928 рр., – *Л. С.*] *гасло „Геть від Москви!" (у значенні – геть від російської літературної традиції і – орієнтація української літератури на європейські форми творчості), М. Хвильовий викликав на себе вогонь критики не лише літературних, а й ідеологічних опонентів; цей вогонь посилений був листом Сталіна до Кагановича, де була пряма вказівка боротися „з крайнощами Хвильового в рядах комуністів". Відтоді в літературний побут міцно ввійшов термін „хвильовизм", що в 40-80-х рр. XX ст. радянськими літературознавцями ототожнювався з „фашизмом"* (Nayenko 2008: 54).

> Черемшина, Леся Українка, Рильський, Хвильовий... І вистане, з другої сторони, назвати ім'я Винниченка, щоб зрозуміти – як російська культура може вивалашити навіть великий талант. (Doncov 1929: 77)

На відміну від Донцова, Маланюка і Хвильового неокласики зайняли іншу позицію. Наприклад, Зеров уже в студентській рецензії *Дмитро Донцов. Модерне москвофільство* (1913) піддав критиці позицію Донцова, закликаючи об'єктивно оцінювати культурні явища й досягнення не тільки Заходу, а й Сходу – з позиції не політика, а естета:

> Автор воліє питання ставити руба і розв'язувати з єдиного маху. Він не зважає на те, що російський вплив є факт історично-необхідний, неминучий без всяких обмежень, він розрізняє, як щось протилежне, культуру латинського Заходу і грецького Сходу, не помічаючи, що цей поділ занадто застарілий і занадто штучний. (Zerov 2003b: 148)

Критик підтримує погляди Донцова щодо трагічної долі України як арени вічної боротьби між Сходом і Заходом, його орієнтацію на використання здобутків Окциденту та осуд беззастережного русофільства, зокрема, *побожного відношення до російської культури і рабського її копіювання* (Zerov 2003b: 147). Однак він не погоджується з твердженням про те, що східна й західна культури зовсім різні чи протилежні. За переконанням Зерова, вони виходять із одного джерела європейської культури й духовності, з нього черпають зразки і до нього повертаються своїми творами.

У свою чергу Драй-Хмара, підкреслюючи значення культурного Сходу та міжслов'янських зв'язків, у статті *Проблеми сучасної славістики (З приводу статті Р. Якобсона „Űber die heutigen Vorussetzungen der russischen Slavistik")* (1929) акцентує слов'янський вектор культурних орієнтирів України. Критик інформує про зацікавлення інших народів східнослов'янською літературою:

> Ніколи ще польська література, вихована на західноєвропейських зразках, не була під таким сильним впливом Сходу, як тепер. [...] Те саме треба сказати про Чехію. Чехи, напр., щодо перекладу зі східнослов'янських мов стоять на другому місці. (Dray-Khmara 2002b: 299)

Необхідно зазначити, що у своїх міркуваннях неокласики мають на увазі передусім ту літературу, яка спирається на естетико-поетологічні основи класицизму (про це йтиметься далі). Через наукові дослідження та поетичну й перекладну творчість вони прагнули сформувати українсько-слов'янські контакти і водночас шукати відповідні

естетично-світоглядні, стилістичні та ідейні зразки для удосконалення і європеїзації української літератури. З цією метою дослідники зверталися до слов'янських літератур як Заходу (напр.: *Творчий шлях Казіміра Тетмаєра*, *Сербські народні приповідки* Драй-Хмари; *Адам Міцкевич*, *Христо Ботєв українською мовою*, *Над віршами Яна Неруди* Рильського), так і Сходу (напр.: *Коцюбинський і Чехов* М. Зерова, *Пушкін і Шевченко*, *Лермонтов* та *Янка Купала* Рильського). Критики віддавали перевагу естетичному критерію еллінського зразка. Саме цей критерій заважив на тому, щоб неокласики проводили чітку межу між об'єктивною цінністю російської літератури та проросійською політикою уряду СРСР чи Російської імперії.

Хоч неокласики зосереджувались на суто літературних і мистецьких питаннях, але водночас вони дуже обережно і виважено вказували на їх суспільно-політичний контекст. Останній, як відомо, був зумовлений проблемою культурних орієнтирів України та суперечностями між прагненнями українського письменства і утилітаризмом літературної політики радянського уряду. Крім того ідеологічний критерій виникав з факту антиномії *Схід – Захід* в культурному і політичному вимірах. Таким чином, неокласики не могли бути аполітичними. Зрештою, вже на зламі десятих-двадцятих років вони усвідомили, що комуністична ідеологія породжує фанатизм і тоталітаризм. Невдовзі самі стали жертвами радянської політики – Зерова і Филиповича розстріляно 1937 року в сталінському концтаборі на Соловках, а Драй-Хмара помер від виснаження у 1939 році в концтаборі на Колимі ГУЛАГ-у СРСР. Натомість Юрій Клен (німець за походженням), репатріювавшись (фактично втік 1931 року під приводом лікування) до Німеччини, почував себе на своїй етнічній батьківщині дуже погано і теж був утилітарно трактований фашистською владою. Після ІІ світової війни він планував виїхати з Європи до США. Згідно з німецькою дослідницею Юттою Ліндекуґель, невдовзі по еміграції до Німеччини Юрій Клен швидко розчарувався в ідеології фашизму, що невдовзі довела практична її реалізація, спричинене фашизмом злочинство (Lindekugel 2003: 25). Він усвідомлював трагічний факт: хоч комуністичний Схід і фашистський Захід проголошували публічно різні гасла і пріоритети, але мали однакову варварську суть. Вони спричинили смерть майже мільярда людей (військових і мирних жителів) та знищення матеріальних і духовних надбань різних народів. Варварство імперій ХХ ст. обох частин Європи викличе в поетичній творчості неокласиків апокаліптичну візію, однак не щодо всього світу, а тільки щодо імперій (Юрій Клен, *Попіл імперій*). Проте Кленові реалізувати план виїзду до Америки перешкодила несподівана смерть у 1947 році. Цей трагічний факт викликає припущення, що хтось до смерті письменника причинився.

На цю тезу дозволяє спогад діаспорного українського письменника і науковця Ігоря Качуровського, котрий під час розмови зі мною в Мюнхені 2008 року[3] пригадував останню зустріч з Юрієм Кленом. За твердженням Качуровського, він та кілька інших учасників літературної зустрічі провели Клена на вокзал, тоді той був у добрій формі та доброму настрої, радів зі спільних творчих планів. Проте через кілька днів до них дійшла несподівана сумна звістка про смерть Клена з приводу запалення легень. Звичайно, бувають різні випадки. Проте, як відомо, радянські органи безпеки ліквідовували своїх ідеологічних ворогів а Юрій Клен ним був як автор антирадянських творів, де названо конкретні імена злочинців (*Попіл імперій*, *Дорога до сонця* та ін). Форми ліквідації були різні – не тільки розстріли, а й побиття, отруєння чи тзв. *самогубства*. На підставі представлених спогадів та відомих способів дій органів радянської безпеки можна припускати, що Клен став жертвою цих органів.

Треба зазначити, що неокласики в наукових текстах уникали прямих висловлювань щодо політичного Сходу і Заходу – вдавалися до езопівської мови. Якщо якісь висловлювання і трапляються, то дуже короткі й обережні. У рецензії на збірку *Вітер з України* Зеров писав, що *коректно діловий Захід підозріло дивиться на перебіг подій та наслідки соціалістичної революції в Україні* (Zerov 1990c: 494).

Для конкретизації поглядів учених на суспільно-політичний Схід і Захід необхідно звернутися до їхньої поезії, де показано тоталітаризм радянської влади, який мав різні форми, зокрема голодомори, репресії, розстріли тощо. В поезії неокласиків піднято тему першого голодомору, що поширився в Україні у 1921–1923 роках. У написаних в 1922–1924 роках віршах Рильського *Вночі в нетопленій хатині*, *Мідь ударила в кімнату*, *Я не можу тебе забуть*, *Як тінь, як пес, холодна самота*, *Вікна говорять*, *Посуха* зображено жертви голодомору – діти та селянство, внутрішньому стану яких характерні страх, безсилля, розпач, жаль, передчуття смерті. Проникливий психологізм притаманний поемі *Крізь бурю і сніг* (жовтень 1923): хоч добрий урожай щойно зібрано, але панує голод. Віршам Филиповича притаманна панорамність – зображення масштабності зла, яке домінує (*Гризи залізо, Коли затихнуть двері* зі збірки *Земля і вітер*, *Минула ніч*, *І десь надійшло наостанку* зі збірки *Простір*). Деякі назви творів викликають асоціацію смерті. Наприклад, у вірші *Тіні людей і камінь* чітким свідченням цього є жахлива сцена (*А серед вулиць купи, –* / *Всіх заведе одчай*)

3 У Мюнхені 12–14 квітня 2008 року я брала участь у Міжнародній Сесії *Україна в Німеччині – Німеччина в Україні*, організатором якої було Німецько-Українське Наукове Об'єднання імені *Юрія Бойка-Блохина*. Її учасником був також професор Ігор Качуровський – Л. С.

і антонімічний висновок (*Місто, прокляте Богом!* / *Кинув тебе і Чорт*). Отже, навіть кат пекла потойбічного світу не витримує пекла, яке створила на землі радянська влада. Атрибутом катастрофічної візії у творах неокласиків є негативно конотований мотив каменю. Він символізує ще інші наслідки дій радянської політики, зокрема: а) *серце камінне*, яке спричинило мільйони невинних жертв; б) серце, яке в нелюдських умовах життя деградує – кам'яніє та втрачає відчуття краси і огиди; в) місто, подібне до тюрми (кам'яні будинки, дороги, мури).

Свої політичні погляди вчені висловлювали також за посередництвом художніх перекладів, тобто через філософію й ідейне спрямування творів інших авторів. Одним із прикладів цієї стратегії є вірш чеського поета Йозефа Гори (1891–1945) *Захід і Схід*, перекладений Драй-Хмарою у 1926 році (Dray-Khmara 1969: 245–247). У цьому творі показано не тільки ідеологічну конфронтацію цих двох частин Європи. Головним у ньому є переконливе твердження про розгубленість людини у їхній суспільно-політичній дійсності. Із почуттям розчарування, смутку та співчуття поет показує антигуманну суть як капіталістичного Заходу, на бульварах якого панує *Злочинство! Лихо! Торг!* так і – Сходу, який *утопії західні в життя втілив*, вносячи в життя людей розчарування, пригнічення і нові форми зла:

А Схід!
Що ти з душею учинив,
що світла сподівалась,
і з тілом тим,
що корчилось під канчуками?
Суворий, молодий!
Тобою всі серця палали,
що прагнули в віках свободи!
[...]
О мрійнику світів,
невже це ти на глинястій землі,
без каменю,
утопії західні
в життя втілив. (Dray-Khmara 1969: 246)

Хоч аналізований твір – це переклад, однак він досконало відтворює суспільну ситуацію 20-х років. Хоч заклик *Вибирай!* – демократичний, але в реальній дійсності – надзвичайно важкий для здійсненні:

Між Заходом і Сходом,
Парижем і Москвою
є вольний і невольний край.
Скажи мені,
Куди ти звернеш з тугою німою?
На схід?
На захід?
Вибирай! (Dray-Khmara 1969: 247)

Проблему вибору підкреслює образ *німої туги* і розгубленості. Жоден із політичних орієнтирів поета не задовольняє, оскільки кругом існує проблема неволі та здобуття свободи. За риторичним запитанням криється осуд кривавої революції, дволикість комуністичної ідеології та терор, спричинений реалізацією теорії комунізму в практиці. На адресу народу скеровано не лише осуд його політичної сліпоти, але й співчуття. Констатується, що створена Заходом утопічна теорія обертається для Сходу катастрофою.

Відкрито осудити фанатизм ідеологів комунізму і назвати конкретні особи, які призвели до трагедії, мав змогу тільки Юрій Клен в еміграційній творчості, зокрема, в поемі *Дорога до сонця* та історіософсько-релігійній поемі-епопеї *Попіл імперій*. В останній він також осудив варварство фашизму. Таким чином, за конкретними назвами, символічними алюзіями, історіософськими роздумами на літературні теми, а також за іронією, скепсисом і неспокоєм приховується осуд тоталітаризму імперій Сходу і Заходу – імперій минулого (Риму, Російської імперії) і новітніх часів, зокрема Німецької імперії (Третій Рейх) і Радянського Союзу.

* * *

Отже, позиція українських неокласиків між двома орієнтирами неоднозначна – обумовлена антиномією двох частин Європи в культурологічному і політологічному аспектах. Схід і Захід в культурному аспекті неокласики трактують як одне ціле, об'єднане аксіологією європейської культурної традиції. Проте Схід і Захід в аспекті політичному вони оцінюють негативно, засуджуючи злочинну суть імперій цих частин Європи. Позицію неокласиків в умовах порубіжжя (України) можна розцінювати як спробу єднати Схід і Захід на основі універсальної аксіології європейської культурної традиції та руйнувати опозицію між ними.

Особливість позиції неокласиків між Сходом і Заходом як культурними категоріями полягає в творчій адаптації на ґрунті української національної культури

духовних та інтелектуальних здобутків обох частин Європи. Універсалістичну позицію митців зумовлює два основні чинники: 1) естетичний критерій еллінського зразка, яким літературознавці керуються в оцінці мистецьких і суспільних явищ; 2) реалізація ідеї єдності різноманітності та відстоювання об'єктивної цінності двох частин Європи як культурної та освітньої категорії. Завдяки цьому неокласики піднімаються над ідеологічними суперечностями й релігійними відмінностями греко-візантійського Сходу і латинського Заходу.

Теоретичну основу концептуальних поглядів неокласиків становлять поняття *європеїзм*, *європеїзація* та *Європа* (*Європа* як категорія культурно-аксіологічна). Їхня концепція передбачає реалізацію традиціоналізму, культурного синкретизму, етичного максималізму, естетизму і універсалізму, який неокласики розуміють як толерантність до різних народів у культурно-релігійному вимірі. Згідно з їхньою концепцією, до Сходу зараховано російську й білоруську літературу, а до Заходу – античну, західноєвропейську і Центральної Європи. Керуючись згаданим вже естетичним критерієм, митці використовували культурно-освітні досягнення обох культурних орієнтирів, найкращі здобутки літературної класики різних народів Європи. Тому їхня проєвропейська (окциденталістична) концепція розвитку української літератури не передбачає так званого *західництва* в традиційному розумінні. Вона не є європоцентричною (якщо Захід розуміти як центр, головний осередок Старого континенту). Крім того їхня концепція літератури має позамистецький вимір, оскільки підкреслює право на автономічний статус і цінність кожної національної культури, порушує проблему ідентичності народу, а також етичної позиції, політичної свідомості та духовної свободи митця.

Позиція українських неокласиків свідчить про раціональний і об'єктивний підхід до завдань розвитку літератури та про незалежність цих митців і літературознавців від факторів, що виникають з антиномії Сходу і Заходу в політичній сфері. Їхня мистецько-громадянська позиція – переконливе свідчення спроби об'єктивного аналізу дійсності, подій історичного виміру. Це також спроба уґрунтувати співіснування народів на основі універсалізму та системи етичних цінностей європейської культурної традиції. В пошануванні цих факторів неокласики вбачали шанс на реалізацію ідей гуманізму і суспільної гармонії.

Bibliografia

Doncov 1929: Doncov, Dmytro. "Rosija chy Evropa? (Do literaturnoyi superechky)." *Literaturrno-Naukovyy Vistnyk*, no 1 (1929), 62–79. [In Ukrainian: Донцов, Дмитро. „Росія чи Європа? (До літературної суперечки)." *Літературно-Науковий Вістник*, № 1 (1929), 62–79.]

Dray-Khmara 1969: Draj-Khmara, Mykhaylo. *Vybrane.* Kyiv: Radyanskyy pysmennyk, 1969. [In Ukrainian: Драй-Хмара, Михайло. *Вибране*. Київ: Радянський письменник, 1969.]

Dray-Khmara 2002a: Dray-Khmara, Mykhaylo. „Lesia Ukrainka. Zhyttia i tvorchist." In Dray-Khmara, Mykhaylo. *Literaturno-naukova spadshchyna*, 35–151. Kyiv: Naukova dumka, 2002. [In Ukrainian: Драй-Хмара, Михайло. „Леся Українка. Життя і творчість". В: Драй-Хмара, Михайло. *Літературно-наукова спадщина*, 35–151. Київ: Наукова думка, 2002.]

Dray-Khmara 2002b: Dray-Khmara, Mykhaylo. „Problemy suchasnoyi slavistyky (Z pryvodu statti R. Yakobsona *Űber die heutigen Vorussetzungen der russischen Slavistik*". In Dray-Khmara, Mykhaylo. *Literaturno-naukova spadshchyna*, 298–301. Kyiv: Naukova dumka, 2002. [In Ukrainian: Драй-Хмара, Михайло. „Проблеми сучасної славістики (З приводу статті Р. Якобсона *Űber die heutigen Vorussetzungen der russischen Slavistik*." В: Драй-Хмара, Михайло. *Літературно-наукова спадщина*, 298–301. Київ: Наукова думка, 2002.]

Dray-Khmara 2002c: Dray-Khmara, Mykhaylo. *Literaturno-naukova spadshchyna*. Kyiv: Naukova dumka, 2002. [In Ukrainian: Драй-Хмара, Михайло. *Літературно-наукова спадщина*. Київ: Наукова думка, 2002.]

Fylypovych 1991: Z ukr. Fylypovych, Pavlo. *Literaturno-krytychni statti*. Kyiv: Dnipro, 1991. [In Ukrainian: Филипович, Павло. *Літературно-критичні статті.* Київ: Дніпро, 1991.]

Hnatiuk 2003: Hnatiuk, Ola. *Farewell to the Empire. Ukrainian Discussions on Identity*. Lublin: UMCS Press, 2003. [In Polish: Hnatiuk, Ola. *Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*. Lublin: Wyd. UMCS, 2003.]

Ivashko 1990: Ivashko, Volodymyr. „Mykola Zerov i literaturna dyskusiya (1925–1928)." *Slovo i Chas*, no 4 (1990), 17–28. [In Ukrainian: Івашко, Володимир. „Микола Зеров і літературна дискусія (1925–1928)." *Слово і час*, no 4 (1990), 17–28.]

Khvylovy 1984: Khvylovy, Mykola. *Tvory v piaty tomah*. Vol. 1. New York–Baltimore–Toronto: Smoloskyp, 1984. [In Ukrainian: М. Хвильовий. *Твори в п'яти томах*. Т. 1. Нью-Йорк–Балтімор – Торонто: Смолоскип, 1984.]

Khvylovy 1993: Khvylovy, Mykola. *Ukraine or Malorussia? Pamphlets*. Kyiv: Smoloskyp, 1993. [In Ukrainian: Хвильовий, Микола. *Україна чи Малоросія? Памфлети.* Київ: Смолоскип,1993.]

Lindekugel 2003: Lindekugel, Jutta. *Vielfalt der Dichtarten im Werk von Oswald Burghardt (Jurij Kłen)*. Kassel University Press 2003.

Luckyj 2000: Luckyj, Yuriy. *Literaturna Politika v Radyanskiy Ukraini 1917–1934*. Kyiv: Gelikon, 2000. [In Ukrainian: Луцький, Юрій. *Літературна політика в Радянській Україні 1917–1934*. Київ: Гелікон, 2000.]

Malaniuk 1962: Malaniuk, Yevhen. *Knyha sposterezhen. Statti pro literaturu*. Vol. 1. Toronto: Biblioteka Wydawnyctva „Homin Ukrainy", 1962. [In Ukrainian: Маланюк, Євген. *Книга спостережень. Статті про літературу*. В двох томах, т. 1. Торонто: Бібліотека Видавництва „Гомін України", 1962.]

Malaniuk 1966: Malaniuk, Yevhen. *Knyha sposterezhen. Statti pro literaturu*. Vol. 2. Toronto: Biblioteka Wydawnyctva „Homin Ukrainy", 1966. [In Ukrainian: Маланюк, Євген. *Книга спостережень. Статті про літературу.* В двох томах, т. 2. Торонто: Бібліотека Видавництва „Гомін України", 1966.]

Mirchuk 1994: Mirchuk, Ivan. *Istoriya ukrainskoi kultury*. Munich – Lviv: Ukrainsky Vilnyy Universitet, 1994. [In Ukrainian: Мірчук, Іван. *Історія української культури*. Мюнхен–Львів: Український вільний університет, 1994.]

Nayenko 2008: Nayenko, Mykhaylo. „*Miatezhny heniy* literatury i zhertva komunistychnoho bozhevillia." *Vichyzna*, no 11–12 (2008), 39–48. [In Ukrainian: Наєнко, Михайло. „*М'ятежний геній* літератури і жертва комуністичного божевілля." *Вітчизна*, № 11–12 (2008), 39–48.]

Peleshenko 1998: Peleshenko, Yuriy. „Shte do Temi: Skhid i Zakhid." *Slovo i Chas*, no 2 (1998), 81–86. [In Ukrainian: Пелешенко, Юрій. „Ще до теми: Схід і Захід." *Слово і час*, № 2 (1998), 81–86.]

Polonska-Vasylenko 2003: Polonska-Vasylenko, Natalia. „Kyiv M. Zerova i P. Fylypovycha." In Aheyeva, Vira, ed. *Kyivski neoklasyky*, 175–194. Kyiv: Fakt, 2003. [In Ukrainian: Полонська-Василенко, Наталія. „Київ часів М. Зерова і П. Филиповича." В: Агеєва, Віра, упор. *Київські неокласики*, 175–194. Київ: Факт, 2003.]

Rylsky 1985: Rylsky, Maksym. *Zibrannia tvoriv u dvadciaty tomach.* Vol. 12. Kyiv: Naukova dumka, 1985. [In Ukrainian: Рильський, Максим. *Зібрання творів у двадцяти томах.* Т. 12. Київ: Наукова думка, 1985.]

Shevchenko 2001: Shevchenko, Igor. *Ukraina mizh Shodom i Zahodom. Narysy z istorii kultury do pochatku 18. stolittya*. Authorized translation from English by Mariya Gablevich. Lviv: Institute of Church History of Lviv Theological Academy: 2001. [In Ukrainian: Шевченко, Ігор. *Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття*. Авторизований переклад з англійської Марії Габлевич. Під редакцією Андрія Ясіновського. Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001.]

Siryk 2013: Siryk, Ludmila. *Prahnennia Europy. Tworchist kyivskych neoklasykiv*. Lublin: UMCS Press, 2013. [In Ukrainian: Сірик, Людмила. *Прагнення Європи. Творчість київських неокласиків*. Люблін: Wyd. UMCS, 2013.]

Zerov 1990a: Zerov, Mykola. „Eurazijsky renesans i poshekhonski sosny." In Zerov, Mykola. *Twory v dvoh tomah*. Vol. 2, 573–581. Kyiv: Dnipro 1990. [In Ukrainian: Зеров, Микола. „Євразійський ренесанс і пошехонські сосни." В: Зеров, Микола. *Твори в двох томах.* Т. 2, 573–581. Київ: Дніпро, 1990.]

Zerov 1990b: Zerov, Mykola. „Ad fontes." In Zerov, Mykola. *Twory v dvoh tomah*. Vol. 2, 568–588. Kyiv: Dnipro, 1990. [In Ukrainian: Зеров, Микола. „Ad fontes." В: Зеров, Микола. *Твори в двох томах*. Т. 2, 568–588. Київ: Дніпро,1990.]

Zerov 1990c: Zerov, Mykola. „Viter z Ukrayiny (*Tretia knyzhka Tychyny*)." In Zerov, Mykola. *Twory v dvoh tomah.* Vol. 2, 492–505. Kyiv: Dnipro, 1990. [In Ukrainian: Зеров, Микола. „Вітер з України

(*Третя книжка Тичини*)." В: Зеров, Микола. *Твори в двох томах*. Т. 2, 492–505. Київ: Дніпро,1990.]

Zerov 2003a: Zerov, Mykola. „Nashi literaturoznavci i polemisty." In Zerov, Mykola. *Ukrayinske pysmenstvo*, 521–549. Kyiv: Osnovy, 2003. [In Ukrainian: Зеров, Микола. „Наші літературознавці і полемісти." В: Зеров, Микола. *Українське письменство*, 521–549. Київ: Основи, 2003.]

Zerov 2003b: Zerov, Mykola. „Dmytro Doncov. Moderne moskvofilstvo." In Zerov, Mykola. *Ukrayinske pysmenstvo*, 147–149. Kyiv: Osnovy, 2003. [In Ukrainian: Зеров, Микола. „Дмитро Донцов. Модерне москвофільство." В: Зеров, Микола. *Українське письменство*, 147–149. Київ: Основи, 2003.]

Zerov 2003c: Zerov, Mykola. *Ukrayinske pysmenstvo*. Kyiv: Osnovy, 2003. [In Ukrainian: Зеров, Микола. *Українське письменство*. Київ: Основи, 2003.]

WSPÓŁCZESNE WIZUALIZACJE DZIEDZICTWA CYRYLA I METODEGO W PRZESTRZENI SŁOWIAŃSKIEJ

Lilla Moroz-Grzelak

Instytut Slawistyki PAN

CONTEMPORARY VISUALIZATIONS OF THE HERITAGE OF THE SAINTS CYRIL AND METHODIUS IN THE SLAVIC DOMAIN. The paper focuses on the contemporary visualizations of the brother saints Cyril and Methodius and their heritage in the countries that cultivate their cultural legacy. The presentation of the Slavic Apostles has its own tradition in painting, icons and monuments, which is shown in a historical context in some of the Slavonic countries belonging to both the Western and the Orthodox Church tradition. It points out a special role in the spread of the Cyrillo-Methodian tradition through art in Bulgaria. The country, thanks to the cult of the Thessalonica Brothers in the Middle Ages, has developed their statures as Bulgarian Apostles, and present-day Bulgaria is in a position of depositary of their heritage. Contemporary Bulgarians express the memory of Cyril and Methodius through monuments of the Cyrillic alphabet, a tendency that extends beyond the Slavic world. Consequently, it emphasizes the symbolic importance of the Slavic alphabet.

Keywords: *Cyril and Methodius, monuments, Cyrillic, letter, alphabet, Slavs*

Dziedzictwo świętych Cyryla i Metodego, którzy w dyskursach słowiańskich znani są jako Apostołowie Słowiańszczyzny, Święci Bracia, Bracia Sołuńscy, misjonarze słowiańscy, święci równi apostołom, pierwsi nauczyciele słowiańscy (Jarko 1991: 107) oraz Apostołowie Bułgarscy, dowodzi ich trwałego miejsca w kulturach słowiańskich. W przestrzeni tego świata istotą ich spuścizny pozostaje pismo, jakie mieli dać Słowianom, umożliwiając im poznanie Ewangelii w przystępnym dla nich alfabecie.

W artykule, wzmiankując jedynie pewne wydarzenia związane z budzeniem się świadomości narodowej i wyznaniowej, kiedy z różnych powodów przywracano pamięć o obu świętych, ukazane zostaną współczesne odniesienia do Cyryla i Metodego w sztuce. Konieczne wydaje się przy tym przypomnienie ich roli w tradycji bułgarskiej, gdzie przyjęto

ich pod deskrypcją terytorialną – Apostołowie Bułgarscy – która na stałe związała ich z tym krajem, jako depozytariuszem ich dziedzictwa. Rozwój kultu Braci Sołuńskich badała Ana Stojkova ukazując go od jego początków w drugiej połowie wieku IX do końca XIV stulecia (Stojkova 2008: 309–326). Badaczka stwierdziła, iż zachowane fragmenty najstarszych dokumentów mogą sugerować, że kult Konstantyna-Cyryla rozpoczął się jeszcze na Morawach, kiedy zaraz po śmierci w Rzymie został ogłoszony błogosławionym, a kanonizowany w środowisku swego brata Metodego po 872 roku, gdy ten został arcybiskupem Moraw. Jej zdaniem, wyniesienie na ołtarze Metodego mogło nastąpić po wypędzeniu jego uczniów z Moraw i ich przybyciu do Bułgarii (886). Natomiast kult oficjalny dokonał się w ramach tzw. spontanicznej kanonizacji, jaka zachodzi w Kościele prawosławnym, dzięki uczniom Metodego, którzy w Bułgarii znaleźli schronienie. Został on zatwierdzony przez panującego wówczas pierwszego władcę chrześcijańskiego Bułgarów Borysa I Michała. Ana Stojkowa zauważyła, iż w czasach pierwszego cesarstwa bułgarskiego cześć, jaką oddawano braciom nosiła znamiona kultu państwowego, co miało służyć uniezależnieniu się od Bizancjum. Wówczas jednak Cyryl i Metody byli uznawani za *nauczycieli całego słowiańskiego rodu* (Stojkova 2008: 312). Dopiero po roku 1018, kiedy państwo zostało podbite przez Bizancjum, w wiekach XI i XII w związku z postępującym procesem samoidentyfikacji Bułgarów, kult Cyryla i Metodego stopniowo ulegał *bułgaryzacji*. Tendencja ta utrzymywała się jeszcze po utworzeniu drugiego cesarstwa bułgarskiego na początku XIII stulecia, kiedy Świętych Braci jednoznacznie wiązano już z ludem i językiem bułgarskim. Zmiana warunków społeczno-politycznych na Bałkanach w wieku XIV, gdy wprowadzono nowe formy liturgiczne, doszło do wzrostu znaczenia hezychazmu i umocnienia się w stolicy państwa w Tyrnowie czci lokalnych świętych, kult Cyryla i Metodego zaczął słabnąć. Apostołowie Bułgarscy znaleźli się na peryferiach panteonu świętych. Nie mniej jednak na ziemiach bułgarskich, podobnie, jak w innych rejonach Słowiańszczyzny pozostał jednym z najbardziej eksploatowanych kultów, który w XIX wieku przybrał charakter ideologiczny (Wojtczak 2004: 259–266). Natomiast w szerszym kontekście został on podporządkowany aktualnym potrzebom politycznym i wpisywał się w rywalizację pomiędzy Kościołem Bizantyjskim a Rzymskim o pozyskanie Słowiańszczyzny. Zerwanie jedności kościelnej przypisywane na rok 1054 spowodowało, że istniejące już wcześniej różnice między Kościołem wschodnim i zachodnim nie tylko się utrwaliły, ale i pogłębiły. Zarówno prawosławie, jak i katolicyzm zaczęły tych świętych traktować odrębnie, jako postacie należące do swoich Kościołów. Ich koncepcjom zjednoczenia chrześcijaństwa mieliby patronować Święci Bracia. Prowadzić do tego miały inicjatywy warunkowane sytuacją polityczną w Cesarstwie Bizantyjskim i Państwie Kościelnym, jakie podejmowano na przestrzeni wieków przez panujących władców

i papieży. Owocowało to najczęściej wsparciem obrządku słowiańskiego przez władców związanych z Kościołem Rzymskokatolickim (Moroz-Grzelak 2019: 332).

Przyjęcie i akceptacja dziedzictwa Cyryla i Metodego wśród ludów i narodów słowiańskich stała się czynnikiem mobilizującym je w staraniach o zachowanie własnej tożsamości, czy demonstrowania jej we wspólnocie ogólnosłowiańskiej. Proces przywracania ich pamięci w XIX wieku odzwierciedla nie tylko piśmiennictwo, stowarzyszenia przyjmujące ich za swoich patronów, ale także sztuka, która poprzez ikonografię i rzeźbę ukazywała związki swoich narodów z ich dziedzictwem. Rocznice związane z życiem i działalnością Cyryla i Metodego stały się wówczas pretekstem do uroczystych obchodów ich pamięci. Okrągłe jubileusze upamiętniające rok 863, na który datowany jest początek misji wielkomorawskiej, rok 869, kiedy w Rzymie zmarł św. Cyryl oraz rok 885, w którym na Morawach zmarł Metody, w wieku XIX zaczęto celebrować w całym słowiańskim świecie. Przy tych okazjach podkreślano niepodważalne znaczenie obu świętych dla stworzenia podwalin piśmiennictwa i kultury słowiańskiej, poprzez uczynienie staro-cerkiewno-słowiańskiego czwartym, po grece, łacinie i hebrajskim, językiem Kościoła. Zaowocowało to zakorzenieniem się chrześcijaństwa w kulturach lokalnych, a świętych uznano za pionierów inkulturacji, przyczyniających się do samopotwierdzania się danej kultury (Baniak 2002: 41). Misja morawska[1], przebywanie na terenach zamieszkałych przez Słowian podległych Kościołowi rzymskiemu w XIX stuleciu stały się znaczącym argumentem papiestwa, by Apostołowie Słowiańszczyzny patronowali zbliżeniu obu religii chrześcijańskich. Takie założenie realizował chorwacki biskup Josip Juraj Strossmayer (1815–1905), który koordynował przygotowania do ogólnosłowiańskiej pielgrzymki pod patronatem Braci Sołuńskich do Rzymu w 1881 roku. Peregrynacja Słowian, poprzedzająca obchody okrągłej rocznicy śmierci Metodego, miała być etapem przygotowującym wiernych do jubileuszu (Bartolini 1885: XXIII–XXIV). W rozprzestrzenianiu kultu obu braci wspierał go kanonik Franjo Rački (1828–1894), autor kilku publikacji poświęconych pismu słowiańskiemu i czasom życia i działalności świętych. Chorwaccy duchowni liczyli na przekonanie Słowian prawosławnych do idei unii kościelnej z Rzymem. Kult Cyryla i Metodego propagowany w Chorwacji przy okazji kolejnych jubileuszy związanych z kluczowymi datami z ich historii znalazł swoje przełożenie nie tylko w publikacjach, wspieraniu działalności wydawniczej autorów słowiańskiego prawosławia czy w bitych medalach pamiątkowych ku ich czci, ale także w sztuce.

1 O znaczeniu dziedzictwa Cyryla i Metodego w zachodniej Słowiańszczyźnie pisał J. Kolbuszewski, „Z dziejów tradycji cyrylometodejskiej w Słowacji." *Pamiętnik Słowiański*, t. XLIV (1994).

Proces włączania się w misję ewangelizacyjną Kościoła rzymskiego, połączony z realizacją własnych celów narodowych, nie ominął również Słoweńców. Wśród nich przywracanie pamięci o Cyrylu i Metodym było wynikiem rozwijającego się poczucia własnej tożsamości, której na przeszkodzie stało silne oddziaływanie kultury niemieckiej. W procesie wiodącym do emancypacji narodu środowisko duchowieństwa katolickiego postrzegało wpływy niemieckie jako zagrożenie. Skutkowało to jawnym wyrażaniem sprzeciwu wobec protestantyzmu oraz szkół z niemieckim językiem nauczania. Patronami wyraźnego opowiedzenia się Słoweńców za katolicyzmem, podtrzymującymi ich słowiańskość, stali się właśnie Cyryl i Metody. Główną postacią, która zainicjowała ich kult był biskup Anton Martin Slomšek (1800–1862). W 1852 roku powołał on do życia Bractwo św. Cyryla i Metodego, które stawiało sobie za cel *nawracanie schizmatyków* (*spreobrnjenje raskolnikov*). Bractwo, zatwierdzone przez Piusa IX, zaczęło się wpisywać w proces działalności misyjnej Kościoła i tym samym Słoweńcy włączali się w ogólnosłowiański nurt kultu Cyryla i Metodego (Moroz-Grzelak 2016: 59–72). W Bułgarii pamięć o Świętych Braciach znalazła swe istotne miejsce w związku ze staraniami o utworzenie Cerkwi niezależnej od hierarchii greckiej oraz z troską o rozwój oświaty w języku bułgarskim (Mihajlova 2013: 142–186). Pamięć o ich znaczeniu przywracała nie tylko literatura (Paisij 1981:17), ale także pisarze ikon i fresków cerkiewnych. Jeszcze w roku 1848 w pobliżu miejscowości Oreszak w monasterze Trojańskim p.w. Zaśnięcia Matki Bożej pojawił się fresk Św. Cyryl i Metody, autorstwa Zaharija Zografa, przedstawiający obu braci trzymających rulon z alfabetem cyrylickim.

W ikonografii i na pomnikach Bracia Sołuńscy występują zwykle razem od lewej ku prawej, w kolejności młodszy Cyryl i starszy Metody. Przedstawiani są jako biskupi greccy, łacińscy i słowiańscy (Cyryl niekiedy także jako zakonnik grecki), a ich atrybutami są księgi i zwój pisma z alfabetem słowiańskim. Na freskach czy ikonach pochodzących jeszcze z XIX wieku, nie było już istotne, że odwrócona została kolejność portretowanych postaci – pisarze ikon, oddając pierwszeństwo hierarchii cerkiewnej, ukazywali ich od lewej ku prawej jako Metodego i Cyryla, zmieniając tylko trzymane przez nich atrybuty – rulon z alfabetem albo zapisane na nim wybrane fragmenty Pisma Świętego. Najistotniejszym przesłaniem obrazów było odzwierciedlenie, że obaj bracia są autorami pisma, które umożliwiło Słowianom poznawanie Ewangelii w zrozumiałym dla nich języku. Jednym z częstszych przedstawień na takich obrazach, poza literami, pozostaje zapis na trzymanej przez nich księdze pierwszego zdania z *Prologu Ewangelii* św. Jana – *Na początku było Słowo, a Słowo było u Boga, i Bogiem było Słowo* (J 1,1) – pisane w zależności od miejsca lokalizacji obrazu czy pomnika cyrylicą, łacinką lub też głagolicą.

Foto 1. Fresk przedstawiający św. Metodego i Cyryla z zapisem fragmentu Ewangelii św. Jana.
Źródło: https://plevenzapleven.bg/wp-content/uploads/2013/05/bratja.jpg

Również wschodnia Słowiańszczyzna przyjmowała dziedzictwo obu braci do swoich tradycji kulturowych, gdzie *równi apostołom święci* spełniali swą funkcję oświeceniową i tożsamościową. Na przykład w Kijowie, pod koniec roku 1845 grupa młodych intelektualistów i studentów ukraińskich powołała do istnienia działające jedynie przez 14 miesięcy *Bractwo Cyryla i Metodego*. Stowarzyszenie młodych ludzi przyczyniło się w efekcie do kształtowania ukraińskiego języka literackiego oraz rozwoju wielu organizacji kulturalnych. Takie działania spotkały się z represjami rządu rosyjskiego, a przywódcy Bractwa zostali skazani na zsyłkę. Symbolem wyróżniającym członków miał być pierścień z wizerunkami świętych (Golabek 1935: 287). W tym samym czasie Bracia Sołuńscy zaczęli się wpisywać w dziedzictwo historyczne Rosji, a ich kult rozpowszechniał się pod egidą władz państwowych. Wizerunki świętych znalazły się pośród 31 figur z przeszłości państwa jako Oświeciciele (*Просветители*) na pomniku *Tysiąclecie Rosji* z 1862 roku, upamiętniającego przybycie do Nowogrodu Wielkiego kniazia Ruryka, uznawanego za założyciela państwa ruskiego. Kilka lat później, w 1867 roku, Cyryl i Metody patronowali Zjazdowi Słowiańskiemu w Moskwie i Petersburgu (Krasteva 2006: 72).

Kolejne lata niewiele zmieniły sposoby ukazywania Cyryla i Metodego w sztuce Słowian przynależnych do Kościołów prawosławnego i katolickiego. W wiekach XX i XXI, przy okazji kolejnych okrągłych jubileuszy związanych z ich działalnością, odsłaniano liczne pomniki, powstawały kościoły pod ich wezwaniem, które były najczęściej świątyniami w obrządku greko-katolickim (np. w Zagrzebiu), chociaż w Serbii zostali patronami erygowanej w 1929 roku świątyni katolickiej (Devetak 2016). W serbskim prawosławiu zajmują oni miejsce mniej znaczące, gdyż w panteonie świętych tego narodu najważniejsze pozycje zajmują postacie z historii własnego państwa średniowiecznego ze świętym Savą na czele. Jedyny monument Apostołów Słowiańszczyzny odsłonięty w Belgradzie jest kopią pomnika dłuta wybitnego rzeźbiarza macedońskiego Tome Serafimovskiego przekazaną Serbom w darze[2].

Ogłoszenie w 1985 roku encykliki *Slavorum Apostoli* Jana Pawła II, która w 1100 rocznicę śmierci Metodego czyniła Świętych Braci współpatronami Europy, obok zatwierdzonych już świętych – Benedykta z Nursji, Brygidy Szwedzkiej, Katarzyny ze Sieny i Teresy Benedykty od Krzyża. Decyzja Watykanu wywołała swoistą reakcję w prawosławnej Rosji. Ta przyjęła ją za kolejny akt aneksji (Naumow 1999: 447). W tym samym roku Plenum KP ZSRR wpisało dzień 24 maja jako Święto Piśmiennictwa i Kultury Słowiańskiej. W marcu 1989 z inicjatywy patriarchy Rosji Aleksieja II powołana została Międzynarodowa Fundacja Piśmiennictwa i Kultury Słowiańskiej (Фонд славянской письменности и культуры). Ustalono wówczas, że jej celem będzie badanie, ochrona tradycji i kultury narodów słowiańskich. Każdorazowo przy okazji uroczystości, poza kultywowaniem korzeni słowiańskiej przeszłości na organizowanych akademiach, odsłaniano kolejne pomniki Cyryla i Metodego. I tak w roku 1990, z inicjatywy pisarzy Murmańska, którym przewodził Vitalij Maslov, święto już uroczyście obchodzono. Wówczas odsłonięto tam replikę jednego z pierwszych powojennych ujęć Braci Sołuńskich, jakim jest stojący przed Bułgarską Biblioteką Narodową im. Cyryla i Metodego pomnik, zaprojektowany w roku 1963 przez Vladimira Ginovskiego, a odsłonięty w 1972 roku. Jego replika podarowana została Murmańskowi przez samych Bułgarów. 30 stycznia 1991 Prezydium Rady Najwyższej RSFSR przyjęło postanowienie o nadaniu Świętu Piśmiennictwa i Kultury Słowiańskiej statusu święta państwowo-religijnego. W 1993 roku pojawiła się też inicjatywa, podjęta przez uznanego rosyjskiego rzeźbiarza Viacheslava M. Klykova, dotycząca rozpowszechniania tzw. krzyża dziękczynnego narodów słowiańskich (Поклонный Крест славянских народов), który miał być poświęcony twórcom alfabetu słowiańskiego Cyrylowi i Metodemu. Krzyż

2 O znaczeniu Cyryla i Metodego w Macedonii pisałam w artykule „Macedońskie dziedzictwo cyrylometodejskie." *Slavia Meridionalis*, no 8 (2008): 327–341.

dziękczynny, w różnych wariantach, jest multiplikowany nie tylko w miastach Rosji, ale także eksportowany poza jej granice (m.in. Grecja). Najbardziej znamiennym przykładem jego usytuowania pozostaje granica między Rosją, Ukrainą i Białorusią. Jego lokalizacja ma wskazywać i potwierdzać jedność prawosławia i Słowiańszczyzny (Поклонный 2015).

Co roku odsłaniane były kolejne pomniki z okazji obchodzonych uroczyście Dni Piśmiennictwa i Kultury Słowiańskiej. Bułgarzy uznający się za depozytariuszy schedy cyrylometodejskiej propagują ich tradycję stawiając ich monumenty zarówno w Rosji, jak i w Czechach oraz na Słowacji. Takimi był między innymi pomnik autorstwa Valentina Vasiljeva, który w 2007 roku odsłonięto w Odessie.

Innym z kolei dziełem jest pomnik autorstwa Emila Venkova odsłonięty w 2009 roku w południowych Czechach, w miejscowości Mikulčice. W tytule artykułu przypominającego o tym wydarzeniu sugeruje się, że zdaniem niewymienionego z imienia i nazwiska czeskiego archeologa, w tym właśnie mieście powinny się znajdować prochy św. Metodego (Pavlov 2019).

Także obchody kolejnej okrągłej, 1150. rocznicy rozpoczęcia misji cyrylometodejskiej, jakie przypadały w 2013 roku, były upamiętniane nie tylko w postaci uroczystych nabożeństw w ich lokalnym wymiarze, ale także na międzynarodowych konferencjach naukowych, poprzez emisje znaczków i kart pocztowych oraz w kolejnych odsłonach pomników ku czci. Następna, nowa inicjatywa uświetniania tradycji cyrylometodejskiej podjęta została na terytorium Bułgarii. 2 maja 2015 roku w pierwszej stolicy bułgarskiej, w Plisce, przy okazji uroczystych obchodów 1150 rocznicy chrztu Bułgarów, po uroczystej liturgii w starej bazylice, która uznawana jest za pierwszą prawosławną świątynię słowiańskiego świata, odsłonięto kompleks pomnikowy. Składa się on

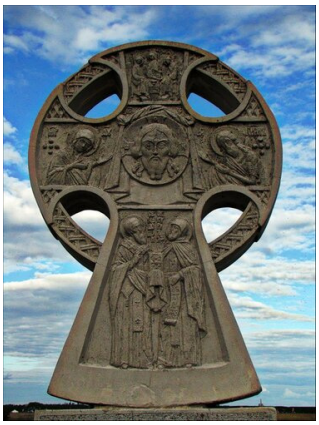

Foto 2: Krzyż dziękczynny Viacheslava Klykova.
Źródło: https://evgknyaginin.livejournal.com/72853.html

Foto 3: Pomnik autorstwa Valentina Vasiljeva w Odessie.
Źródło: https://www.pberon1926.com/view/post/872

Foto 4: Czechy. Mikulčice, Emil Venkov, 2009.
Źródło: https://trud.bg/светиметодий-неизвестното-в-известн/

Foto 5: Autor: Behczet Danadż (Бехчет Данаджъ).
Źródło: http://дворнакирилицата.bg/snimki/

z 12 metrowego krzyża i figur Cyryla i Metodego z księgą zapisaną głagolicą, którzy według interpretacji jej autorów błogosławią nowy alfabet – cyrylicę.

Na stronie internetowej poświęconej *Dziedzińcowi cyrylicy. Kompleksowi „Stara Pliska"* (Двор на кирилицата. Комплекс „Стара Плиска"), jak nazywana jest ta pomnikowa inicjatywa, znajduje się informacja, że nie stworzyła go instytucja państwowa czy organizacja, ale Ormianin – Karen Aleksanjan (Карен Алексанян) – który osiadł w Bułgarii. Z własnych środków zakupił około 8000 m² ziemi, zatrudnił budowniczych, architektów i artystów realizując swoje idee, które przedstawiane są jako hołd złożony twórcom pisma oraz tym, którzy je utrwalali. Dla niniejszego artykułu kwestią marginalną, choć wymagającą wzmianki, wydaje się być komercyjny charakter przedsięwzięcia, które wraz z infrastrukturą i jego hotelowym otoczeniem stanowi *Kompleks kulturalno-historyczny i rozrywkowy „Stara Pliska"* (*Културно-исторически и развлекателен комплекс "Стара Плиска"*). Istotne jest, że znajdujące się tam pomniki przedstawiają też wszystkie litery alfabetu cyrylickiego, z całą semantyką związaną z poszczególnymi literami, nawiązującą do symboliki najstarszych dzieł literatury bułgarskiej – *Modlitwy abecadłowej*, *Proglasu do Ewangelii* oraz *O literach* Czernorizca Chrabra. Ich autorem, wraz z objaśniającą je symboliką, jest ormiański rzeźbiarz Ruben Nalbandjan. (Dvor 2019).

Foto 6: Pismo. Usytuowanie liter tworzy napis PLISKA. Autor: Ruben Nalbandjan.
Źródło: http://дворнакирилицата.bg/snimki/

W innej części kompleksu znajdują się popiersia pisarzy posługujących się cyrylicą, gdzie obok zasłużonych twórców bułgarskich, a wśród nich m.in. Ivana Vazowa, Hristo Boteva, Aleko Konstatntinova, odsłaniane są sukcesywnie od roku 2017 rzeźby twórców z krajów, gdzie cyrylica pozostaje oficjalnym alfabetem, m.in. z Rosji, Osetii, czy Serbii. Na dziedzińcu znajduje się również ściana z reliefami bułgarskich i obcych autorów dla dzieci, którzy swoje utwory pisali cyrylicą. Bułgarscy artyści, także poza granicami swego kraju, podejmują inicjatywy przypominające dziedzictwo Cyryla i Metodego. Rzeźbiarz Andrej Vrabchev, zainspirowany głagolicą, odwołując się do alfabetu stworzonego przez Cyryla podjął próbę stworzenia symbolicznego mostu duchowego pomiędzy Bułgarią a Słowacją, popularyzując misję braci pomiędzy narodami słowiańskimi. Potwierdzeniem istnienia więzi duchowych miała być wystawiana podczas XX Festiwalu *Rzeźba i Obiekt* w Bratysławie w 2015 roku, kamienna rzeźba, eksponowana później także w Wiedniu, której tytuł nawiązuje do pierwszych liter alfabetu cyrylickiego АБВ (ABW), (Vrabchev 2015).

Poza zrealizowanym pomysłem mieszkającego w Szumenie Ormianina, czy czasowymi ekspozycjami bułgarskiego twórcy, urzeczywistniane są też inne, które mają popularyzować cyrylicę i tym samym dokonania Cyryla i Metodego na całym świecie. Jednym z najgłośniejszych jest projekt *Misja Bułgaria* (Мисия България), którego inicjatorami są bułgarscy profesorowie – historyk Plamen Pavlov (Пламен Павлов) i archeolog Nikolaj Ovcharov (Николай Овчаров). Celem podjętej przez nich inicjatywy, wspieranej przez władze, jest promocja bułgarskiego dziedzictwa historycznego na świecie, a także demonstrowanie rangi cyrylicy. Obaj naukowcy prowadzą wspólne wykłady na temat bułgarskiego

dziedzictwa kulturowego i historycznego w różnych częściach świata, koncentrując się na historii średniowiecznej i alfabecie swego kraju. Wypowiedzi profesora Nikolaja Ovcharova w mediach dowodzą, że w ramach rozwoju *turystyki kulturalno-historycznej*, projekt urzeczywistnia się (Antova: 2018). Potwierdzeniem tego było uroczyste odsłonięcie 11 maja 2015 roku przed jedną ze szkół w Ułan Bator pomnika pisma cyrylickiego. Dokonano tego przy okazji wizyty prezydenta Bułgarii (w latach 2012–2017), Rosena Asenova Plevnelieva, upamiętniającej 65. rocznicę nawiązania stosunków dyplomatycznych między dwoma krajami. Odsłaniając monument w dniu święta Cyryla i Metodego prezydent podkreślił, że naród mongolski jest jednym z 50 na świecie, który posługuje się cyrylicą, pismem stworzonym ponad 11 wieków temu przez braci z Salonik, a jego użytkownikami jest ponad 300 000 000 ludzi na całym świecie (Kamenov 2015). Autorka nie podejmuje w tym miejscu polemiki z danymi przytoczonymi przez bułgarskiego prezydenta dotyczącymi liczebności użytkowników cyrylicy. Istotą pozostaje fakt, że zgodnie z zamysłem inicjatorów pomysłu, jego realizacja ma potwierdzać rangę dokonań Świętych Braci, a ich znaczenie ważne jest także dla kultury Mongolii, gdyż w 1945 roku alfabet ten stał się oficjalnym systemem pisma niesłowiańskiego kraju (Dzhambazova 2013).

Foto 7: Ułan Bator. Autor: Spas Kirichev.
Źródło: https://kalinkamenov.com/2015/05/mongolia-kirilica/

Foto 8: Pomnik cyrylicy na Antarktydzie. Autor: Mladen Jordanov Stanev.
Źródło: https://news.bg/society/veche-i-na-antarktida-ima-pametnik-na-kirilitsata.html

Wydarzenie to stało się okazją do podjęcia dalszej współpracy bułgarsko-mongolskiej w zakresie przygotowania kolejnego pomnika cyrylicy, który miał upamiętniać jubileusz 25-lecia Bułgarskiej ekspedycji na Antarktydzie. Odsłonięty na Biegunie Południowym w marcu 2018 roku, poświęcony wcześniej przez bułgarską Cerkiew, podobnie, jak podarowany Mongolii, powstał z dobrowolnych składek. U podstaw monumentu znalazły się hermetycznie zamknięte stalowe kapsuły z grudkami ziemi pochodzącymi z Pliski, Sofii, Warny, Weliko Tarnowo, miejscowości Weliki Preslaw i grobu Chana Kubrata na Ukrainie (News 2018).

Jak zapowiadano w bułgarskich mediach, jeszcze w roku 2018 miał stanąć w Rosji, w Nowosybirsku, kolejny pomnik alfabetu cyrylickiego. Jednak program obchodów święta Piśmiennictwa i Kultury Słowiańskiej w Nowosybirsku takiej uroczystości nie przewidywał. Kwestią dalszych badań pozostaje, na ile rozumienie tradycji słowiańskiej i dziedzictwa Cyryla i Metodego propagowanego przez Bułgarów, może oznaczać inny sens niż ten, który wpisywałby się w politykę prowadzoną w ramach programu *Russkij Mir* (Русский Мир).

Przegląd twórczości plastycznej związanej z Cyrylem i Metodym, choć nie obejmuje innych licznych dokonań artystycznych i ogranicza się tu do arbitralnego wyboru autorki,

potwierdza rangę świętych Cyryla i Metodego w słowiańskim świecie. Wskazuje na ich wymiar religijny i wymiar bułgarskiej tradycji państwowej w pielęgnowaniu i podtrzymywaniu spuścizny Braci Sołuńskich. Z jednej strony potwierdza to odwoływanie się do ich dziedzictwa, jak było to jeszcze w XIX stuleciu, gdy w trosce o zachowanie swej tożsamości narodowej zaczęto przedstawiać ich w malarstwie, tworzyć pomniki, a powstającym stowarzyszeniom nadawać patronat tych świętych. Trwałość ich tradycji widoczna jest także współcześnie, co potwierdza sztuka oraz istniejące stowarzyszenia, które funkcjonują także w Polsce. Jednym z przykładów pozostaje działające od 30 lat Bractwo Prawosławne św. św. Cyryla i Metodego (Abijski & Makal & Wyspianski: 2019). Współczesny powrót do ich tradycji także wpisuje się we wspólnotowe działania Kościołów chrześcijańskich. Potwierdza to wypowiedź skierowana do Bułgarów w trakcie pielgrzymki do tego kraju papieża Franciszka. Zwracając uwagę na związki Apostołów Słowiańszczyzny z Bułgarią i ich misje szerzenia Ewangelii wśród Słowian, hierarcha przypomniał: Защото вашата земя е родина на свидетели на вярата, още от времето, когато светите братя Кирил и Методий са разпространявали там Евангелието (Rusenova 2019).

Przedstawione w artykule wizualne odniesienia do św. Cyryla i Metodego, poza religijnym wymiarem ich kultu w prawosławiu i katolicyzmie, wskazują, że Bułgarzy czyniąc się depozytariuszami ich dziedzictwa przywracają znaczenie alfabetu cyrylickiego. Kwestią wykraczającą poza ramy tego tekstu pozostaje odpowiedź na pytanie, na ile święci i strażnicy ich pamięci przyczyniają się do kształtowania pomostu pomiędzy dwiema różnymi tradycjami Kościelnymi.

Bibliografia

Abijski & Makal & Wyspianski 2019: Abijski, Marcin & Makal, Piotr & Wyspianski, Slawek, eds. *XXX Years Brotherhood of Saints Cyril and Methodius*. Bialystok: Association of the Orthodox Brotherhood of Saints Cyril and Methodius, 2019. [In Polish: Abijski, Marcin & Makal, Piotr & Wyspiański, Sławek, red. *XXX lat Bractwa Świętych Cyryla i Metodego*. Białystok: Stowarzyszenie Bractwo Prawosławne św. św. Cyryla i Metodego, 2019.]

Antova 2018: Antova, Desislava. "*Mission Bulgaria* Headed for Beijing." *News.bg*, 29.03.2018, https://news.bg/bulgaria/misiya-balgariya-tragva-kam-pekin.html (Accessed 29.04.2019). [In Bulgarian: Антова, Десислава. „Мисия България тръгва към Пекин." *News.bg*, 29.03.2018, https://news.bg/bulgaria/misiya-balgariya-tragva-kam-pekin.html. (Достъп 29.04.2019).]

Baniak 2004: Baniak, Jozef. "Inculturation." In: Gadacz, Tadeusz & Milerski, Boguslaw, eds. *Religion. PWN Encyclopedia*. Vol. 5, 41. Warsaw: PWN, 2002. [In Polish: Baniak, Józef.

„Inkulturacja." W: Gadacz, Tadeusz & Milerski, Bogusław, red. *Religia. Encyklopedia PWN.* T. 5, 41. Warszawa: PWN, 2002.]

Bartolini 1885: Bartolini, Domenico. "The Pilgrimage of Thanksgiving to the Holy Father Leo XIII, R.P. 1881". In: Bartolini, Domenico. *Historical, Critical and Archaeological Relics of Saints Cyril and Methodius and Their Apostolate in the Slavic Nations*, V–XXIV. Poznan: Kuryer Poznanski, 1885. [In Polish: „Pielgrzymka dziękczynna wszechsłowiańska do Ojca świętego Leona XIII, R.P. 1881." W: Bartolini, Domenico. *Pamiątki historyczne, krytyczne, archeologiczne świętych Cyryla i Metodego oraz apostolstwa ich śród narodów słowiańskich*. Przekł. z włoskiego M. Chwaliszewski, V–XXIV. Poznań: Kuryer Poznański, 1885.]

Devetak 2016: Devetak, Jurij. *The Parish of St. Cyril and Methodius in Belgrade and Lazarists.* Beograd: Zupni ured sv. Cirila i Metodija, 2016. [In Croatian: Devetak, Jurij. *Župa sv. Ćirila i Metodija u Beogradu i lazaristi.* Beograd: Župni ured sv. Ćirila i Metodija, 2016.]

Dzhambazova 2013: Dzhambazova, Maya. "Monument of the Saints Brothers in Mongolia." *Spisanie.to*, 16.01.2013, https://www.spisanie.to/пътуване/история-и-цивилизация/паметник-на-светите-братя-в-монголия/. [In Bulgarian: Джамбазова, Мая. „Паметник на светите братя в Монголия." *Spisanie.to*, 16.01.2013, https://www.spisanie.to/пътуване/история-и-цивилизация/паметник-на-светите-братя-в-монголия/.]

Golabek 1935: Golabek, Jozef. *Brotherhood of Saint. Cyril and Methodius in Kiev*. Warsaw: Nasza Przyszlosc, 1935. [In Polish: Gołąbek, Józef. *Bractwo św. Cyryla i Metodego w Kijowie*. Warszawa: Nasza Przyszłość, 1935.]

Jarko 1991: Jarko, Jan. "Charismatic Ministry of the Apostles of the Slavs in the Light of the Old Slavic Literature." In: Gajek, Jan Sergiusz & Gorka, Leonard, eds. *Cyril and Methodius Apostles and Slavic Teachers. Studies and Documents*, Part 1, 99–107. Lublin: KUL, 1991. [In Polish: Jarko, Jan. „Charyzmatyczna posługa Apostołów Słowian w świetle piśmiennictwa starosłowiańskiego." W: Gajek, Jan Sergiusz & Górka, Leonard, red. *Cyryl i Metody Apostołowie i Nauczyciele Słowian. Studia i dokumenty*, cz. 1, 99–107. Lublin: KUL, 1991.]

Kamenov 2015: Kamenov, Kalin. "In Mongolia for a Feast of the Saints Brothers Cyril and Methodius". (Personal blog, published 11.05.2015). https://kalinkamenov.com/2015/05/mongolia-kirilica/. [In Bulgarian: Каменов, Калин. „В Монголия за празника на светите братя Кирил и Методий". (Личен блог, публ. 11.05.2019). https://kalinkamenov.com/2015/05/mongolia-kirilica/.]

Krasteva 2006: Krasteva, Stefanka. "Slavic Cooperation and the Bulgarian Cultural and Historical Heritage." *Slavjanski glas*, no. 1 (2006), 72–90. [In Bulgarian: Кръстева, Стефанка. „Славянското сътрудничество и българското културно-историческо наследство." Славянски глас, no 1 (2006), 72–90.]

Mihajlova 2013: Mihajlova, Katja. "The Feast of St. Cyril and Methodius in Plovdiv – from Written to Family History." In: Atanasova, Ekaterina & Lozanova, Galina & Stanoev, Stanoj, eds. *The Feast of St. Cyril and Methodius. Spaces of the Spirit*. Vol. 2, 142–186. Sofia: Paradigma, 2014. [In Bulgarian: Михайлова, Катя. „Празникът на св. Кирил и Методий в Пловдив – от писмена към семейна история." В: Анастасова, Екатерина & Лозанова, Галина & Станоев, Станой, ред. *Празникът на свети Кирил и Методий. Пространства на духа.* Т. 2, 142–186. София: Парадигма, 2013.]

Moroz-Grzelak 2016: Moroz-Grzelak, Lilla. "The Slovenian Cult of Saint Cyril and Methodius Considering the Background of the Slavic Tradition." In: Boguslawska, Magdalena & Goszczynska, Joanna & Suler-Galos, Jasmina, eds. *To Read, to Wander, to Be. A Volume Dedicated to Professor Zdzislaw Darasz*, 59–72. Warsaw University Press, 2016. [In Polish: Moroz-Grzelak, Lilla. „Słoweński kult św. Cyryla i Metodego na tle tradycji ogólnosłowiańskiej." W: Bogusławska, Magdalena & Goszczyńska, Joanna & Šuler-Galos, Jasmina, red. *Czytać, wędrować, być. Tom dedykowany Profesorowi Zdzisławowi Daraszowi*, 59–72. Warszawa: Wydawnictwo UW, 2016.]

Moroz-Grzelak 2019: Moroz-Grzelak, Lilla. „The Patrons of the Slavic Nations of Europe. Cyril and Methodius in the Tradition of Orthodoxy and Catholicism." In: Korzeniewska-Wiszniewska, Mirella & Kastory, Agnieszka & Woznica, Rafal, eds. *Central Europe and the Balkans. Historical and Political Science Contexts. Nations, National and Religious Minorities.* Jubilee book dedicated to prof. dr hab. Irena Stawowy-Kawka, 331–342. Krakow: Jagiellonian University Press, 2019. [In Polish: Moroz-Grzelak, Lilla. „Patroni słowiańskich narodów Europy. Cyryl i Metody w tradycji prawosławia i katolicyzmu." W: Korzeniewska-Wiszniewska, Mirella & Kastory, Agnieszka & Woźnica, Rafał, red. *Europa Środkowa i Bałkany. Konteksty historyczne i politologiczne. Narody, mniejszości narodowe i religijne.* Księga jubileuszowa ofiarowana prof. dr hab. Irenie Stawowy-Kawce, 331–342. Kraków: Wydawnictwo UJ, 2019.]

Naumow 1999: Naumow, Aleksander. "The Kiev Tradition in Polish Orthodoxy." In: Lesniewski, Krzysztof & Lesniewska, Jadwiga, eds. *Orthodoxy – the Source of Faith and the Spring of Experience*, 449–466. Lublin: Prawoslawna Diecezja Lubelsko-Chelmska, 1999. [In Polish: Naumow, Aleksander. „Tradycja kijowska w prawosławiu polskim." W: Leśniewski, Krzysztof & Leśniewska, Jadwiga, red. *Prawosławie – źródło wiary i zdrój doświadczenia*, 449–466. Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska, 1999.]

Paisij 1981: Paisij Chilendarski. *Slavo-Bulgarian History*. Warsaw: Czytelnik, 1981. [In Polish: Paisij Chilendarski. *Słowianobułgarska historia*. Przekł. z bułgarskiego, wstęp, przypisy Franciszek Korwin-Szymanowski. Warszawa: Czytelnik 1981.]

Pavlov 2019: Pavlov, Plamen. "St. Methodius – Facts Unknown and Known. Chech Archaeologist Proves That the Archbishop's Burial Is in the Moravian Town of Mikulcice." *Trud*, 10.05.2019. https://trud.bg/свети-методий-неизвестното-в-известн/. [In Bulgarian: Павлов, Пламен. „Свети Методий – неизвестното и известното. Чешки археолог доказва, че гробът на архиепископа се намира в моравския град Микулчице." *Труд,* 10.05.2019. https://trud.bg/свети-методий-неизвестното-в-известн/.]

Rusenova 2019: Rusenova, Violeta. "Pope Francis with an Address to Bulgarians." *Vesti*, 03.05.2019. https://www.vesti.bg/bulgaria/papa-francisk-s-obryshtenie-kym-bylgarite-6094990. [In Bulgarian: Русенова, Виолета. „Папа Франциск с обръщение към българите", *Vesti*, 03.05.2019. https://www.vesti.bg/bulgaria/papa-francisk-s-obryshtenie-kym-bylgarite-6094990.]

Stojkova 2008: Stojkova, Ana. "The Bulgarian Medieval Cult of Cyril and Methodius: Ideological Parameters and Literary Reflections." *Slavia Meridionalis*, no. 8 (2008): 309–326. [In Bulgarian: Стойкова, Ана. „Култ към св. Кирил и Методий през Българското средновековие. Идеологически параметри и литературни рефлекси." *Slavia Meridionalis*, no. 8 (2008): 309–326.]

Vrabchev 2015: Vrabchev, Andrey. "We Don't Know What Bulgarianness Is at the Moment." Interview by Ana Kocheva. *Frognews*, 7.09.2015. https://frognews.bg/inteviu/skulptorat-vrabchev-znaem-kakvo-balgarshtinata-momenta.html. [In Bulgarian: Врабчев, Андрей. „Не знаем какво е българщината в момента." Интервю на Ана Кочева. *Frognews*, 7.09.2015. https://frognews.bg/inteviu/skulptorat-vrabchev-znaem-kakvo-balgarshtinata-momenta.html.]

Wojtczak 2004: Wojtczak, Marcin. "Saints Cyril and Methodius in Bulgarian Slavophilism." In: Mikolajczak, Aleksander W. & Szulc, Witold & Zielinski, Boguslaw eds. *Community Ideas of Slavdom*, 259–266. Poznan: 259–266. [In Polish: Wojtczak, Marcin. „Święci Cyryl i Metody w słowianofilstwie bułgarskim." W: Mikołajczak, Aleksander W. & Szulc, Witold & Zieliński, Bogusław, red. *Idee wspólnotowe Słowiańszczyzny*, 259–266. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2004.]

RECENZJE ⁝ PRZEGLĄDY ⁝ SPRAWOZDANIA

REVIEWS ⁝ NOTICES ⁝ REPORTS

BADANIA IMIENNICTWA WYZNAWCÓW KOŚCIOŁA UNICKIEGO DIECEZJI CHEŁMSKIEJ

Irena Mytnik

Uniwersytet Warszawski

A STUDY OF THE ANTHROPONYMY OF THE FAITHFUL IN THE UNIATE DIOCESE OF CHEŁM. A review of: Kojder, Marcin. *The Historical Anthroponymy of the Faithful in the Greek -Uniate Diocese of Chełm (1662–1810)*. Lublin: UMCS Press, 2019, 394 pp. ISBN 978-83-227-9198-1.

Keywords: *Ukrainan anthroponymic system, former Chełm diocese, dialectal diversity, polonization, Marcin Kojder*

Na rynku wydawniczym pojawiła się niedawno monografia Marcina Kojdera, lubelskiego onomasty, pt. *Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej (1662–1810).* Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2019, ss. 394.

Omawiane w pracy tereny od czasów wczesnośredniowiecznych stanowiły pogranicze Rusi schrystianizowanej w rycie bizantyjskim i państwa Piastów, które przyjęło chrześcijaństwo z Zachodu. Tworzyły konglomerat językowo-kulturowy i religijny z dominującym osadnictwem ukraińskim i polskim. Diecezja prawosławna z czasem objęła swym zasięgiem nowe tereny, znajdujące się poza granicami ziemi chełmskiej: w województwie bełskim oraz we wschodniej części województwa lubelskiego (Gil 1999, Mironowicz 2001, 2003). Ważnym wydarzeniem w historii tych ziem stało się zawarcie unii ze Stolicą Apostolską w 1596 roku, co w konsekwencji przyniosło podział Kościoła wschodniego w Rzeczypospolitej i powstanie Kościoła grecko-unickiego, a w dalszej perspektywie brzemienny w skutki konflikt religijny, latynizację obrządku wschodniego i polonizację unitów (Dylagowa 1996, Gil 2005).

Autor monografii przedmiotem swoich badań uczynił więc materiał językowy pochodzący z terenu o złożonej, niekiedy bardzo trudnej historii oraz wielowiekowej ukraińsko-polskiej koegzystencji, co potwierdzają liczne badania historycznojęzykowe, onomastyczne i dialektologiczne. Jest ona pierwszym opracowaniem antroponimii ruskiej wyznawców

Kościoła unickiego w perspektywie historycznej i stanowi cenne uzupełnienie studiów onomastycznych poświęconych dawnemu imiennictwu bliższego i dalszego pogranicza polsko-ukraińskiego (Kojder 2014, Mytnik 2010, 2017a, 2017b, Olejnik 2019, Rieger 1977, Szulowska 1992, Wolnicz-Pawlowska 1978, 1993, Wolnicz-Pawlowska & Szulowska 1998).

We *Wstępie* zamieszczone są: interesująco opisana historia osadnictwa w międzyrzeczu Wieprza i Bugu, opis dziejów chełmskiej diecezji grecko-unickiej, charakterystyka sytuacji językowej wschodniej Lubelszczyzny do 1810 roku, wraz z udokumentowaniem odpowiednią literaturą naukową. Głównym zamierzeniem badawczym – jak dowiadujemy się z tej części monografii – był opis imiennictwa ludności ukraińskiej ziem historycznego pogranicza polsko-ukraińskiego, z uwzględnieniem zróżnicowania terytorialnego i dialektalnego, a także wpływu systemu polskiego, który Autor wiąże z procesem polonizacji mieszkańców diecezji. Na uwagę zasługuje zastosowany w pracy podział geograficzny diecezji grecko-unickiej na obszar północny, centralny i południowy, odpowiadający zróżnicowanym zespołom gwarowym języka ukraińskiego, należącym do dwóch areałów dialektalnych: północnoukraińskiego i południowo-zachodnioukraińskiego. Pozwolił on na wskazanie cech gwarowych badanego materiału, a tym samym jego zróżnicowania językowego. Jest to cenna i nowatorska propozycja metodologiczna Autora.

Wydawać by się mogło, że polska szkoła onomastyczna, która ma w swym dorobku wiele znakomitych prac poświęconych dawnej antroponimii, wypracowała już tak doskonałe narzędzia metodologiczne, że trudno o nowe propozycje, które można byłoby zastosować dla materiału historycznego. Również, jeśli chodzi o tereny pogranicza polsko-ukraińskiego, w obiegu naukowym mamy monografie opisujące paralelnie oraz w ujęciu komparatywnym obydwa systemy onomastyczne: polski i ukraiński, pozwalające na wskazanie podobieństw i różnic między nimi. Dodatkowo uwzględniają one kryterium socjolingwistyczne, umożliwiające formułowanie wniosków dotyczących modeli antroponimicznych w różnych grupach społecznych. W tym kontekście należy szczególnie docenić rozwiązania metodologiczne zastosowane i konsekwentnie realizowane w recenzowanej pracy.

Bazę źródłową monografii stanowią dokumenty typologicznie jednorodne, będące jednakże doskonałym źródłem danych antroponomastycznych, tj. liczne akta parafii unickich, które pozostają w zasobach Archiwum Państwowego w Lublinie. Z dokumentów tych wyekscerpowano ponad 13 000 antroponimów, a więc reprezentatywną próbę materiałową, która pozwoliła na wysnucie uzasadnionych źródłowo wniosków. Autor szczegółowo opisał grafię i język badanych ksiąg metrykalnych prowadzonych po rusku, po polsku i po łacinie.

W rozdziale I omówiono imiona chrzestne mężczyzn i kobiet, zaprezentowane w postaci słowników. Hasła słownikowe zostały przedstawione z uwzględnieniem chronologii poświadczeń, podziału terytorialnego, grafii, odmianek fonetycznych, słowotwórczych

i fleksyjnych. Są to na ogół imiona chrześcijańskie, co tłumaczy charakter badanych źródeł. Można przypuszczać, że inny typ dokumentów dostarczyłby większej liczby danych na temat imion słowiańskich dwuczłonowych i jednotematowych, które występowały na omawianym terenie jako formy nieoficjalne zamiast imion chrzestnych (Mytnik 2014). Zbadana została ich frekwencja oraz struktura morfologiczna.

Rozdział II obejmuje analizę historycznych nazwisk męskich. Autor ustalił, że badany system cechowało zróżnicowanie regionalne frekwencji poszczególnych typów nazwisk i produktywności tworzących je formantów. Identyfikacja ludności ruskiej oparta była na modelu nazwiska patronimicznego, który zdecydowanie dominował w części północnej diecezji. Drugą pod względem liczebności grupę stanowiły nazwiska charakteryzujące powstałe na płaszczyźnie apelatywnej i antroponomastycznej w wyniku derywacji sufiksalnej. Najczęściej występowały one w części południowej, zaś formacje odmiejscowe w części centralnej. Zróżnicowanie regionalne – jak dowiadujemy się z pracy – dostrzegalne jest wyraźnie również w obrębie produktywności formantów derywujących poszczególne typy nazwisk: największą popularnością cieszyły się formacje z sufiksem *-uk*/*-ʻuk*/*-czuk*, które zdecydowanie przeważały w części północnej i centralnej, w części południowej były odnotowywane przeszło sześciokrotnie rzadziej. Znacznie rzadziej występowały nazwiska na *-owicz*/*-ewicz*, dominujące w imiennictwie ukraińskiej warstwy nieszlacheckiej w XVI w.

Rozdział III poświęcony poimiennym określeniom kobiet ma nieco inną strukturę z uwagi na ich odmienny charakter. Materiał został podzielony przede wszystkim według motywacji: na formacje odmężowskie i patronimika córek, a wewnątrz tych grup według typów słowotwórczych. Autor ustalił, że najliczniejszy zbiór nazw kobiet zamężnych tworzyły formacje na *-icha*/*-ycha* oraz *-owa*, zaś wśród patronimików córek formacje z sufiksem *-anka* oraz *-owna*/*-ewna (-iwna)*.

W rozdziale IV omówione zostały sposoby identyfikacji osób występujących w księgach metrykalnych. Najczęściej odnotowywana formuła nazewnicza składała się z dwóch elementów: imienia oraz nazwiska historycznego (w przypadku kobiet zwykle były to syntetyczne formacje odmężowskie lub patronimika córek), niekiedy identyfikacja odbywała się przy użyciu samego tylko imienia bądź dwu- i trzyelementowych deskrypcji zależnościowych czy odmiejscowych, ze wskazaniem nazwy wykonywanego zawodu. Wyekscerpowane ze źródeł zestawienia antroponimiczne, odnoszące się do małżonków oraz całych rodzin, pozwoliły Autorowi na stwierdzenie stabilizacji formy i funkcji ówczesnych nazwisk historycznych, o czym świadczą również powszechne już w omawianym okresie dwuelementowe formuły nazewnicze złożone z imienia chrzestnego oraz nazwiska powstałego

w wyniku derywacji semantycznej lub słowotwórczej. Tezę Autora o kształtowaniu się nazwiska w omawianym czasie potwierdza także opisana w poprzednim rozdziale 'zależność' antroponimiczna żon od mężów i córek od ojców.

W kolejnym rozdziale Autor omawia związek między formą badanych antroponimów a językiem dokumentów źródłowych i postępującą polonizacją duchowieństwa ruskiego, dostrzegając tym samym złożoną rzeczywistość badanej części pogranicza polsko-ukraińskiego. Swoje uwagi formułuje w oparciu o analizę nazwisk tworzących gniazda słowotwórcze, których podstawy leksykalne były zastępowane przez formy polskie oraz imion chrzestnych, mających zazwyczaj swoje odpowiedniki w kalendarzu cerkiewno-ruskim. Jeszcze przed laty prof. K. Rymut pisał, że *na pograniczu dwóch języków słowiańskich forma językowa nazwy uzależniona jest od kilku czynników: kto ją wymawia, kto ją zapisuje i w jakim języku* (Rymut 2003: 193). Wielu badaczy pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego zwracało uwagę na zjawisko modyfikowania antroponimów w źródłach polskojęzycznych, nie wykluczając jednak istnienia zjawisk typowych dla środowisk językowo i kulturowo mieszanych związanych ze wzajemnym oddziaływaniem systemów na poziomie zarówno leksykalnym, jak i fonetycznym czy morfologicznym. Myślę, że stwierdzenie Autora, iż polonizacja zapisów w księgach metrykalnych *nie była odbiciem ich funkcjonowania w przestrzeni komunikacyjnej* (s. 306) wymaga doprecyzowania. Nie mamy bowiem pewności co do tego, jak wyglądały w tym czasie kontakty z zasady ukraińskojęzycznych chłopów czy mieszczan z Polakami zamieszkującymi sąsiednie, a niekiedy te same miejscowości, które z biegiem lat w naturalny sposób mogły mieć odbicie w warstwie językowej, np. w formacjach hybrydalnych. Zdają się je potwierdzać cytowane w pracy przykłady. O ile znajdujemy w niej wiele zestawień pochodzących z ksiąg pisanych po polsku, zawierających nazwiska łatwe do przekształcenia przez spolonizowanego kapłana, to jednocześnie mamy poświadczenia hybryd nazewniczych złożonych z imienia ukraińskiego oraz nazwiska odapelatywnego o polskiej charakterystyce językowej, nieposiadającego odpowiednika leksykalnego w języku ukraińskim, np. *Jakimie Gleniu* Loc. (: *gleń* 'kawał chleba, bochenek') czy *Hauryło Gez* (: *giez* 'gat. owada').

Rozdział VI jest cennym dopełnieniem przeprowadzonych analiz. Rozwinięto w nim przyjęte na wstępie założenie metodologiczne opisu materiału antroponimicznego, który uwzględnia podział terytorialny diecezji grecko-unickiej na część północną, centralną i południową oraz odpowiadające mu zróżnicowanie gwarowe. Charakterystyka regionalna materiału została przeprowadzona na płaszczyźnie fonetycznej, słowotwórczej i leksykalnej. Ważną konkluzją jest stwierdzenie, że dostrzeżone odmienności *na każdym z poziomów systemu językowego mają związek z pierwotnymi zasięgami gwar ukraińskich funkcjonujących na tym terytorium* (s. 323) oraz, że obszar północny i centralny *wykazuje cechy zbieżne*

z antroponimią chłopską (s. 324), zaś obszar południowy *wykazuje cechy charakterystyczne dla antroponimii niższej szlachty ruskiej* (ib.).

W *Uwagach końcowych* podane zostały usystematyzowane ustalenia i wnioski płynące z opisu materiału antroponimicznego przeprowadzonego w poprzednich rozdziałach.

Monografia Marcina Kojdera *Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej (1662–1810)*, bez wątpienia, wnosi znaczący wkład w rozwój badań antroponimii historycznej pogranicza polsko-ukraińskiego. Jest pierwszym całościowym studium dawnego imiennictwa wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej. Została przygotowana w oparciu o istotne dla regionu archiwalia. O wartości pracy świadczy jednak nie tylko jej walor dokumentacyjny, ale również metodologiczny i poznawczy. Z pewnością zajmie ważne miejsce w obiegu naukowym.

Bibliografia

Dylagowa 1996: Dylagowa, Hanna. *The History of the Brest Union.* Warsaw–Olsztyn: Interlibro, 1996. [In Polish: Dylągowa, Hanna. *Dzieje unii brzeskiej*. Warszawa–Olsztyn: Interlibro, 1996.]

Gil 1999: Gil, Andrzej. *The Orthodox Chełm's Eparchy until 1596*. Lublin–Chelm: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chelmska, 1999. [In Polish: Gil, Andrzej. *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku*. Lublin–Chełm: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska, 1999.]

Gil 2005: Gil, Andrzej. *The Chełm Uniate Diocese 1596–1810. History and Organization*. Lublin: Instytut Europy Srodkowo-Wschodniej, 2005. [In Polish: Gil, Andrzej. *Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2005.]

Kojder 2014: Kojder, Marcin. *Historical Anthroponyms in the Hrubieszów Starosty in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Lublin: UMCS Press. [In Polish: Kojder, Marcin. *Antroponimia historyczna starostwa hrubieszowskiego w XVII i XVIII wieku*. Lublin: Wyd. UMCS, 2014.]

Mironowicz 2001: Mironowicz, Antoni. *The Orthodox Church in the Former Polish-Lithuanian Commonwealth*. Bialystok: University of Bialystok Press, 2001. [In Polish: Mironowicz, Antoni. *Kościół prawosławny w dawnej Rzeczypospolitej*. Białystok: Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, 2001.]

Mironowicz 2003: Mironowicz, Antoni. *The Orthodox Church in the State of Piasts and Jagiellons*. Bialystok: University of Bialystok Press, 2003. [In Polish: Mironowicz, Antoni. *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*. Białystok: Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, 2003.]

Mytnik 2010: Mytnik, Irena. *Anthroponymy of Volynia in the 16th, the 17th and the 18th centuries*. Warsaw: Katedra Ukrainistyki UW, 2010. [In Polish: Mytnik, Irena. *Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII w.* Warszawa: Katedra Ukrainistyki UW, 2010.]

Mytnik 2014: Mytnik, Irena. "Slavonic First Names in the Ukrainian Anthroponymy of Polish-Ukrainian Borderland in the 16th Century." In Buss, O. & Silina-Pinke, R. & Rapa, S., eds. *Onomastikas Petijumi. Onomastic Investigations*, 187–197. Riga: LU Latviesu valodas instituts, 2014.

[In Russian: Ирена Мытник. *„Словянский слой в антропонимиконе польско-украинского пограничья в X*VI *ст."* W: Bušs, Ojārs & Renāte Silina-Pinke & Sanda Rapa, eds. *Onomastikas pētījumi. Onomastic Investigations*, 187–197. Riga: LU Latviešu valodas institūts, 2014.]

Mytnik 2017a: Mytnik, Irena. *Onomastics of the Chełm Region in the 16th and 17th Centuries.* Warsaw: Katedra Ukrainistyki UW, 2017. [In Polish: Mytnik, Irena. *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*. Warszawa: Katedra Ukrainistyki UW, 2017.]

Mytnik 2017b: Mytnik, Irena. *Historical-Etymological Dictionary of Anthroponymy of the Chełm Region (16th and 17th Centuries)*. Warsaw: Katedra Ukrainistyki UW, 2017. [In Polish: Mytnik, Irena. *Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej XVI–XVII wieku.* Warszawa: Katedra Ukrainistyki UW, 2017.]

Olejnik 2019: Olejnik, Marek. *Anthroponymy of Grabowiec District (16th–18th century).* Lublin: UMCS Press, 2019. [In Polish: Olejnik, Marek. *Antroponimia starostwa grabowieckiego (XVI–XVIII w.).* Lublin: Wyd. UMCS, 2019.]

Rieger 1977: Rieger, Janusz. *Anthroponymy of the Rural Population in the Sanok and Przemysl Land in the 15th Century.* Wrocław: ZNiO, 1977. [In Polish: Rieger, Janusz. *Imiennictwo ludności wiejskiej w ziemi sanockiej i przemyskiej w XV w*. Wrocław: ZNiO, 1977.]

Rymut 2003: Rymut, Kazimierz. *Onomastic and Historico-Linguistic Sketches.* Krakow: IJP PAN Publishing House, 2003. [In Polish: Rymut, Kazimierz. *Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe*. Kraków: Wyd. IJP PAN, 2003.]

Szulowska 1992: Szulowska, Wanda. *Anthroponymy of the Former Halicz and Lwow Regions.* Warsaw: SOW, 1992. [In Polish: Szulowska, Wanda. *Imiennictwo dawnej ziemi halickiej i lwowskiej*. Warszawa: SOW, 1992.]

Wolnicz-Pawlowska 1978: Wolnicz-Pawlowska, Ewa. *Eighteenth-Century Ukrainian Names in the Former Ruthenian Voivodeship.* Wroclaw: ZNiO, 1978. [In Polish: Wolnicz-Pawłowska Ewa. *Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym województwie ruskim.* Wrocław: ZNiO, 1978.]

Wolnicz-Pawlowska 1993: Wolnicz-Pawlowska, Ewa. *Lemkian Anthroponymy on the Polish and Slovakian Background Between the 16th and 19th Centuries*. Warsaw: SOW, 1993. [In Polish: Wolnicz-Pawłowska, Ewa. *Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim (XVI–XIX wiek)*. Warszawa: SOW, 1993.]

Wolnicz-Pawlowska & Szulowska 1998: Wolnicz-Pawlowska, Ewa & Szulowska, Wanda. *Polish Anthroponymy in the South-Eastern Borderlands*. Warsaw: SOW, 1998. [In Polish: Wolnicz-Pawłowska, Ewa & Szulowska, Wanda. *Antroponimia polska na kresach południowo-wschodnich: XV–XIX wiek*. Warszawa: SOW, 1998.]

НОВИ ИЗСЛЕДВАНИЯ В ОБЛАСТТА НА СРАВНИТЕЛНАТА СЛАВЯНСКА МОРФОЛОГИЯ

Margarita Rumenova

Uniwersytet Masaryka w Brnie

NEW RESEARCH IN THE FIELD OF COMPARATIVE SLAVIC MORPHOLOGY. A review of: Stoychev, Stiliyan. *The Bulgarian Resultative Form and the Czech Language. On the Modern Bulgarian Morphological Resultative Form and its Functional Equivalents in the Modern Czech Language*. Sofia: Silhouette, 2019, 356 pp. ISBN 978-619-194-053-0; Stoychev, Stiliyan. *The Bulgarian Relative Form and the Czech Language. On the Modern Bulgarian Morphological Relative Form and its Functional Equivalents in the Modern Czech Language*. Sofia: Silhouette, 2019, 405 pp. ISBN 978-619-194-054-7.

Keywords: *Stiliyan Stoychev, resultative form, relative form, Bulgarian language, Czech language*

През последните десетилетия сравнителното славянско езикознание обръща голямо внимание на функционалните еквиваленти на различни морфологични категории между отделните славянски езици, което представлява много ценен принос както в чисто теоретичен аспект, така и в областта на преводознанието и на самата преводаческа практика, а също и в областта на дидактиката – на преподаването на славянските езици като чужди. В този контекст през 2019 година сравнителните изследвания в областта на славянската морфология бяха обогатени с издаването на два труда на дългогодишния преподавател по чешки език в Софийския университет д-р Стилиян Стойчев: *Българският морфологичен резултатив и чешкият език или за съвременния български морфологичен резултатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език* и *Българският морфологичен релатив и чешкият език или за съвременния български морфологичен релатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език*.

Монографията *Българският морфологичен резултатив и чешкият език или за съвременния български морфологичен резултатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език* за първи път както в българското, така и в чешкото езикознание прилага метода за установяване на чуждоезична функционална еквивалентност при изследване на резултативността в българския и чешкия език. Авторът представя синхронен анализ на морфологичния резултатив в съвременния български език както в синтагматичен, така и в парадигматичен план, дефиниран като маркирана грамема *резултатив* на двуграмемната българска глаголна морфологична категория *вид на действието*. Ст. Стойчев също установява и анализира синхронно и класифицира чешките доминантни, основни допълнителни и периферни допълнителни еквиваленти на българския морфологичен резултатив, като изгражда съответните т.нар. функционално еквивалентни ветрила. В този свой труд авторът представя първи опит в българистиката за установяване на т. нар. вътрешноезикова функционална еквивалентност и за моделиране на функционално-семантичното микрополе на резултативността в съвременния български език. Интересни са и наблюденията за по-слабо развитото чисто синтактично микроядро на функционално-семантичното миркополе на резултативността в съвременния чешки език, което дава възможност на Ст. Стойчев да направи може би първото в контрастивната славистика изобщо системно типологично ориентирано синхронно сравнително изследване на резултативността в двата съпоставяни езика.

Монографията *Българският морфологичен релатив и чешкият език или за съвременния български морфологичен релатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език* е посветена на проявите на конкуренция между различните езикови средства при изразяването на семата *релативност* в българския и чешкия език, както и на граматичната асиметрия между тях в това отношение. Авторът изследва българските финитни релативни словоформи, т.е. словоформите на маркираната грамема *релатив* на българската морфологична вербална категория *таксис* в качеството ѝ на морфологично средство за изразяване на семата *релативност*, като търси и техните функционални еквиваленти в съвременния български и в съвременния чешки език. Авторът проследява паралелно и конфронтативно проявите на глаголна релативност в двата изследвани езика и в трите темпорални плана – в плана на настоящето, в плана на бъдещето и в плана на миналото. При анализа на различните словоформи на българския морфологичен релатив Ст. Стойчев защитава убеждението, че установяването на евентуални техни вътрешноезикови (т.е. български) функционални еквиваленти предлага и добри идеи за търсене на структурно разнообразни еквиваленти и същевременно теоретично издържани решения при

превод на тези словоформи на езици, които или никога не са притежавали морфологична категория *таксис*, или са я изтласкали в периферията на морфологичната си система и са на път да я загубят (какъвто по мнение на автора е чешкият език), или вече са я изгубили.

Анализираният езиков материал и в двете публикации в по-голямата си част е ексцерпиран от паралелните български и чешки текстове, включени в Паралелния корпус на Чешкия национален корпус (в корпуса са включени оригинални български текстове и техни чешки преводи).

Характерно и за двете монографии е задълбоченото познаване от страна на автора на научната литература по изследваните теми (библиографията на всяка от тях включва заглавия не само на чешки и български изследователи, но и трудове на почти всички славянски езици). Авторът представя морфологичните категории *резултатив* и *релатив* с прецизност и последователност, с подходящо избрана методология. Изчерпателната теоретична база и многобройните анализирани примери, служещи за илюстрация, могат да бъдат използвани както в процеса на обучение по български език като чужд за представители от други славянски страни, така и при подготовката на бъдещи преводачи.

Направените изводи и установените функционално еквивалентни зависимости, макар и засягащи само два частни случая от българската граматика, биха могли да бъдат интересни и за изследователите както на теорията, така и на практиката при преподаването на български език като чужд, а също така да послужат като импулс за лингвистични изследвания и сравнения и с други славянски езици.

БЪЛГАРСКА АНТОЛОГИЯ ЗА ПОЛСКАТА ПОЕЗИЯ МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

Ina Hristova

Uniwersytet Sofijski im. św. Klemensa Ochrydzkiego

A BULGARIAN ANTHOLOGY OF POLISH INTERWAR POETRY. A review of: Karagyozov, Panayot. *Polish Poetry Between the Two World Wars*. Sofia University Press, 2019, 382 pp. ISBN 978-954-07-4694-4.

Keywords: *Panayot Karagyozov, poetic anthology, Polish literature in Bulgaria, literary reception*

В навечерието на 80-та годишнина от началото на Втората световна война издателството на Софийския университет *Св. Климент Охридски* с подкрепата на Полския институт в София отпечата антологията *Полската поезия между двете световни войни*. Съставителят Панайот Карагьозов, който е автор на предговора и на значителна част от преводите, е включил в книгата стихотворения и поеми от деветнадесет изтъкнати полски поети, както и пет от най-значимите литературни програми и манифести от периода. Подредбата на авторите е извършена на принципите на хронологията и принадлежността им към съответното художествено формирование, а границите между направленията са маркирани чрез фототипните факсимилета на корици на най-популярните през междувоенното двадесетилетие списания.

В пространното въведение Карагьозов разглежда периода в контекста на цялостното развитие на полската литература и съвременната обществено-политическа обстановка, изтъквайки, че *след Първата световна война релацията държавно състояние – тип литература отпада и колкото и парадоксално, толкова и закономерно на политико-административното унифициране се противопоставя невиждано по широтата му идейно-естетическо многообразие*. Съставителят посочва, че най-лаконичната характеристика на междувоенния плурализъм е метафората на Юлиан Пшибош *Въздухът е задушен от знамена!*

Карагьозов припомня, че след като писателите на позитивизма урбанизират прозата, поетите от междувоенното двадесетилетие превръщат града в централен топос на творчеството си. Маркирани са новите тематични кръгове и радикалната промяна в поетическия език, в който навлиза лексика от всекидневието, а поетите-футуристи дори игнорират правилата на синтаксиса, въвеждат множество неологизми и разлагат думата на морфеми. Показано е противопоставянето на миналото от страна на авангардистите и приемствеността в творбите на скамандритите. Посочено е, че поетическите поколения се различават не въз основа на възрастта на авторите, а според отношението им към природата и техниката, а също така и че в поезията *младополският символ отстъпва място на междувоенната метафора, която заедно с поантата, освен иманентно-литературните функции, реализира и законите на езиковата икономия*.

Според съставителя на антологията феноменална за периода е симбиозата между литературната периодика, литературните кабарета и формалните и неформални писателски формирования. Проследени са възходящото развитие на полската преса от времето на първия полски вестник *Merkuriusz Polski* и просвещенското списание *Monitor* до началото на двадесети век; кабаретната традиция, водеща началото си от Млада Полша; литературните програми от времето на спора между К. Броджински и Ян Шнядецки за същността и бъдещето на романтизма; междувоенните манифести. Посочено е, че за пръв път в полската литературна история съревнованието е не само междуличностно, но и между отделните групировки, като лаконично са представени формированията на полските футуристи, на първия и втори авангард и на *умерените реформатори* около сп. *Скамандър*.

За пръв път на български са преведени от Кристиян Янев и коментирани от Панайот Карагьозов футуристичните манифести (*Манифест на футуристичната поезия* от Бруно Яшенски и *За делогизирането на поезията* от Титус Чижевски), програмните статии на Тадеуш Пайпер в сп. *Звротница* (*Отправна точка* и *Метафората на съвременността*) и *Уводните думи* на сп. *Скамандър*. Карагьозов разглежда програмите на Пайпер в единство и смята, че ако към прословутата формула *3-М* се прибавят разсъжденията на Пайпер за метафората, формулата може да бъде трансформирана в *4-М* (*Miasto, Masa, Maszyna, Metafora*).

Към най-краткия период в историята на полската литература съставителят причислява и младежите, дебютирали в навечерието и по време на Втората световна война, заключавайки: *Мотор на междувоенното двадесетилетие стават поетите от „изгубеното поколение“, надгробната плоча на периода поставят поетите зрелостници от „изтребеното поколение“*.

Наред с вече отпечатвани преводи от Л. Стаф, Б. Лешмян, Й. Либерт, Ю. Тувим, К. Вежински, М. Павликовска-Ясножевска, К. Илаковичувна, Вл. Броневски, Я. Ивашкевич, Ал. Ват и К. И. Галчински, специално за антологията са преведени симптоматични стихове и поеми от Бруно Яшенски, Станислав Млодоженец, Титус Чижевски, Тадеуш Пайпер, Юлиан Пшибош, Юзеф Чехович, Чеслав Милош и Кшищоф Камил Бачински. Особено интересни за българския читател са фигуративните стихове на Т. Чижевски (*Химн на машината на моето тяло*, *Нощ-Ден*, *Хамлет в мазето*), характерните за епохата урбанистични стихотворения на Пайпер (*Утро*, *Улица*, *Град*, *С очи над града*) и Пшибош (*Сгради*, *Зазидани*), както и сравнението на отношението към града в поезията на Т. Пайпер и Христо Смирненски.

Не на последно място заслужава да се отбележи, че преводите са дело на широк поколенчески спектър преводачи, сред които се открояват както имената на класиците Дора Габе, Елисавета Багряна, Димитър Пантелеев, така и на младия полонист Кристиян Янев; също така всеки поет е представен с поне едно стихотворение на оригиналния полски език.

Цялостното представяне на полската междувоенна поезия е значим фрагмент от рецептивния образ на славянските литератури в България. Инициирането и изготвянето на изданието препотвърждава ключовата роля на Панайот Карагьозов за поддържането и постоянното обновяване на българо-полския междулитературен и междукултурен диалог.

NOTY O AUTORACH
NOTES ON THE AUTHORS

Tsvetanka Avramova (Цветанка Авpамова, Cvetanka Avramova, Cwetanka Awramowa), Assoc. Prof. PhD
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
avramova.cv@slav.uni-sofia.bg, *https://orcid.org/0000-0001-8084-258X*

Joanna Getka, dr hab.
University of Warsaw
j.getka@uw.edu.pl, *https://orcid.org/0000-0001-5857-7257*

Ina Hristova (Ина Христова), Assoc. Prof. PhD
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
ina_hristova@slav.uni-sofia.bg, *https://orcid.org/0000-0002-0158-9844*

Marinela Mladenova (Маринела Младенова), Assoc. prof. PhD
South-West University "Neofit Rilski" in Blagoevgrad
marinela@swu.bg, *https://orcid.org/0000-0003-1198-8504*

Lilla Moroz-Grzelak, dr hab., Prof. IS PAN
Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
lilamor@poczta.onet.pl, *https://orcid.org/0000-0001-5176-2804*

Irena Mytnik, dr hab.
University of Warsaw
iwmytnik@uw.edu.pl, *https://orcid.org/0000-0002-9748-3314*

Margarita Rumenova (Маргарита Руменова), PhD
Masaryk University in Brno
margarita.rumenova@gmail.com, *https://orcid.org/0000-0001-6611-8536*

Michal Sajewicz (Michał Sajewicz), Prof. DSc
Maria Curie-Sklodowska University in Lublin
msajewicz@gmail.com, *https://orcid.org/0000-0001-8468-3010*

Dimka Savova (Димка Савова), Assoc. Prof. PhD
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
dimka_sav@slav.uni-sofia.bg, *https://orcid.org/0000-0002-4985-4432*

Ludmila Siryk (Ludmiła Siryk, Людмила Сірик), dr hab.
Maria Curie-Sklodowska University in Lublin
l.siryk@poczta.umcs.lublin.pl, *https://orcid.org/0000-0002-1957-2290*

Miroslava Vatova (Мирослава Вътова), PhD
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
m.dulgerova@ts.uni-vt.bg, *https://orcid.org/0000-0003-2359-4318*

Piotr Zlotkowski (Piotr Złotkowski), dr hab.
Maria Curie-Sklodowska University in Lublin
pzlotko@poczta.umcs.lublin.pl, *https://orcid.org/0000-0001-5777-2114*

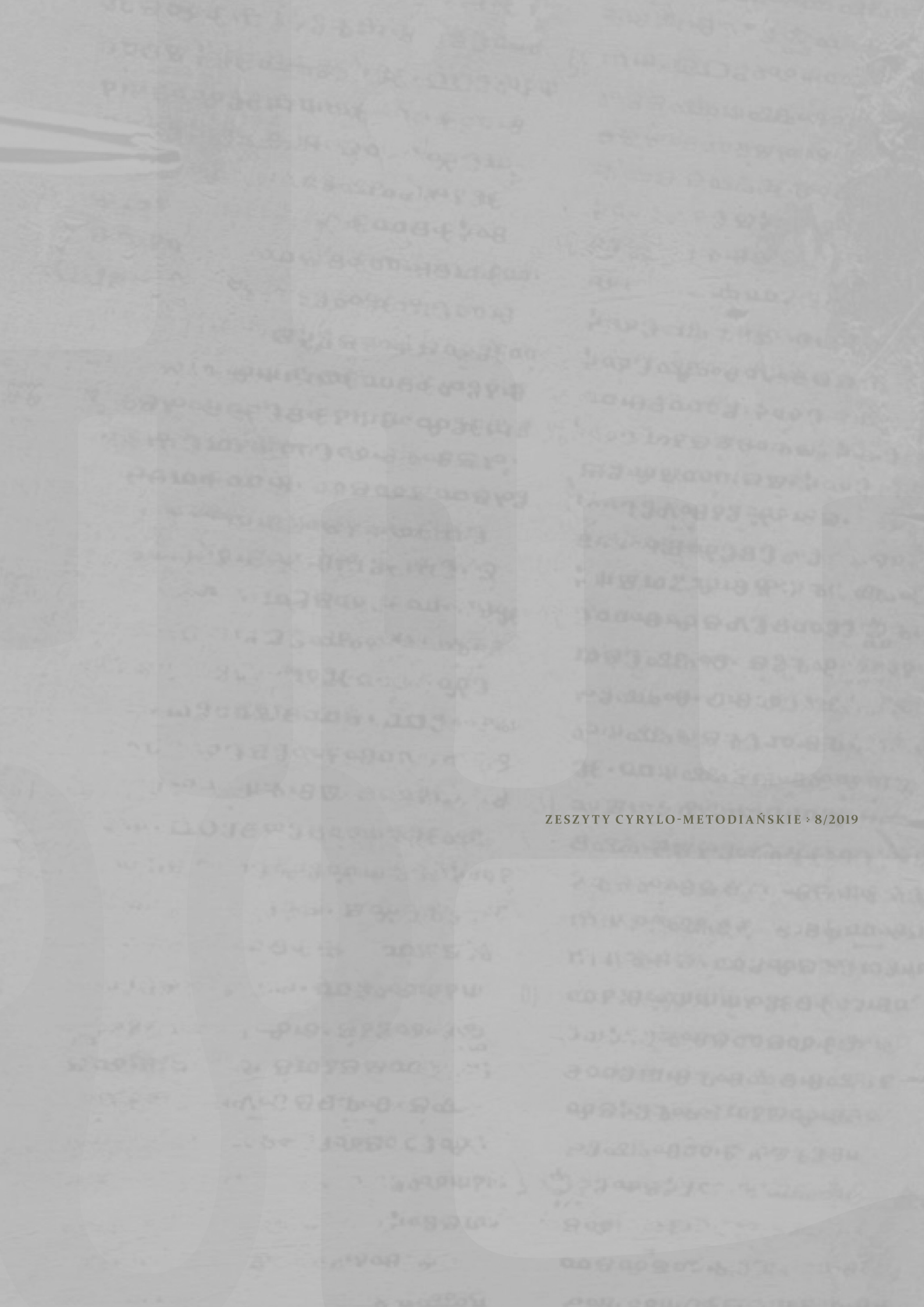

ZESZYTY CYRYLO-METODIAŃSKIE • 8/2019